

Dienes Valéria: William James*

Tisztelt hallgatóság!

stájer fenyvesek között egy francia kémikustól tudtam meg, hogy William James, Amerika nagy pszichológusa meghalt. Mélyen megindított a hír, mert ez az őszinte nagy ember barátja lett mindazoknak, akik őt meg akarták érteni és a meghatottság szomorú örömeivel fogadtam el a *Huszdik Század szerkesztőségétől*, illetve a *Társadalomtudományi Társaság* vezetőségétől nemsokára hozzám érkezett felhívást, hogy itt előszóval, ott írásban emlékezzem meg róla.

Miközben azonban könyveit azzal a gondolattal lapoztam, hogy Önöknek beszélni fogok róla és írásainak hatása alatt engedtem mindjobban eggyé olvadni és domináns tulajdonságaiban kidomborodni az ő elmúlt egyéniségét, mind élénkebben tolt fel bennem egy előbb féltudatos, majd sürgető kérdés. A mi társaságunk progresszív emberek társasága és progresszív gondolkodás alatt nálunk materializmust, monizmust értenek. James azonban nem volt materialista, nem monista, sőt még csak nem is dualista, hanem pluralista. Mit keres ő e helyen és mit keresek én itt az ő nevével az ajkamon? Tovább lapoztam a könyveket, válaszért.

És ezek a kedves, nagybetűs, elegáns angol könyvek, melyek mindenikéhez egy néhány bájos délutánunk emléke fűződik, ezek az ötletes, gazdag, néha naiv, de sohasem üres könyvek,

* Szerző előadta a *Társadalomtudományi Társaság*-nak 1910. október hó 18-án tartott felolvasó ülésén.

ezek az egész meggyőződéssel, nagy hitekkel megírt, őszinte hangú könyvek nem késtek a válaszással. A materializmus progresszívebb dogma a spiritualizmusnál, a monizmus mai formájában, újabb dogma a dualizmusnál, de mindnyájan dogmák. Ténytelen hitek, valóságnak kikiáltott hipotézisek, igazságnak vett kívánságok. Részletigazságoknak az ismeretlen egészre való alkalmazásai, intellektuális álmok, amelyekről mindegy, hogyan álmodjuk őket, mert a világ egészére vonatkoznak és mindaz, amit a világ egészéről mondunk, nemcsak hogy igazolatlan, hanem értelmetlen. Értelmetlen, mert világunk nem kész, hanem részeiben folyton születő és pusztuló világ és mikor Clausius azt mondta, hogy a „világ energiája állandó és entrópiája növekedik”, — nem mondott egyebet, mint egy szép mondatot. Az izmusok hipotézisek, nem beszélnek a valóságról, csak arról, hogy milyennek szeretnők azt a valóságot. A valóság kémlelésének, az igazság kutatásának módjairól beszélnek csupán. Ezekben a módokon Tehet vitázni, ellenkező véleményű táborokba oszlani, de még mindig lehet egynek maradni az igazság kívívásában. Izmusok csak addig választanak szét, míg dogmaként kezeljük őket; ha beláttuk, hogy pusztán munka-hipotézisek, akkor az igazság kritériumát nem abban fogjuk keresni, hogy mily módszerrel indultunk fel, kutatására, hanem hogy mily eseményekhez érkeztünk, mikor megtalálni véltük. A verifikálásban lesz így az igazság, az esemény, az aktivitás lesz konkrét tartalma és az így bevált igazságról nem fogjuk többé azt kérdezni, miféle izmus fonalán jutottunk hozzá, az ilyen igazságot mindenféle izmus rácsai mögül tisztelettel fogjuk nézni. Ilyenek annak a filozófiának az igazságai, amelynek James is harcosa volt s melynek homlokára az a jelentős mondat van írva

„Kezdetben vala a tett”

a tett, és nem a logos, az ige, a beszéd. Es az esemény, a tett volt teremtője mindennek. Ez a gondolkodás akár pragmatizmus, akár más nevek alatt, de kiválóan a huszadik század sajátja, és törekvése új: lehozni a filozófiát, az egész gondolkodást az égből a földre, a fogalomszisztémák mennyei örök igazságai helyett a valósághoz simuló, földi, fejlődő igazságokat keresni az ismernivalónak zavaros, gazdag tömegében, az élő, harcoló, folyton alakuló embervilágban. Hogy ne fölötte lebegjen fonalháromszögeivel, hanem benne éljen. Hogy ne a séma érdekelje, hanem a valóság. Hogy ne abstrakció-hálózat legyen, hanem az igazi életnek a szisztematizáló tudományos megértésnél teljesebb,

mélyebb, azt kiegészítő megértése. Egy modern empirizmus ez, minden eddiginél differenciáltabb és gazdagabb. És talán sehol sem fontosabb az ilyen filozófiai magatartás — mert valamilyet minden tudományban elkerülhetetlenül tanúsítunk — mint abban a tudományban, melynek legjobban kell védekeznie a szisztematizálás elhamarkodottságától, az élet tudományainak legbonyolultabbjában, a legmélyebb empirizmusra utalt társadalomtudományban.

Ezt a választ olvastam a sorok között kérdésemre. Bele nyugodtam másodszer is abba, hogy a társadalomtudomány társaságában Jamesnek van helye, ott Jamesről beszélni kell.

* * *

Egy embert kell tehát ma Önöknek bemutatnom, és azokra kell gondolnom, akik nem ismerik. Azonban meg akarom előbb mondani pár szóval, hogyan hiszem én, hogy a tanulmányozásra érdemes egyént tanulmányozni kell.

Az első kérdés az, hogy mit gondolt az egyén, és ez nem egyszerű. Nem tudunk teljesen behatolni egymás gondolatvilágába, az egyének impenetrabilitása nem pusztán fikció, mint az anyagé; mélyen valóságos a hozzáférhetlenségünk és képtelenségünk másokhoz férközni. És ha csak valamennyire is látni akarjuk másnak gondolatát, mindent el kell követnünk, hogy az erre legkedvezőbb szellemi konstellációba helyezük magunkat. És ha nemcsak sematikusan utánagondolni, hanem át is akarjuk élni ezt a gondolatot, akkor előlegezett szimpátiával kell közelednünk a gondolkodó felé s a pszichológiai analízis minden eszközét fel kell használnunk, hogy lehetőleg azt a gondolatot lássuk meg, amit egyénünk mutatni akart. Erre sohasem igyekezhetünk eléggé, mert vannak énünkben gyökerező hajlamaink, melyek korlátozzák hajlékonyságunkat, szűkítik szabadságintervallumunkat, s ebben a benső megértésben nem logikai, hanem pszichikai lényünk szerepel, ez a megértés lényegesen pszichológiai feladat.

A második kérdés az, mit gondolok az íróról én. Bele kell őt helyezni az általam elfogadott akár szisztematikus, akár nem szisztematikus nézethalmazba. Az egyént a saját nézetem világitásában vizsgálom, azaz megalkotom róla a személyes kritikámat. Megállapítom, mily viszonyban van az ő gondolatvilága az enyémmel, interpretálok a gondolatát az én kifejezéseimmal, kifejezem az ő fogalmait s állításait az én fogal-

maimban. Összeeséseket és különbséget, rokonságot és eltérést találok — azaz nagyrészt logikai munkát végeznek.

Harmadik feladatunk az egyéni nézetek összevetésén is felülemelkedni. Meg kell próbálnunk a magunk személyes nézetéről is, az íróban talált és szimpatikusán átélt nézetekről is közömbösen vélekedni és mindkét gondolat-egészlet visszahelyezni társaik közé s megtalálni helyüket ezekével szemben. Kerüljenek felszínre őszinte látásokból fakadó valóságelemeik, félreismert valóságokból szőtt babonáik, tudatos vagy nem-tudatos konstrukció-elemeik véletlenül becsúszott vagy szándékosan alkalmazott hipotéziseik. Próbáljuk belehelyezni az egyén gondolatvilágát a kritikának ez objektív légkörébe s akkor elvégeztük rajta a harmadik, lényegesen metafizikai feladatot, mely az egyén tanulmányozásának utolsó stádiuma.

Az első és harmadik feladatról meg szokás feledkezni. A pszichológiai belátás és a metafizikai kritika nem nagyon elterjedt tulajdonságok, és rendesen a második fázisba fül az első és harmadik. A kritikátlan elme ugyanis saját nézetén nem képes fölfedezni az egyéni bélyeget, azt egészében abszolút valóságnak veszi; másrészt az író gondolatának általa történt értelmezését habozás nélkül tekinti az író gondolatának. Ez a két tökéletlenség kisebb-nagyobb mértékben mindig jelen van[^] Innen sarjadnak a végtelen és csak erőszakkal lezárható polémiák s innen az a szomorú tény, hogy az ily polémiák eredménye rendesen alig több, mint az, hogy sikerült a gondolatokat úgy összebonyolítani, hogy végül mindkét fél a győzelem tudatában hagyhassa el a harcot. Félfigyellemmel gondolkodók és rövidlátók módszere ez a második és konfúzus voltánál fogva érthető a népszerűsége.

Viszont az egyén megítélésének két értékesebb része, első és harmadik feladatunk teljesen soha keresztül nem vihető. Sem azt a másikat egyént, sem a tiszta valóságot nem éljük át egészen, legjobb esetben érintjük, de legtöbbször csak megközelítjük. A kérdés súlya azonban nem ott van, hogy ez első és harmadik vállalkozásban milyen lehet a siker, hanem ott, hogy ezt a kétirányú megközelítést, magunktól az egyén felé s magunktól a valóság felé tartást, egész szándékkal akarjuk. Ez csökkenteni fogja a második feladatnak az első és harmadikra való kiterjeszkedését, az egyén megítélésében a logika túlkapasait és lehetőleg visszaadja a pszichológiai s a metafizikai szemléletnek az őket megillető jogokat.

Mi, James egyéniségének tanulmányozásában csak az első feladatnak egy részét fogjuk vázlatosan, egy-két főgondolat megvilágításával elvégezni. Egészen saját gondolataim, sőt saját szavaim keresztül kellene őt megmutatnom, de ehhez nem elég az a rövid óra, mely rendelkezésemre áll s így kénytelen leszek gondolkodásbeli magatartását előbb általában illusztrálás nélkül mutatni be; s azután főgondolatát, az igazság értelmezését elemzendő középpontul választva, ennek világításában nézni végig, hogyan alakulnak és mily megoldásra várhatnak ily magatartás mellett az emberi gondolkodás főbb problémái. Mindezekben teljesen Jamesnek akarom adni a szót, nem érintve seholsem a gondolataira vonatkozó személyes értékeléseimet. Jamesről fogok beszélni Önöknek, iparkodni fogok gondolatait úgy tárni fel mint ő gondolta őket, tekintet nélkül arra, milyen elbírálás alá lehetne vagy kellene esniök.

Jamesnek nem volt rendszere; akarta, hogy ne legyen. Hitte, hogy a rendszer torzítja a tapasztalást, mert szubjektív emberi szempontjainkat viszi bele az azokkal nem törődő természetbe. Nem fogok tehát ma gondolatsémát mutatni Önöknek, a séma önmagában még azokat a gondolkodókat sem érteti meg velünk, akiknek főcélja volt. Ki törődik ma Spinoza euklideszi formuláival? De amit beléjük öntött, az él. Filozófia nem annyi, mint szisztéma. Az élő filozófia, az a filozófia, melynek a „Kezdetben vala a tett” a jelszava, egészen más valami: az egyénnek élő és folyton ható személyes attitűdje, mellyel a valóságot nézi. A szisztéma ennek csak legmesszebbi származéka, legkülső burkolatja és a gondolati munka gazdag rétegei választják el tőle. Az egyén centruma ez a redukálhatlan valami, filozófiai egyéniség s nem értjük a gondolkodót, míg rá nem találtunk. Viszont ha rátaláltunk, akkor összes gondolatait mint gazdag forrásokat látjuk buzogni belőle és e pillanattól fogva úgy értjük emberünket, mintha gondolatai sajátjaink volnának. Ez azt jelenti, hogy rátaláltunk gondolkodónk első és alap-intuíciójára, mely átvilágít mindenben, amit tőle olvasunk, ha szemünk nem érzéketlen az egyéniségnek erre a leírhatatlan fényére. James különösen, és a legtöbbször mélyebben, követeli, hogy ily módon nézzünk a gondolatára. A sematikus megértés ráeső fényében színtelen és üres, csak az intuitív együtt-látás belülről jövő fényében látszik meg gondolatainak gazdag panorámája,

Mert James a mély felötlések embere és ezeken át kell megtalálnunk hozzá az utat. És a mindig hajlékony, gazdagé sőt sokszor literárisan szép forma, melyben gondolatai megjelennek, könnyíti megszeretésüket és megértésüket.

Az ember nívóját legnagyobb alkotásai adják meg és James legnagyobb, mint lélekismerő. Első nagy munkája pszichológia és semmiféle írásában sem hűtlen önmagához: mindig és mindenhol pszichológus. A lelket keresi mindenütt és megtalálja. Ha metafizikát, ha logikát mond, pszichológiát ír, marad a pszichikum látója, sőt lényegesen spirituális hajlamú, de sohasem veszi el a tapasztalás talaját. Többre becsüli a tapasztaláshoz simuló, mint a logikailag éles kifejezéseket és félig kialakult gondolatokat is le mer írni, ha az igazság magvát érzi bennük. A vitában logikai nehézségekre pszichológiai tényekkel válaszol és így ellenfeleit sosem elégti ki. Ez a tudatos, szándékos pszichológiai empirizmus az angol tradíció empirizmusának talajából fakad, de újszerű, megnemesedett, nem hozza magával a tradíciós hitek sekélyességét s a régi empirizusból benne csak annak legértékesebb eleme, a valóság szeretete marad. Plato után Aristoteles, skolaszticizmus után renesszánsz, Descartes-ék után Hume, Kant értelmi kritikája után Bergson intuitív hiperkritikája: mind empirikus visszahatások a racionalizmus szélsőségeire s az abszolutista intellektualizmusnak a pragmatizmussal folytatott harcában ez ellentéteknek definitív szembekerülését szemléljük. Minden újraéledéskor finomabb és mélyebb mind a racionalizmus mind az empirizmus munkája és minden újabb szembekerülés közelebb hozza őket. Royce és James — két ellentétes irány élén harcoló elmék — helyenkint szembeszökően nyilatkozó mély rokonsága nem jelentesteien s a *Journal of Philosophy* lapjain lefolyt kis harc azon, hogy Bergsont a humanizmus vagy az abszolutizmus sajátítsa-e ki, talán még tanulságosabb ebből a szempontból; Bergson válasza nem a pragmatizmusnak, hanem James személyének ad igazat. Mindinkább világossá válik, hogy e két ellentétes gondolkodás-típus mindenike tartalmaz kétségtelen valóság-elemeket és ezeknek meg kell találniok egymást. S ha arra gondolunk, hogy az eleai bölcseknek értelmük azt mondta, hogy minden egy, semmi sem változik, vagy Zeno dilemmájára emlékezünk, hol az értelem állítja, hogy a nyíl nem mozog, a tapasztalás pedig azt veti ellen, hogy mégis mozog: ez abszolút és naiv ellentmondások után a gondolat tisztulás e mai folyamatáról elhihetjük, hogy empirizmus és racionalizmus

minél jobban elmélyülnek, annál lehetségesebbé válik kiegyenlítésük, föltéve, hogy nem formális igazságokat, hanem valóságot keresünk bennük.

Ez általános megjegyzéseket azért tartottunk szükségeseknek, hogy James gondolkodását a saját természetes háttérében lássuk, bármily halványak legyenek is; e háttér futólag odavetett vonalai. Lássuk most őt magát e háttér előtt lehetőleg konkrétan és közvetlenül. Talán legjobban fog sikerülni e közvetlen látás, ha filozófiai egyéniségét egy centrális gondolatán mutatjuk meg, azon a gondolaton, mely Őt szüntelenül foglalkoztatta, melyért sok támadást szenvedett és vitát fogadott el; nézzünk szembe az ő filozófiai énjével az igazság problémáján át. Ezzel egyszerre James gondolatkörének centrumában vagyunk.

Mi az igazság? Különös, hogy kérdezzük, válaszol James, hisz mióta emberiség van, folyton használunk egy ismeretlen választ, egy ismeretlen definíciót az Igazság fölismerésére. Naponta számtalanszor döntenek embermilliók arról, hogy valami igaz-e vagy sem. Mi az értelme, mi a tartalma ennek a döntésnek? Hiszünk valamit s az igazolódik azzal, hogy amit e hívés alapján teszünk, az sikerül. Mi az igazság? Hit és siker.

A víz két rész hidrogénből és egy rész oxigénből áll. Ez igaz. Mit jelent, hogy igaz? Azt, hogy ha e hitemre támaszkodva próbát teszek s a vizet elektrolízissel felbontva a folyamat termékeit két csőben felfogom, találok 2 térrész hidrogént és 1 térrész oxigént.

Tehát az igazság tartalma egy meggyőződés s egy esemény. Valami emberi és valami objektív.

Ez eddig egyszerű s a józan ész teljesen belenyugszik, míg kérdésekkel nem nyugtalanítják.

Azonban ily nyugtalanító kérdések vannak. Hogyan lehet olyasmit mondani, hogy valamely természettörvény igazsága csak emberi hitet és olykor bekövetkező eseményeket jelent? A Newton-féle eséstörvények nem volnának-e igazak, ha egy ember sem hinné őket s egy testnek sem volna alkalma esni? Az igazság kétségtelenül valami objektívebb és állandóbb, mint pusztán hit és igazolódás, ezektől függetlenül kell lennie és bizonyára a dolgoknak egynémely tulajdonsága vagy e tulajdonságok logikai viszonyainak szövevényei. Az igazság nem függhet sem tőlünk, sem az események bekövetkezési alkalmaitól, az valami leírhatatlan, abszolút, objektív dolog, mely hitektől,

igazolódástól függetlenül, önállóan, mindenkorra, változatlanul fennáll.

A józan ész igen toleráns, erre is azt mondja, hogy van benne valami. Ne keressük, miért mondja, ez az intellektualizmus messze analízisére vezetne, hanem várjuk meg, mit válaszol e nehézségre James, a pragmatista.

Az igazság nem független az emberi megismeréstől. Nem is teljesen az emberi megismerés műve, mert a valóság nem formálható tetszés szerint. Az igazság alakításában része van a valóságnak, de az embernek is. Az igazság sem érintetlen valóság, hanem feldolgozott valóság és a feldolgozás a miénk. A valóság maga elnevezetlen, megfogalmazatlan, közvetlen élmény s hogy igazság legyen belőle, keresztül kell mennie emberi érdekeinket szolgáló megismerésünk gépezetén; szavakban kifejezhető fogalmakká kell tagozódnia és eredeti egységét fogalmi relációk formájában kell visszakapnia. Legmélyebb pszichikai élményeink mutatják legjobban a kettősséget, a bennük felöltő közvetlen valóság különbözését a feldolgozott, kifejezett formától, melyben már mint igazság jelenik meg.

Azonban, folytatja ellenfelünk, e kettősség érthetetlen marad e két elem viszonyának megértése nélkül. Mi köze van amaz átélt valóságnak a kifejezett igazsághoz? Mi köze van hitünknek a tényhez, mely azt igazolni látszik? Valami értelmi, állandó viszonyban kell lenniök, hasonlítaniuk kell, egymásnak megfelelniük, szigorúan azonosaknak kell lenniök. A hit akkor igaz, ha eseményt másol, az „igazság” akkor igaz, ha valóságot másol. A természet kópiája legyen az emberi megismerés, enélkül nincs igazság.

De lehet ennek értelmet adni? — kérdezi James. A tapasztalás a maga közvetlenségében ad-e nekünk hírt ily másolásról? A matematikai formula vajon másolja a természetet? A biológiai „törvény” másolja-e az életet? Feledjük el egy pillanatra merev logikai formuláinkat és kérdezzük meg a pszichológiai szemléletet, ily másolatokból áll-e ismeretünk? Mi történik, mikor igazságot keresünk és találunk? Dolgozunk a valóságon és nem másoljuk, hanem hozzáadunk. Az igazság „nem megkettőzést, hanem hozzáadást jelent, nem már teljes valóságok belső másolatait, hanem a valóságokkal együtt-dolgozást.”* S ha a valóság „megtűri a hozzáadást és az egész helyzet harmonikusan folytatódik

* *Meaning of Truth.* (60. old.)

és gazdagodik, gondolatunkat igaznak fogjuk tartani.”* „Az igazság tehát nem ideáink viszonya nem emberi valóságokhoz, hanem tapasztalásunk fogaimi részeinek viszonya annak érzékleti részeihez.”** E viszony nem az identitás, mert „absztrakt fogalom sosem lehet konkrét valóság érvényes mása,”*** mert a valóság mozgalmassága kimeríthetlen mozdulatlanságra hajló fogalmaink számára s így „a lét talaja logikailag teljesen sötét marad számunkra.” † Tehát tudásunknak nem a másolás hűsége, passzív összehasonlítás lesz a kritériuma, mert ily másolást csak intellektuális rá-látásokkal, tapasztalatilag azonban sohasem lehet fölfedezni; tudásunknak aktív kritériuma lesz, cselekvő részvétel a szóbanforgó törekvésekben, tettekben nyilatkozó próba s így a pragmatizmus, e radikális empirizmus, James-féle formulája szerint „tudni annyi, mint termékeny viszonyba kerülni a valósággal”. ††

Így mégis egyéni próbákká süllyed az igazság — hangzik az ellenvetés. Nem lesz még csak ideális értelme sem az abszolút egyéntelen, mindenkori érvényű igazságnak és ez esetben e sosem teljes értékű, mindig csak bizonyos fokú igazságok mily minta felé tartanak, honnan vegyék értékük rangját, hogyan ismerjük fel, ha magasabb igazságértékhez jutottak? Ily gondolkodásban mi lehet az abszolút igazság, ha minden kritérium apró relatív sikereinkben merül ki?

Abszolút igazság, értelmi ideál, — halljuk a választ. De mint ideál, mint iránymutató megvan és hat. „A lélek teljes összeömlése a valósággal ez volna az igazság abszolút határa.” ††† „Ha egy idea nemcsak a valóság felé vagy reá, de hozzá annyira közel vezetne, hogy összeolvadhatnánk, az ezáltal abszolút igazsággá válnék”,* és „a kielégítés *pari passu* nő az ily valóság megközelítésével”.** Ez a valóság lényegesen empirikus, ő az alapja minden fogalmi elrendszerezésnek, mely azonban távolít tőle ahelyett, hogy közelebb vinne hozzá. Ez a lényegesen empirikus valóság elég önmagának, nem szorul semmiféle logikai támasztékra, a logikai feldolgozás, átdolgozás

* U. ott 67. old.

** U. ott 82. old.

*** *The will to believe*, 69. old.

† U. ott 72. old.

†† *The Meaning of Truth*. (80—81. old.)

††† Ugyanott 156. old.

* Ugyanott 157. old.

** Ugyanott.

is azért kell neki, hogy számunkra használhatóvá váljék. „Abból a tényből, hogy véges tapasztalatok egymás támogatására szorúlnak, a filozófusok észrevétlenül mennek át arra a gondolatra, hogy a tapasztalatnak *überhaupt* szüksége van valami támasztékra. A humanizmus ezt tagadja s ez lesz a gyökere a legtöbb visszatetszésnek, mellyel találkozik”.*

Ha azonban az igazság ezen empirizmuson belül marad, ha nem adunk neki a gondolkodó egyéntől független, abszolút logikai kritériumokat, sem azt nem hisszük, hogy a tapasztaláson túl bizonyos megismerhetlen objektumok az igazság kontrolálói, sőt forrásai; ha elmerülünk ebbe a pszichológiai empirizmusba és sem intellektuális, sem transzcendentális támasztékot nem adunk neki, akkor a tapasztalat zavaros fluxusában nem tudunk többé különbséget tenni a megismerő egyén s a megismert tárgy között és e kettő összebonyolításával az igazság ismét szubjektívvá válik.

Nem, felel a pragmatizmus. Az ismerő és ismert különbségét, mint tapasztalásszolgáltatta megkülönböztetést e tapasztaláson belül, legalább csírájában fel kell találnunk. Az ismeretszerzés pszichikai attitűdök sorozata, mozgás, mely az egyénből kiindultan halad a tárgy felé. E konkrét tapasztalati folyamatban nincsen ugrás, utólagos megkülönböztetésekből erednek láncszemei és „kiindulópontja az ismerő, végpontja az ismert”.** Nincsenek elválasztva egymástól s az ismerő alanyt a megismernivaló tárggyal a gondolkodás mozgásának folytonossága köti össze. Elszakadni csak akkor fognak és találkozásuk csak akkor válik problémává, ha az ismerő és ismert szók alá nem azok valóság tartalmát, hanem abstrakcióját gondoljuk. Abstrakt alany és abstrakt tárgy nem találkozhatnak, az igazságban nélkülözhetlen közeledésük abszurdummá válik és nem oldható meg másként, mint a transzcendentalisták „halálugrás”-ával. Abstrakt ismerő és abstrakt ismernivaló különvált dolgok, de mihelyt közeledésükről van szó, kiderül összeférhetlenségük s általuk az igazság szónak értelmet adni nem lehet. Viszont a konkrét ismerő és konkrét ismernivaló nincsenek elszakítva egymástól, empirikus folyamat kezdő és végfázisai gyanánt függenek össze egy megismerési folyamat révén, mely maga az igazságkeresés. Intellektualistánk tehát nemcsak megkülönböztet ismerőt és ismertet, de úgy elszakítja őket egymástól, hogy újra össze-

* *The Meaning of Truth*. 91. old.

** Ugyanott 106. old.

kapcsolásuk csak egy érthetetlen ugrás árán válik lehetségessé. A pragmatizmus megtartja az empirikus kontaktust közöttük s bár látja különbségüket, megérti találkozásukat is.

Az absztrakciónak tehát nem volna semmi létjoga? — vetődik fel a kérdés. Nem volna szabad absztrakt általános igazságokról, minden az emberi tudás ideáljáról beszélnünk? Mivé lesz az igazság, ha minden feldolgozott tudásunkat vissza kell öntenünk a tapasztalás konfúzus folyamába?

Az absztrahálás emberi tudásunknak mindig leghatalmasabb eszköze marad. De meg kell érteni szerepét és jelentését. Az absztrakció a maga konkrét anyagának nem elszegényítése, a tulajdonságnak, melyet kidomborít, nem szabad elszakadnia a konkrét egésztől, melynek része volt, és szerepe nem az, hogy a valóság egyik elemének intellektuális másolatát adja és azt külön a többitől „elvontan” szemlélje, hanem az, hogy az eredetileg egy és nem diszkrét elemekből álló tapasztalást ily intellektuális nézőpont hozzáadásával gazdagítsa. Feladata „szellemileg szélesíteni pillanatnyi tűnő tapasztalatainkat úgy, hogy gondolt következményeket adunk hozzájuk”.^{*} Mihelyt elvonnók a maga éltető valóságától, mellyel együtt van csak értelme, nem használhatnók többé, mert holt elemmé vált, melyről még azt sem tudjuk elgondolni, hogy „halálugrás” nélkül más ily elemmel ellentmondás nélküli viszonyba kerüljön. Az ilyen absztrakció a maga valóságos és értelmet adó „környezete” híján csak holt vitákra, konvencionális fogalomszövevények formálására alkalmas; ha az absztrakciót működésbe akarjuk hozni, ha segítségével mondani akarunk valamit a valóságról, akkor azt teljes reális alapanyagával együtt kell használnunk, enélkül igazságaink teljesen fiktívek és talált összefüggéseink konvencionálisak lesznek. A szegény absztrakció kényelmes vita-eszköz és rendszeren annál elítélőbb kritikákra vezet, minél intenzívebb a kritizált gondolatnak valóság-értéke.

Így válaszol James azoknak az intellektualista támadóknak, akik az ő tapasztalattal teli s mindig a valósághoz simuló gondoláit előbb ily szegény absztrakciókká fagyasztják s ezekre alkalmazott formális okoskodásokkal, dilemmákkal, szillogizmusokkal kritizálják. Teljesen igazuk van, míg a valóság helyébe tett fogalom-hálózatukban maradnak; de nem lesz igazuk James ellen, aki sohasem gondol pusztá sémát, aki mindig kontaktusban marad a tapasztalással s akiről visszapattannak a szegény-

* *The Meaning of Truth*. 248 old.

abstrakciók fegyverei. Ily gondolkodásbeli magatartás mondatja vele e nagyon konkluzív sorokat: „elítélünk minden fix, örök, racionális, templomi filozófiai rendszert. Ezek ellentmondanak a természet drámai temperamentumának ... ügyetlenül személyesek és mesterkéltek, ha még nem a képtelenségig bürokratikusak is; mi ezektől az igazságnak szabad, mozgalmas vadonjai felé fordulunk.”

Nem mélyítjük tovább e gondolat analizisét. Azért foglalkoztunk vele, hogy meglássuk benne Jamesnek mindig és mindenütt megnyilatkozó sajátos magatartását, és legalkalmasabbnak találtuk e célra épen az igazságnak a gondolatát, mert legalább is munkásságának második felében, ez foglalkoztatta írónkat leggyakrabban és legélénkebben. A gondolat mögött, bár részlet-megvilágítások híján csak körvonalaiiban, de látjuk magát a filozófust, akit csak a pszichizmusnak közvetlen empirikus látása elégít ki és aki mind tudatosabban alkalmazza a maga empirikus látásait logikai nehézségek kiküszöbölésére és metafizikai kérdések megoldására.

Lássuk most megbeszélésünk utolsó részében, mit válaszol ez a „radikális empirizmus” — amint James nevezni szereti — a nagy filozófiai problémákra. Más szóval, milyen lesz ez az empirikus igazság-értelmezés munkában, hogyan fog ez a tapasztalati attitűd az igazság gondolatával operálni azokon a kérdéseken, melyek mindenkor nyugtalanították az emberi gondolkodást.

Ily probléma a determinizmus és a szabad akarat kérdése. Az előbbinek alapja egy bizonyos racionális érzélem, a megszokottság nyugalmanak kívánása, nem ismerésvágy önmagáért az ismeretért, hanem cselekvés-érdekeink parancsolta szükséglet a közvetlen jövő előrelátására. Kezdetben vala a tett, halljuk a sorok között és a tett kényszere teremtette a tudást. A siker titka az előrelátás és a tett sikerülni akar, tehát jósolnia kell. Borzadás az ismeretlentől, visszautasítása minden újnak, az átlag és a civilizálatlan ember idegengyűlölete, a tudomány radikális hajlama minden *evolution créatrice* tagadására s az intellektuális filozófia szabadkozása az akarat-szabadságtól: mind a sikeres cselekvésre való vágyódás méhéből születtek s a tett kényszerének származékai. Az értelem jósló eszköz, és gyakorlati eredetű** s

* *Meaning of Truth*. 77. old.

** *The Will to believe*. 85 old.

maga „az ismeret tökéletlen, míg cselekvésben fel nem oldódott”,* azt ismerjük, amivel bánni tudunk”,** ha kezünk, ha gondolkodásunk bánik vele.

Előlegezett hitekkel dolgozunk és minden tettünk egyszerűsmind igazság-keresés is. Minden hit munka-hipotézis, vannak köztük pár percnyi életűek, melyeknek sikerét vagy kudarcát eldönti egy kézmozdulat és vannak köztük hosszúéletűek, melyekkel emberöltők dolgoznak, míg megérttek a sikerre vagy kudarcra és vannak köztük olyanok, melyek addig élnek, míg az emberiség s működésben lesznek mindaddig, míg cselekvő lények lesznek a mindenségben. Naponta ezer apró munka-hipotézist döntök el egy-egy mozdulattal, a darwini gondolatot emberöltők munkája érleli s a determinizmus, a mindenségnek abszolút törvényszerűségébe vetett hit oly munkahipotézis, mely addig él, míg az emberiség. Hogy a világ szükségszerűen egybefonódó törvényszabályzatok játéka-e, vagy öntudatos, önmagából élő szabad teremtés műve-e, arra nincs válasza tudásunknak. Előlegezett hit mind a kettő, cselekvés-szülte érzelmi csírákból fejlődött mind a kettő s az emberi gondolkodásban működésben van mind a kettő. Az emberiség léte maga kísérlet eldöntésükre. De míg az utolsó lény meg nem tette utolsó tapasztalatát és ki nem mondta utolsó mondanivalóját: addig kérdések, előlegezett hitek, munka-hipotézisek maradnak s igazság-értékük arányos a belőlük folyó tettek sikerével. Bármelyiknek teljes elhívése és világ-alappá tétele szubjektív, intellektuális gyönyörűség. „Tudományos és filozófiai ideáljaink mind ismeretlen isteneknek emelt oltárok”*** és „a tényeknek alig van közük ahhoz, hogy deterministák vagyunk-e vagy sem”† mert e kérdés súlypontja nem arra esik, hogy mi történt, hanem arra, hogy mi történhetett volna. Egyes tények közelítő törvényszerűségéből világ-determinizmusra, mint valóságra következtetni ép oly naiv dolog, mint egyéni pszichék létéből a világ fölötti egyistent gondolni. Mindkettő intellektuális rálátás a tényekre, ismerettilag azonos rangú eredmények. Ismeretlen isteneknek emelt oltárok. „A törvényszerűség ép úgy, mint a szabad akarat. Ha ezt elfogadjuk, akkor egyenlő fegyverekkel küzdhetünk. De ha valaki azt állítja, hogy szabadság és változatosság elsősorban szubjektív követel-

* Ugyanott.

** Ugyanott 86. old.

*** *The will to believe*. 247. old.

† Ugyanott.

mények, szükségszerűség és törvényszerűség pedig valami egészen más dolog, akkor nem látom át, hogy lehet egyáltalán vitatkoznunk.”*

E munka-hipotézisek kisebb-nagyobb értékéről a valóság dönthet. De hogy ők maguk valóságok legyenek, annak értelmet sem tudunk adni.

A determinizmus óriási használati értékéről a természet-tudomány haladása tanúskodik. A másik, a morális hipotézis, melynek legégetőbb kérdése, hogy van-e spirituális élet, soká maradt a szubjektív hitek útján és csak korunkban fordult a ténygyűjtés módszeréhez. James a *Psychical Research* munkásságára céloz itt, mely tényeket keres és rendez, hogy erre a kérdésre felelhessen.** Addig is, míg válaszol — ha válaszolhat — mint munka-hipotézis milliók életében szerepel az önálló spirituális élet hite vallás formájában.

A vallásos hit*** pragmatiztikus értéke sokét foglalkoztatja Jameset és módszeréhez híven itt is teljesen a tapasztaláson belül marad munkásságával. Keresi azokat az egyéni élményeket, melyekből a vallásos hit táplálkozik és megtalálja őket bizonyos egyéni revelációkban, melyek néha rudimentárisak és semmiféle kidolgozott vallási szisztémából nem táplálkoznak, máskor hosszas misztikus előéletnek az elfogadott vallási rendszer minden vonását eláruló eredményei. A vallásoknak lényegesen ezekben a misztikus tapasztalatokban keresendő az eredete. E tapasztalatok arra nézve, aki átéli őket, minden érzékelhető valóságnyuított meggyőződésnél ellenállhatlanabb valóság-érzéssel járnak s rendesen annyira birtokukba kerítik az egyént, hogy az egész életét szerintük irányítja s minden ezen kívül eső valóságot megvetve, profétává, szentté, vallásalapítóvá leszen. Meggyőződésének ereje kiterjed a tömegre, mely homályosan, de szintén érez ily természetű szükségleteket és kész vezetetni magát e vallás-géme-k által, kiknek hite közvetlen élményekből fakad.

E nagy hitek értékét használatuk sikere dönti el és a megtéréseknek eszmélet-alatti előkészületen alapuló, váratlan megjelenése azt mutatja, hogy e hitek igazolódása eszméletünk köznapi nívóján meg nem történhetik. Kell valami tágabb és talán magasabbrendű eszméleti lehetőségnek lenni körülöttünk s

* *The will to believe*. 148. old.

** Ugyanott 299-327. old.

*** *The varieties of religious experience*.

a *subconscient* jelenségek pszichológiai ténye is erre mutat. Hogy ez milyen természetű és tartalmú, arra nézve azok, kiknek misztikus revelációik voltak, biztos hitekkel rendelkeznek; e hitek azonban közölhetlenek s akik nem élték át őket, nem képesek elfogadni őket és nincs is semmi okuk arra, hogy elfogadják, kivéve azt a személyes vágyat, mely igen sok embert visz misztikus látások- nélkül is ily hitekre.*

Ezek az úgynevezett ráadás-hitek (*overbelief*) az egyéniség legérdekesebb vonásai James előtt. Ebben a kijelentésben is az empirista, a pszichológus, az individualista áll előttünk. E ráadás-hitek néki épen azért érdekesek, amiért az objektív ízlésű ember megveti őket, érdekesek, mert egyéniék. A tudomány mindent uniformizál, magunk is géppé válunk szemében, mind egyformák leszünk, mind egyformát hiszünk, egyformát gondolunk. Es ez a könyörtelen egyformaság nem lehet egészében igaz. Mert amit igazán átélünk, az nem tud semmit erről az egyformaságról, az csak utólag ráerőszakolt szabályként tűri meg a szigorú törvényt. Minden igazi egyéni megnyilatkozás kihágás a törvény alól s mégis egyéni iniciatívák a fejlődés hordozói. A nagy ember a fejlődésben motorikus elem, ő a kezdeményező és szerepe megfelel a Darwin-féle spontán variációnak, melyet emiatt a természet, amott a társadalom juttat sikerre vagy buktat el. S ha nagy ember a társadalmi életben föllépő spontán variáció, akkor ő az első adott, s a törvény csak a környezet ráhatását magyarázza, de nem keletkezését magát.**

Íme James, ki bármely irányban mélyed el a tapasztalás szemléletébe, mindenütt oly maradékjelenségekre akad, melyek túlhágják a meglevő természettörvények hatáskörét. Sokáig nem keresi ennek miértjét, egységes forrását. Etikai kérdések állítják meg a félúton, etikai szempontokból néz világhipotézisekre. A determinizmusban az döbbsenti meg, hogy korlátlan és föltétlen pesszimizmusra vezet, mert ha csak egyetlen dolognak is kár volt megtörténnie, az egész mindenség léte elhibázott dolog, mert a mindent mindennel összekötő törvényhálózat szerint ama dolog okainak kutatásában sehol sem lehet megállanunk.*** Ezt a pesszimizmust csak a nemtörődés (emberileg lehetetlen) vagy a világ morális alapozásába vetett hit oldja fel s ezért a pesszimizmus vallásbetegség. Szuggesztív példája a szenvedő

* *The varieties of rel exp.* 327—378.

** *The will to believe.* 216-254.

*** Ugyanott, 145-183.

kutya esete, melyen viviszekciót végeznek. A kutya csak szenved, elmerül fájdalomban és ha e percben világfelfogást alkotna, az kétségtelenül pesszimizmus volna. Pedig ha tudná, hogy hallatlan szenvedései árán az emberi tudást gazdagítja s ezzel nemzedékek boldogságát mozdítja elő, magasztos érzések járhatnák át szenvedése közben és megváltónak érezhetné magát, lehetetlenné válnék számára az abszolút pesszimizmus. Lehet, hogy a szenvedéseiben elmerülő pesszimista ép oly rövidlátó, mint ez a szenvedő kutya és lehet, hogy — ismét ráadás-hit, amit hallani fogunk — nagyobb látókörű eszmélettel a pesszimista sem maradna egészen pesszimista és talán elhinné, hogy érdemes élni. És akkor már érdemes volna, mert ez lényegesen pragmatista igazság, mihelyt elhittük, igazzá válik. E hittel azonban pluralizmus jár. Minden monizmus intellektuális ábránd és a tapasztalás egyet sem igazol, csak a pluralizmus fér össze a tapasztalás gazdagságával, a jó és rossz ezer változatának együttes, kevert létével.

Így közeledik James utolsó, nagy dilemmájához és talán nem nagyon lényeges, hogy épen az eszmélet elemzésével vezet be. Gondolkodásának a felületes szemlélő előtt talán ingadozó, de a mélyebb analízis szemében határozott iránya erős szellemi rokonságba hozza őt korunk nagy metafizikusával, Bergsonnal. Akik Bergsont ismerik, azoknak érezniök kellett a mondottakban ezt a rokonságot s azok előtt csak természetes fejleménye lesz a hallottaknak az a dilemma, mely James-et Bergsonhoz vezet.

Vagy fel kell adnunk az identitás-logikát, — írja James — vagy el kell fogadnunk, hogy a tapasztalás alapján véve irracionális.* Elolvassa Bergson-t és ez dönt. Lelkesülten csatlakozik a nálánál jóval fiatalabb gondolkodóhoz és ezzel a saját szellemi életének elévülhetlen fiatalságát illusztrálja, mert nem öregedhet el annak gondolkodása, akinek 70-ik éve körül még elég szellemi frissége van nagy impressziókra. Gondolkodásának naivul nemes őszinteségét, mély rokonérzést érdemlő önismeretét sohasem mutathatta volna meg jobban, mint ezzel a nyílt és lelkes vallomással. „Fogalmak az idői folyamból vett embercsinálta kivonatok”,** mondja Bergson szellemében s így folytatja: Nagy hasznuk miatt ezt elfeledték „s végre úgy

* *Pluralistic Universe*. 211. old.

** Ugyanott.

tekintették őket, mintha holmi felsőbbrendű, változatlan, világos, isteni levők volnának s a nyugtalan, zavaros világgal kifejezetten ellentétesek. S ez utóbbi csak meghamisításuk ...” Mindez természetesen folytatja azt a gondolatát, hogy a fogalom, mint absztrakció, ne kifosztogassa, hanem gazdagítsa a világot, segítsen rendezni, de ne képzeljük róla, hogy mintája, másolata, vagy leírása lehet a tapasztalati világnak.

Ez teljes harmóniában van azzal, hogy az ismeret az észrevett rend átalakulása fogalmi renddé, hogy „közvetlen megismerés és fogalmi tudás egymást kiegészítik”.* James elismeri Bergsonnal, hogy a metafizikában a közvetlent keressük, ez az igazibb, teljesebb ismeret és átlátja, hogy Bergson ennek megvilágításával „teljesen felfordítja a tradicionális platói tanítást”.** Nem értelmi sémákat, hanem a valóság igaz látását kívánjuk ezentúl a filozófiától s a metafizika közelebb fog jutni ehhez, mint a szisztémákra utalt tudomány. „Nyissuk fel Bergsont, — írja — és minden oldalról új horizon. A valóságról beszél, ahelyett, hogy ismételné, amit poros elméjű professzorok írtak arról, mit más előttük élt professzorok gondoltak.” Nem ez az útja a filozófiának; nem az a feladata, hogy sémát sémára halmozva próbálgassa egy emberéltlen belül jól-rosszul elvégezni azt, amire a tudomány fejlődésének egészében, milliók munkáját használja fel. Ugyan „reméltem — írja később — hogy valami jobb intellektuális módszer kivezet a nehézségekből, de csak Bergson olvasása után láttam, hogy az intellektuális módszer használata maga volt a hiba. Láttam, hogy Sokrates és Plató óta a filozófia hamis nyomon járt, hogy az intellektuális nehézségekre intellektuális választ sohasem kapunk s hogy a tőlük való megszabadulás útja távol attól, hogy ily válasz fölfedezése volna, ellenkezőleg az, hogy bezárjuk füleinket a kérdés előtt. Így mentem keresztül azon a „belső katasztrófán”, melyről Önöknek beszéltem. . . Nem mondhatok többet; hadd adja meg maga az élet a leckét.***

Az ily csatlakozás több, mint személyes szimpátia. Ez a pragmatizmus beömlése a bergsonizmusba, nyílt jele annak, hogy a pragmatizmusnak addig nincs talaja, míg azt az intuícióban nem találja. Nem felejtethjük ki e helyen ennek mélyenjáró

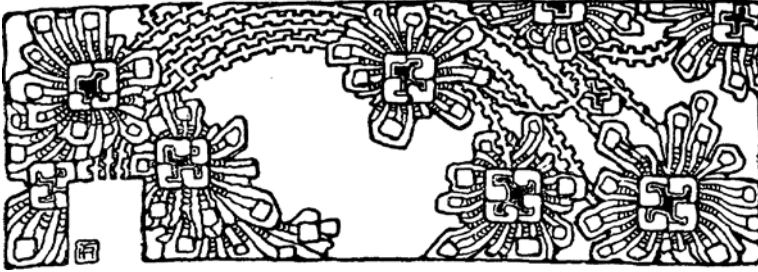
* *Pluralistic Universe*. 256. old.

** Ugyanott 252. old.

*** Ugyanott.

okait. Hisszük, hogy James az egyetlen utat mutatta meg követőinek, mikor az első bevallottan és teljesen intuitív filozófiához csatlakozott azzal, hogy Bergsonban saját gondolatainak beteljesedését látta meg. Nagy, őszinte, gazdag szellemi életének ez volt utolsó gesztusa, hívó ujjmutatás a jövő felé, tiszta örömmel való elismerése egy messzebbre világító gondolatnak. És leírta utolsó könyvének utolsó szavát azoknak a nyugalmával, akik önmagáért szeretik a gondolkodást: *Ring out, ring out my mournful rhymes, and ring the fuller minstrel in.*

Alföldi: „Provinz Posen”

Német-lengyel nemzetiségi harc

A német nemzeti állam legelszántabb, legelkeseredettebb nemzetiségi harcának színtere a 18-ik század végén Poroszországhoz csatolt, lengyelek által lakott, Posen-tartomány. 1,700.000 lengyel alattvalója van Németországnak, kiknek nagy zöme Posen tartományban lakik s elszörtan a vele szomszédos tartományokban, úgyszintén nagyobb munkástömegekben a Rajna vidékén fekvő nagy ipar-telepeken.

A német nemzeti állam, különösen a vezető Poroszország, kitűzte teljes határozottsággal a nemzeti állam végső célját a nem nemzetajkú lakossággal szemben: elnémetesíteni az összes idegenajkú lakosságot az iskola és törvényhozás eszközeivel.

Emlékeztet ez a harc azon időkre, amidőn az „egy vallás” volt az állameszme és az állam minden hatalmi eszközét alkalmazta, hogy ezen egységet már magának a lakosságnak lelki üdvössége érdekében is megvalósítsa. Az erő és hatalom, a csábítás és fenyegetés eszközei sok helyen kiváló sikert értek el (Ausztria), amennyiben hosszú és borzalmas irtó harcok után az „idegen vallás” követői, ha ki nem pusztultak és ki nem vándoroltak, beolvadtak és beletörődtek az uralkodó vallás hatalmi körébe.

A nemzeti államok nemzetiségi harca sok tekintetben nehezebb harc; mert a nemzeti állam bizonyos tekintetben mégis modern állam akarván lenni, még a nemzetiségekkel szemben is kénytelen respektálni a létező törvényeket és jogformákat. Ha bizonyos tekintetben egyik-másik törvényt a nemzeti állam, a nemzeti állameszme szempontjából hozza is és aszerint alakítja, összes törvényeit még sem formálhatja át teljesen ezen egy cél szolgálatában. Ahol becsületesen hajtják végre a törvényeket, ott a törvények bizonyos része mégis csak védelmet nyújt még a kiirtandóknak is.

A porosz-lengyel nemzetiségi harc a modern nemzetiségi harcnak típusa egész Európában. Poroszország után indult a többi nemzeti állam és az elnyomott poroszországi nemzetiségek védelmi rendszerét követik a más államokban elnyomott nemzetiségek. Az üldözés, a kiirtás politikáját a legmagasabb tőkélyre vitte Poroszország s mondhatjuk, hogy az önvédelemben is az eddig elért legnagyobb ügyességet a poroszországi lengyelség érte el.

A fajharc meg volt a régi időkben is. De régebben nemcsak a nép egyéniségét, hanem egész létét akarták kiirtani. A modern állam ma nem akarja kiirtani a fajt, hanem azt teljesen a nemzeti állameszme érdekében átgúrni. A fizikai létet megakarja őrizni; de abba! más lelket akar önteni. A küzdelem ma sem humánus s emlékeztet sok tekintetben a janicsár-rendszerre — elkülönzés nélkül. A barbár korban férfi ököl állott férfi ökölrel szemben. Nyers fizikai erő, fizikai erővel szemben. Ma a hatalom, az egész állami apparátus áll szemben a leggyengébbekkel. A modern nemzeti állam a hatéves gyermekeken kezdi munkáját, elneveli, amennyire képes, a gyermekeket a szülőktől s amennyiben ez elnevelés nem sikerült az iskolában, folytatja a harcot tovább a felnőttekkel szemben. A felnőttek fizetik ugyan a pénz- és véradókat; de ennek dacára belső ellenségnek tekintetnek, kikkel szemben az állam és az uralkodó társadalom minden áldozatra kész.

A német-lengyel nemzetiségi küzdelem az ilyenmű küzdelmek legérdekesebbje; mert ott alig két milliót számláló nép áll szemben, hatvan millió magasabb műveltségű néppel és a legfejlettebb, leg-tökéletesebb modern jogállam szervezettel szemben. Bármily kegyetlen és könyörtelen is legyen e harc, egyet el kell ösmernünk. A porosz állam nyíltan bevallja célját, és pedig az egész célt. Nem alakoskodik, nem képmutatóskodik, nem mondja, hogy ő a germanizálással a lengyelek javát keresi. Bevallja célját nyíltan, sőt törvénybe iktatja e célt.

E nagy és késhegyig menő harcból ott a helyszínén utazva, szinte alig látunk valamit. Nem látni a sebesülteket és elesetteket» Nincs harci felvonulás. Nem hallani ágyúdörej, nem látni égő falvakat. És mégis élet és halál viaskodik itt elkeseredetten, láthatatlanul. Erő, elszántság, vitézség, árulás, csüggedés, kishitűség e néma, zajtalan harcban is érvényesül. És nincs pihenő, nincs fegyverszünet e harcban. Reggeltől-reggelig, újévtől-újévig, folyton tart e harc. Békére a messze jövőben sincs kilátás.

Posen, a poseni tartomány fővárosa, egészen a modern vidéki német város képét mutatja. Amióta várfalait lebontották, rohamosan épülnek új paloták. Lengyel szót ritkán hallani az utcán. A társadalom itt teljesen egynek tűnik fel. De már a mulató helyeken nagyon elkülöníti magát a két faj. Vannak külön lengyel vendéglők és ismét teljesen német vendéglők.

Posen a parcellázó bankok városa. Sehol annyi feliratot a parcellázó bankok- és szövetkezetekről nem látunk. A feliratok, címtáblák két-nyelvűek.

Posen St. Martin nevű utcáján végig sétálva, csodálkozva látjuk az egymásután következő sok nagy és fényes lengyel könyvkereskedést. Nem hallva lengyel szót, szinte csodálkozunk, hogy üzletet is

csinálhatnak e fényes könyvraktárak, melyeknek kirakataiban csupa lengyel könyv látható. A lengyel könyvnek Posenben jó keletje van. Az egyik lengyel könyvkereskedés kirakatában, kora reggel sétálva, ott láttam Mária képét kitéve azon lengyel aláírással: „Istennek anyja, könyörülj rajtunk; mert elveszünk!” Későbbben már eltették a képet. És én ezen képben és aláírásában egy élet-halál harcot vívó nép kétségbeesett sóhaját látom.

A nemzetiségi harc egy másik jelenségével is találkoztam, mely már nem elégszik meg az imával és sóhajjal, mely bűnösen rombol.

A modern Posennek egyik legszebb palotája a Kaiser Wilhelm Bibliothek. 1902-ben nyitották meg e modern nagy népkönyvtárt, ahol reggeltől estig olvashat a közönség nemcsak nagyobb műveket, hanem német, sőt lengyel napilapokat és folyóiratokat is. A nagy központi olvasóteremben nyitva állanak a nagy könyvszekrények és az olvasó böngészhet a gazdag könyvkincsekben. Szemünkbe ötlük majdnem minden asztalon az a figyelmeztetés, hogy miután utóbbi időben több könyvet megrongáltak, egyes lapokat kitéptek, bemocskoltak, felhívják a közönséget az ellenőrzésre és arra, hogy az ilyen eseteket nagyon súlyosan büntetik! Tehát Posenben rongálják a német könyveket, melyek hódító utat tesznek a világ minden táján!

I.

Amidőn a 18-ik század végén Posen-tartományt Poroszországhoz csatolták, a lengyel nép hamar beletörődött az új állapotba. A lengyel „alkotmány” minden parádés cicomáival egyetemben elveszett; de a nép élete nem ment nagyobb rázkódtatáson át. A rombadőlt szerencsétlen lengyel állam régi birtokosai, a lengyel arisztokrácia és nemesség nem igen gondolt a lengyel néppel, az ő úri passziói és előítéletei egészen elfoglalták lelkét. A magas arisztokrácia Lengyelország felosztása után is csak a külföldön élt, politizálása a veszedelem bekövetkezése után is inkább sportszerű nagyúri passzió volt. A közép-nemesség lelkesedett a régi dicsőség visszaállításáért. Nagyrészt a Párisban székelő lengyel emigrációban reménykedett és onnan várt utasítást. Az oroszországi lengyelséggel, annak szabadságharcaival lelkesen rokonszenvezett a poseni lengyel nemesség. De a porosz hatóság is ébren volt s minden mozgalmat csírájában elfojtott. A hazatérési pörök nagy szigorral lecsaptak a mozgolódókra. A lengyel nemesség nyughatatlan természetete okozta azt, hogy úgy a porosz hadseregnél, mint a porosz közigazgatásnál végleg lemaradt. A lengyel nemesség képviselte a lengyel nemzeti irányt az új viszonyok között is. De ez az irány sehogy sem tudott igazi életre kelni; mert a poseni lengyelség zöme, a lengyel parasztság, mozdulatlanul állott s nemzetileg nem tudott lelkesedni. A porosz állam nemzeti hadjárata, erősen germanizáló törekvése felébresztette az alvó parasztságot és ismét egyesítette a lengyel népet természetes vezetőjével, régi nemességével. A lengyel nemesség pedig feudális nagy betegségéből majdnem teljesen felgyógyult a nagy nemzeti létharcban. A lengyel paraszt a germanizáló nagy rohamok bekövetkezéséig lojális alattvaló volt. Az 1866. és

1870-iki hadjáratokban az idegenajkú lengyel katona hősiesen küzdött. Egykorú német írók dicsérik vitézségét. Nem is volt a lengyel parasztságnak oka panaszkodni a porosz uralomra. A porosz közigazgatás mintaszerű volt. Nyelvkérdésben is teljesen humánus szempontok vezették a porosz hatóságot. Az 1842. évi május 22-én kiadott porosz, iskolai utasítás szerint a vegyesnyelvű iskolákban lehetőleg olyan tanítók alkalmazandók, kik a lengyel és német nyelvben egyaránt járatosak. Ahol a növendékek többsége lengyel, ott a lengyel nyelv, ahol pedig azok többsége német, ott a német nyelv legyen a fő oktatási nyelv. A német nyelv a tisztán lengyel iskolákban is, mint külön tantárgy tanítassék. A német iskolákban lengyel vidéken csak azon esetben tanítható a lengyel nyelv, mint külön tantárgy, ha a szülők kívánják. A szülőket tehát ekkor még, mint a legkompetensebb fórumot, tekintetbe vették. A nép között hiányzott a talaj a nemzetiségi izgatásra. A lengyel parasztok igyekeztek gyermekeiket megtaníttatni németül, mert a mindennapi élet szükségessé tette a német nyelv ismeretét.

A német sovinizmus kancsal szemmel nézte a lengyel iskolákat. A kövélemény nyomása alatt más útra tért a hatóság. Az 1873-iki kormányrendelet eltiltja a lengyel iskolákban a lengyel nyelv használatát s a vallástánításnál is csak annyiban engedi meg, amennyiben még a gyermekek a német nyelvben nem eléggé jártasak. A lengyel parasztságot ezeknek a rendeleteknek brutális keresztülvitele felizgatta. A lengyel mozgalmak alapos ismerője, Bernhard is elismeri, hogy a lengyel parasztság nemzetiségi mozgalma a nyelvrendeleteknél kezdődik.* A népiskola teljes elnémetesítése gyors tempóban haladt. Már a 80-as évek végén nem volt szabad a vallást sem lengyelül tanítani. 1890—1894-ig, amikor a lengyel képviselők a kormánnyal tartottak, némi engedményt tett a hatóság, amennyiben megengedte a német vallásoktatás mellett a privát lengyel vallásoktatást. 1894 óta a lengyel nyelv minden módozatban kilitiltott a népiskolából. Többé lengyeleket nem is igen alkalmaznak a poseni népiskolákban.

A poseni középiskolában megmaradt még ma is, mint fakultatív tantárgy, a lengyel nyelv. A középiskolában csak a nagyon tehetséges lengyel fiúnak van túrhető helyzete, míg a kevésbbé tehetséges ott is sokat szenved, amint azt oly megragadóan írja le Sienkievicz egyik elbeszélésében. Ez a szigorú német középiskola épen azért, hogy ott a közepes tehetség nem él meg, nagyon emelte a harcias lengyel intelligencia nivóját. Ott nevelődnek a legkiválóbb úgynevezett lengyel agitátorok, mint egykor a Pharaóknál a Mózesek!

A népiskolában pár év előtt utolsó kísérletet tettek a német vallásoktatás ellen, amikor a gyermekek mindenfelé egyszerre nem tanulták meg a német vallásleckét és lengyelül mondták el a „Miatyánkot”. Az államhatalom hamarosan elnyomta ezen mozgalmat. Megtalálták és megbüntették az izgatókat. Midőn az egész mozgalomról tudakozódtam, azon választ nyertem: „az egész rosszul volt kezdeményezve, vezetve — és sajnos árulók is akadtak”!

A lengyelvidéki német népiskola nem képes oly tanítási ered-

* L. Bernhard: *Die Polenfrage*. Leipzig-, 1910. 97. 1.

ményt felmutatni, mint a tiszta német vidéken. Nem is végezhetik el a rendes tananyagot; mert az iskola elsősorban nyelviskola. Már a katonaságnál is tapasztalták, hogy a modern lengyelvidéki iskola nem nevel intelligens anyagot, még olyat sem, mint a régi primitív lengyel iskola. A lengyelvidéki német szülők külön népiskolát kívánnak gyermekeik számára; mert úgy tapasztalják, hogy a majdnem tisztán nyelvtanulást célzó iskolában gyermekeik az ismeretekben nagyon elmaradnak. A lengyelvidéki német iskolában a tehetségesebb lengyel tanulók hamar leküzdik a nyelvi nehézségeket. De a tanulók zömének nagy nehézséget okoz az idegen nyelv. A tanítók nagy buzgalommal igyekeznek eleget tenni feladatuknak. A kiváló eredményt elért népnevelőt nemcsak kitüntetésben, de anyagi jutalomban is részesítik. A tanítók sokszor nagyon kemény anyaggal állnak szemben s így a fegyelmi eszközökben is messzire mennek. A leckéjét meg nem tanuló gyermek nyakára táblát akasztanak s annak felirata az a kényszer-önvallomás: *Ich bin ein Esel!*

A lengyel ifjabb nemzedék ezen iskolákban úgy-ahogy meg tanul németül; de azért nem lett németté. Otthonukban a családok lengyelül beszélnek, lengyel lapokat olvasnak. Egyleteikben lengyelül társalognak. A lengyel bankokban és üzletekben lengyel nyelven szólítják meg őket. A német iskola minden hazafiasága mellett is lengyel vidéken lengyelekből nem nevel modern értelemben vett német hazafiakat. Az *Ich bin ein Preusse* elszavalása, a *Deutschland Deutschland über Alles in der Welt* eléneklése nem jó a szívből és nem marad a szívben. Ezek a hazug külsőségek legjobban ébresztik a belső, titkolt lengyelséget.

A német iskola kizárólagosságának pozitív eredménye lengyel vidéken az, hogy a lengyel paraszt alig tud lengyelül írni, de a német-tudásban sem viszi fel a német helyesírásig. Tudvalevő dolog, hogy a parasztság általában az egész világon nem sokat költ papírosra és tentára! Analfabéta korokban a lengyel parasztok meg voltak az írás és olvasás tudománya nélkül. Most a német betűk ismerete után hamar megtanulják a lengyel olvasást s aki lengyel létére a lengyel lapokat olvassa, az hamar elfelejti, még ha tehetségesebb is, amit a német iskola német és „német hazafias” szellemben adott.

A lengyel lakosság zöme nem tud írni lengyelül. Ki írja számukra a sok könyvet, röpiratot és lapot? Már a negyvenes években egy Marcinko nevű lengyel emigráns nagy körültekintéssel és ügyességgel megalapította, visszatérve Posenbe, a közép és felsőbb iskolai növendékeket támogató egyletet. Ez az egylet fennállása óta több millió márkát fordított a szegény sorsú, kiválóbb tehetségű tanulók felsegítésére. Az egyletet keletkezésekor melegen támogatta a lengyel felsőbb és alsóbb klérus. Az egylet alapszabályaiban sehol sincs egy szóval sem kifejezve, hogy az egylet csak lengyel származású és érzelmű növendékeket segélyez; mert különben a német hatóság már régen reáettette volna kezét. De a gyakorlatban úgy vezetik ezen egyletet, hogy németek nem lépnek az egyletbe, sem segélyért nem fordulnak a német tanulók. A „Marcinko” egylet érdeme, hogy megerősödött az utóbbi évtizedekben a nem nemes származású intelligens

osztály. A tehetségesebb szegény lengyel fiú az egylettől anyagi segílyt kap és védőszárnyakat, hogy a német tengerben el ne vesszen és visszakerülve otthonába intelligens támasza és vezére legyen a lengyel népnek.

II.

A lengyelek Posenben már 1847 óta lengyel képviselőket küldtek a porosz képviselőházba. Ezek a képviselők egészen 1894-ig a lengyel nemességből kerültek ki. Eleintén 14—15 lengyel képviselő került a porosz képviselőházba. Ezen kis nemzetiségi töredék, nem lévén benne sem a kellő összetartás, sem az igazi pártfegyelem, pozitív eredményeket népe számára nem vívott ki, legfeljebb izgatta pusztá létük is a német sovíniszta köröket. Nagy volt az öröm a német sovíniszta táborban, amidőn 1855-ben a porosz kormánynak „nemzeti választási geometriával” sikerült majdnem teljesen elsöpörni a lengyel képviselőket, kik közül alig négy ember jutott az 1855-iki porosz képviselőházba. Az ily erőszakos, látszólagos, hazug elsöpérések nem sokat érnek. Már 1859-ben ismét teljes számban megválasztották a lengyel nemzetiségi töredék képviselőit. 1864-ben a katolikus centrum-párttal szövetkeznek s majd későbbben a németbirodalmi gyűlésen is a főbb kérdésekben együtt haladnak a centumpárttal. Mint külön nemzetiségi frakció jelentőségesebb szereppel bírt a lengyelség Bismarck bukása után 1890—1894-ig. A kormány nagy javaslatai egy-két szavazattöbbséggel mentek keresztül s ilyenkor érvényesíthette a frakció a *do ut des* politikát. Némi csekély enyhítést a nyelvtörvény tekintetében el is bírtak érni. De a választó közönség gyanús szemmel nézte a lengyel képviselők egyezkedő műveleteit. A mérték betelt, amidőn a lengyel frakció szavazataival tető alá hozni segítette a német haderő fejlesztését célzó törvényjavaslatokat és ezzel szemben semmi-féle „vívmányt” felmutatni nem tudott. A régi nemes képviselők vezető szerepüket elvesztették. Demokrata és demagóg elemek jutottak uralomra a képviselőválasztásoknál. A lengyel közvélemény azon meggyőződésre jutott, hogy helyzetének javítását nem az országgyűlésen kell keresnie, hanem otthon, népük művelése és szociális intézményeik fejlesztése által. A tehetségesebb lengyel nacionalisták nem is igen törtetnek a berlini *Reichstag* felé, átengedik a teret a külső szerep, feltűnés után vágyakozóknak, míg maguk csendes, zajtalan munkával teljesítik népük iránti kötelességüket.

III.

Hatalmas tényező a lengyel nemzetiségi mozgalomban a lengyel társadalom szervezettsége. Leszorítva minden állami hivatalról, a lengyel középosztály fiai másutt nyertek alkalmazást. A vezetőférfiak a porosz börtönökben készülnek elő a nagy népmentő munkára; mert a politikai üldözöttek börtöne nemcsak letör sok gyenge és igazi harcra képtelen fanatikus, hanem kiképez oly harcosokat, aminőket semmi-féle egyetem kiképezni nem képes. A martirum tisztít és nemesít. A martirium letöri a lélek nemtelen rugóit, az értékes tulajdonságokat mélyíti és élesíti.

1864-ben hazaárulással vádolva börtönben ült egy régi lengyel nemes család sarja, Jackovski Miksa. Ott a börtönben sokat elmélkedett népe sorsa felett s különösen arról gondolkozott, hogy miképpen lehetne a lengyel parasztságot szervezni, felébreszteni és a lengyeliség védelmi harcában egyesíteni a nemességgel, melyre még mindig gyanús szemmel néz és nem érez vele együtt. Kiszabadulva a börtönből, hozzálátott a paraszt-egyletek alapításához, mely paraszt-egyletek alapszabályaik értelmében tanácskoznak a helyesebb gazdálkodási módszerről, kiállításokat rendeznek, gépeket próbálnak ki. Az egylet alapszabályai tiltják a politikát, mert hiszen a porosz hatóságok mári résen elbántak volna velük, hacsak némileg is rajok lehetne bizonyítani a politizálást. És mégis a lengyel nemzeti öntudatot ezen egyletek táplálják legjobban. Jackovski agitálása a paraszt-egyletek érdekében eleintén nagyon kis eredményt mutatott fel, pedig Jackovski nem kímélt fáradságot. Segítségére jött a porosz hatóság, mely eltért az iskola terén a régi humánus úttól és a német liberálisok jelszavát követte, mely szerint a német iskolának kell a keleti tartományokat meghódítania. Az elébb ismertetett 1873-iki nyelvrendelet nagy segítségére jött Jackovskinak. Míg 1873-ig csak 11 paraszt-egyletet bírt alapítani, már 1875-ben 45 és 1880-ban 120 lengyel paraszt-egylet volt Posen területén!

Párhuzamban a paraszt-egyletekkel a szövetkezeti ügy is buzgó apostolt nyert a schrodai lelkész, Szamarzevski személyében. Ez is az 1863-iki mozgalomban kompromittált egyén volt. Népe szerette s midőn paplakán letartóztatták, az összecsődült nép kiakarta őt szabadítani, majd mikor a börtönből visszakerült, valóságos szentként tisztelték őt.* Szamarzevski több hitelegyletet alapított és létesítette a hitelegyletek központi szövetségét. De a hitelegyletek nagy elterjedése is csak 1873 után következő időkre esik. A hitelegyletek központi szövetsége eleintén gyengén haladt előre. A vidéki hitelegyletek túl magas kamattal dolgoztak. A lengyel hitelszövetkezetek igazi szervezője Wawrzyniak prépost. Az ő vezetése alatt megerősödtek a hitelegyletek. Higgadt és számító lelkének köszönhető, hogy a porosz politikai hatóság sehol sem volt képes politikai célzatot felfedezni és így ez intézeteket megsemmisíteni. Wawrzyniak szigorúan ügyelt arra, hogy a politika távortartassék ezen egyletektől. Az irányzat az volt: a hitelegylet nem politizál, de hivatalnokai mind lelkes lengyelek legyenek, buzgó harcosai a lengyel eszmének.

A kitűnő központi vezetés alatt a lengyel hitelszövetkezetek felvirágoztak s nagyobb kamatot fizettek a betétek után mint a német hasonló intézetek; amiért is több német hivatalnok megtakarított pénzét e hitelegyletekbe helyezte el. 1894-ben külön kormányrendelettel megtiltották, hogy az államhivatalnokok pénzüket a lengyel hitelegyletekben helyezték el. Megkezdődött a harc. Az állami hivatalnokok kiszédtek betéteiket, a lengyel hitelegyletek meg felmondták a német adósok tartozásait. Mindenki kíváncsian várta a lengyel hitelügy vezérének Wawrzyniaknak körlevelét. Sokan azt gondolták, hogy

* Lásd Bernhard f. i. műve 105. 1.

a keserűség szélsőségre ragadja a vezért s talán alkalma lesz a hatóságnak beavatkozni. De csalódtak; mert a vezér éppen a legnagyobb higgadságra intette a vidéki hitelegyletek vezetőit s arra, hogy ne használjanak pogány megtorlási eszközt e hatósági újabb inzultussal szemben. A porosz kormány balkezű volt ez intézkedésével is; mert éppen az ellenkezőt érte el e tilalommal. Amíg eddig a lengyel hitelegyletek betétei 5—7 millióval emelkedtek évenként, az említett hatósági tilalom évében egyszerre 12 millióval növekedtek!

Újabb időben két politizáló szervezettel gyarapodott a németországi lengyel társadalom. A *Sokol* tornaegylet, melynek nincs sok veszteni valója, ha itt-ott a hatóság feloszlatja. A *Straz* nevű lengyel liga, a lengyel érdekek védelmére. A társulat nagyon sokat ölel fel és sokat ígér. De inkább úgynevezett politikai lármázó egylet. A nemzetiségi agitációban ez is jelentőséges szerv. Minden lengyel tagja lehet, ha kötelezi magát egy márkát évenként fizetni; de a tagsági díjakat sem veszik nagyon szigorúan. A liga központi vezetésében a nemesség érvényesül. Újabban ezt az egyletet is demokratizálni akarják. Az idegenbe menő földművelő munkások védelmére alakult a *Szt. Izidor egylet*, melynek főcélja inkább egyházi, amennyiben arra ügyel, hogy tagjai hűek maradjanak a róm. kath. egyházhoz.

IV.

A nyolcvanas években erősödő német sovinizmus behatása alatt a közvélemény egyre erélyesebb rendszabályokat követelt a lengyelekkel szemben. A liberális irányzat a német iskolával kívánta meghódítani, teljesen elnémetesíteni a lengyeleket. Hartmann a *Philosophie des Unbewussten* szerzője pedig azt hirdette, hogy a lengyeleket ki kell irtani (*ausrotten*). Láttuk már, hogy az 1873-iki iskola-törvények csak élesítették a nemzetiségi viszályt.

A 80-as évek közepén új eszme támadt: a telepítés terve. Az eszme nem egészen új. Tudvalevő dolog, hogy századokkal azelőtt az északi német tartományok szláv lakosságát telepítésekkel germanizálták. A múlt század második felében Bulgáriában a török kormány cserkesz falvakat telepített s ezek voltak a török állam legbiztosabb támaszai. Feladatukat hűségesen teljesítették, állandó rettegésben tartva a bolgár környezetet. Ezek a falvak, amikor Bulgária felszabadult, teljesen eltűntek a föld színéről.

A német telepeknek egészen más volt a hivatása. Ezek a hatóság támogatása mellett arra voltak hivatva, hogy magasabb kultúrájukkal kiszorítsák a lengyel parasztot s az eddig tiszta lengyel vidéken is egyelőre legalább biztos német szigeteket képezzenek. A lengyel vidéken létesítendő német telepek eszméjét Tiedemann Kristóf brombergi kormányelnök (*Regierungspräsident*) vetette fel 1886 január elején kidolgozott emlékiratában. Emlékiratát január 8-án elküldte Bismarcknak, aki már másnap táviratilag magához hívatta. Bismarcknak rendkívül tetszett Tiedemann terve; mert a tettek embere, az újkor legreálisabb politikusa, eredményt szeretett volna felmutatni a kínos lengyel kérdésben, melyben eddig minden hatósági intézkedés és

rendszer szabály balul ütött ki. Bismarck jól ősmerte a lengyel arisztokrácia könnyelműségét s azt hitte, hogy mi sem könnyebb mint a lengyel latifundiumok megszerzése.

Érdekes Bismarck és Tiedemann beszélgetése.* Bismarck ajánlotta Tiedemannnak, hogyha szükségesnek tartja az egyesületi és gyülekezési törvény korlátozását, úgy Posenre nézve felfüggeszti azt. Tiedemann nem kívánta sem az egyesületi, sem gyülekezési törvényt korlátozni; mert úgymond ezzel mit sem érnének el. A legveszedelmesebb agitálás nem a nyilvános összejöveteleken és gyűléseken történik, hanem a korcsmai asztalnál, szivar és sör mellett. Ez utóbbi agitálást pedig nem lehet semmiféle hatósági rendszerrel sem megakadályozni. Bismarck újból felvetette, hogy nem volna-e jó a lengyel sajtót megrendszabályozni. Tiedemann erre azt felelte, ha a lengyel lapok megjelenését lehetetlenné teszik, akkor lengyel röpiratokkal árasztják el a közönséget és a helyzet még rosszabb lesz.

A telepítés szerinte az egyedül helyes módszer. Egyelőre elég volna 10 millió márka. Bismarck nem sokalta az összeget; de kifejezte azon aggodalmát, hogy valószínűleg a pénzügyminiszter sokalni fogja az áldozatot. Tiedemann kellemesen csalódott, amennyiben Miquel pénzügyminiszter keveselte a 10 milliót s kijelentette, miszerint nem akar fél munkát és az országgyűlésnek 100 milliót hoz javaslatba a poseni német telepítés céljaira. Bismarck egészen szerelmes volt a Tiedemann-féle tervzetbe és pártkülönbség nélkül nagy lelkesedéssel megszavazták a szükséges 100 milliót. Bismarck a birodalmi gyűlésen cinikusan kijelentette, hogy ő nem akar ártani a lengyel nemességnek, jó árat fizet gyenge földjükért — s ők, ha tetszik — mehetnek a pénzzel akár Monacoba! A lengyelek tényleg nem is nagyon neheztelnek Bismarckra. Egy lengyel társaságban hallottam azt a kijelentést: „Bismarck nem is volt nekünk oly kérlelhetlen ellenségünk, hiszen Ő is csak a reánk nézve oly veszedelmes német sovíniszta társadalmi irányzat nyomása alatt cselekedett”. A lengyeleknek ez a halálosnak vélt csapás mit sem ártott, sőt lehet mondani, hogy gazdasági téren óriási lendületet adott. Egy pár lump arisztokrata hamarosan túladott földjén; de ezek helyett sok ezer intenzíven dolgozó paraszt került a küzdőterre. A lengyelek is alakítottak parcellázó bankokat és egyleteket s ezek ügyes vezetés alatt csakhamar felvirágoztatták a lengyel kisbirtokos és törpebirtokos osztályt. A lengyel parcellázó szövetkezetek együtt működve a lengyel hitelegyletekkel, hathatósan ellensúlyozták a német hivatalos *Ansiedlungskommission* munkáját. Az *Ansiedlungskommission* létesítése első éveiben hamarosan összevásárolt 40.000 hektár lengyel nemesi birtokot. De az eredmény mégis az lett, hogy a lengyel parcellázó egyletek 1906-ig 100.000 hektárral több német birtokot vásároltak össze, sőt magában Posen városában is növekedett a lengyel ház- és telektulajdonosok száma. A lengyel nemesség is összeszedte magát s intenzívebb gazdálkodási módszert valósított meg. Birtokaikat, amennyiben túlságosan meg voltak terhelve, részleges parcellázással, megmentették. A nemesi

* Bernhard f. i. műve 117—118.

birtokok megmentésére alakult 1902-ben a *Zwiasiek ziemian*-bank, mely a legkomplikáltabb hitelműveletektől sem riad vissza, sőt ha kell, pár évre átveszi az egész gazdaság kezelését. A vidéki parcellázó szövetkezetek ügyköre nemcsak a parcellázás, hanem a meglévő és veszélyben forgó lengyel kisbirtok megmentése. A parcellázó szövetkezetek élén rendszeren a falusi lelkészek állanak, kiknek nagy segítségükre szolgál az egyesület vezetésében az, hogy a helyi viszonyokat kitűnően ismerik. A parcellázás terén a hatóság által favorizált német paraszt nem bírta ki a lengyel paraszttal a versenyt. A lengyel paraszt földéhsége nem ismer határt. A lengyel paraszt képes évekig munkásnak menni idegenbe, csak hogy a kis darab földért a lehető legmagasabb árt megadhassa. A lengyel parcellázások kitűnően sikerültek s a lengyel bankok e kitűnő üzletre könnyen jutottak pénzhez a nagy német bankoknál.

Bismarck terve csődöt mondott. Szükséges volt új rendszabályokhoz nyúlni. 1904-ben kivételes törvényt hoztak a telepítések ügyében, mely szerint keleti Poroszországba, Sziléziában, Frankfurt, Stettin, Cöslin kormányzókerületekben a helységeken kívül lakházakat csak rendőri engedéllyel szabad építeni. A törvény célzata az volt, hogy lehetetlenné tegye a lengyel parcellázást; mert míg a német telepéseknek megengedték a lakóházépítést, a lengyel telepések hiába folyamodtak. De ez a törvény sem érte el a célját. A lengyel parcellázó egyesületek most már oda törekedtek, hogy akként parcellázzanak, hogy a vevők már meglévő lakóházaikhoz közel eső birtokokat szerezzék meg, amikor egyáltalán nem szükséges a külön lakóházépítés. Az első ilyen telepítés nehézségekbe ütközött. Egy lengyel nagybirtokot vettek meg a lengyel parasztok, mely lakóházaikkal határos volt s egy része a vevőknek a már meglévő urasági cselédlakásokban helyezkedett el. A német kormányelnök a telepítés engedélyezését megtagadta; mert szerinte az nem volt egyéb, mint az 1904-iki kivételes törvény megkerülése. Egyike a vevő lengyel parasztnak bevádolta a kormányelnököt hatalmi túlkapásért a közigazgatási bíróságnál, melynek tárgyalásán nemcsak a kormányelnök, hanem még egy miniszteri biztos is megjelent. A közigazgatási bíróság a lengyel parasztnak adott igazat a német közvélemény nagy bosszúságára. Ez az eset is fényes bizonyoságot képezi annak, hogy modern jogállamban szinte lehetetlen az egoista nemzetiségi elnyomás. Balkán-államokban valószínűleg engedett volna a közigazgatási bíróság a kormány nyomásának; de Balkán-államokban nincs is szükség kivételes törvényekre és az eljárás sokkal egyszerűbb!

Az 1904-iki kivételes törvény kudarca ismét új rendszabályok megtételére adott indítást. Elérkeztek az utolsó ponthoz. 1907. nov. 26-án Bülow birodalmi kancellár benyújtotta az országgyűlésnek a kényszerkiszajátítási törvényt. Beszédjében kiemelte, hogy dacára az állam nagy pénzáldozatának, 1896 — 1906-ig 100.000 hektárnál több német birtok ment át lengyel kézbe, mint lengyel kézből német tulajdonba. A kényszerkiszajátítás 70.000 hektárra szól. A német nagykirtokosok nagyon ellenezték a törvényt, mert veszedelmes precedenst láttak abban a jövő birtokpolitikára nézve. A törvény-

javaslatot kicsiny többséggel elfogadták, de még máig sem alkalmazták.

Ezzel szemben a *Wiatus Polski* egyik cikke megvilágítja a lengyelek tervét, ha majd végrehajtják a kényszerkiszajátítási törvényt. A nevezett lap azt mondja: „A földrablás után teljes erővel a kereskedelemre és iparra vetjük magunkat. Szakismeretre és okosságra s mindenre, ami tőkegyűjtésre szükséges, majd megtanít bennünket önfentartási ösztönünk, mely mint jó tanácsadó és nemzeti elkülöníttségünk védangyala, sohasem hagy el. A gyakorlat majd megtanít a szerzés módjára — föld nélkül is, melyből Bülow szavai szerint is, annyink van, hogy a porosz államkincstár túlgyenge arra, hogy abból bennünket egyszerre kiforgasson. A lengyel földművelők lengyel produkáló, kereskedelmet és ipart űző lakosokká lesznek. Ezt fogja elérni a porosz lengyelelles politikája az utolsó stádiumon — s ez reánk nézve nem lesz hátrányos!”

A távolról szemlélő már most is elmondhatja, hogy a porosz erőszakos nemzetiségi politika tényleg eljutott az utolsó kísérlethez és ezen utolsó kísérlet is már most csődöt mondott. A kiszajátítási törvény alig lesz valaha életbe léptetve. Maga a német parasztság sem fogadja azt nagy rokonszenvvel.

A parasztdemokrácia egyre erősödik Posenben s már Bernhard idéz is egy ilyen német verset:

*Michel sagt zu seinem Sohne:
Hol' der Teufel die Barone,
Ob sie deutsch sind oder Polen,
Alle soll der Teufel holen.*

A világ leghatalmasabb nemzetének erőszakos politikája csődöt mondott. Nem lehet kis népeket, sem más államokba szakadt nép-törödékeket erőszakkal, hatalmi eszközökkel megsemmisíteni. Őt század óta egyetlen népet sem — kivéve túlkicsiny nyelvszigeteket — nem lehetett erőszakkal beolvasztani. Látjuk, hogy az államhatalom minden intézkedése balul ütött ki s tulajdonképen azoknak használt, akik ellen irányult!

De azért a német szellem és kultúra hódító hadjáratot tart az egész világon. Ha nem lépnek az erőszak és kiirtás útjára, bizonyára nagy pénzáldozatok nélkül is, ma többet hódítottak volna meg a poseni lengyelségből. A kivételes törvényekkel és erőszakos eljárással régi barátait is elriasztották és erkölcsi értékét az állami életnek meglazították. Az álhazafiak és érdekhajhászó honmentők egész részt vesz ebben a küzdelemben, demoralizál, ront a németek és lengyelek kárára! A nemzeti állameszme korszakában lehetséges-e egy oly veszedelmes elemet, mint aminő a poseni lengyelség, megtűrni? Lehetséges; mert szabadulni tőlük lehetetlen. Poroszország — Hegel mintaállama — hol a közigazgatási apparátus szinte utólérhetetlen pontossággal működik, megmutatta, hogy a beolvasztás munkája ma már lehetetlen, legalább a mások által dicsőített, magasztalt és sok helyen utánzott „porosz rendszerrel” lehetetlen. A lengyel nemzetiségi mozgalom ma már annyira megerősödött, hogy egyik

orgánunk a *Narodowiec* a teljes elnyomatás korszakában ekként írhat: „Felhívjuk a lengyel egyleteket, tiltakozzanak és figyelmeztessék képviselőiket, hogy a lengyel nép békülési politikáról nem akar hallani sem. Képviselőinknek tudniok kell, hogy a békülési politika nekünk csak árt, hogy a mi népünk nem fél senkitől, semmitől sem, nem törekszik emberi kegy után; mert hisz a saját erejében, amelyre manapság egyedül támaszkodhatunk.” Poroszország nemzetiségi politikája kudarcra vezet és kezdhetik e fontos és nehéz kérdés megoldását előről. A nagy és hatalmas nemzeti állam nem megy tönkre, ha élni hagy kisebb néptöredékeket, ha nem akadályozza azok kultúráját, nem nyomja el népegyéniségüket. Idővel a német kultúra úgyis elmosza a nyelvzigeteket és a német nyelvtengerbe nyúló földnyelveket. A kis népek adnak a hatalmas nemzetnek is értékes elemeket, míg a mostani harcban mindkét részen nemes egyéniségek szenvednek — és a gazok örvendenek!

Szemlék és jegyzetek

Varga Jenő: A dolgozó Magyarország és az agrárvámok

Ezzel a címmel Dániel Arnold két cikket közölt a *Világ-ban*, melyekben a hús- és állatvámok fõntartását és a gabonavámok „fokozatos” eltõrlését ajánlja. Dolgozata, véleményem szerint, súlyos tévedéseket tartalmaz.

* * *

Dániel cikkeinek gondolatmenete a következõ. Magyarország polgársága és munkássága hiába követeli a határok megnyitását az élõállat- és húsbehozatal számára, mert a magas állatárak nemcsak a nagybirtokosokat érdeklik, hanem a földmûves gazdákat is. Az 1895-iki mezõgazdasági statisztika szerint ugyanis a Magyarországon levõ 9,230.000 darab számos marhából 6,559.000 darab az 50 holdnál kisebb gazdaságok birtokában van.

„Az 50 holdnál kisebb gazdaságok száma — írja Dániel — az 1895. évi fõlvetel szerint 2,329.000. Tehát ennyi földmûves érdekeibe ütközik a szabad állatbehozatal. Tehát 2V₃ millió földmûvesgazda áll a nagybirtokosok mögé, mikor a városi lakosság a határok megnyitását követeli.”

Igy sikert elérni nem lehet. A városi polgárság és munkásság csak úgy érhet célhoz, ha a földmûvesgazdákkal együtt küzd, nem ellenük. Ez lehetséges, ha a gabonavámok ellen fordulnak, melyek elsõsorban a nagybirtok érdekét szolgálják.

„Igaz — írja Dániel — hogy a magyar kiscgazda maga is gabona-termelõ és veszít, ha a gabona olcsóbb lesz. De ez a veszteség többszörösen megtérül neki, ha állattartását fokozza. Bár viszont mai szegénységében, tõke híján, nem igen tudná barmai számát hirtelen fokozni. És ezért a gabonavámok eltõrlésének nem is volna szabad másképp bekövetkeznie, mint fokozatosan és egyúttal a népszerű mezõgazdasági oktatás, a talajmûvelés s a növénytermelés széles alapon álló reformjával kapcsolatban. Ha azonban ezek az elõfeltételek megvannak, akkor a gabonavámok eltõrlése az állatbehozatalt korlátozó intézkedések

föntartása mellett, a kisgazda jövedelmének erős emelkedésével jár. Mert az olcsó gabona föllanduló ipart jelent s a föllanduló ipar emelkedő munkabért s erős hús- és tejfogyasztást.” Magyarországból, ha sikerülne a monarchia vámrendszerét így átalakítani, gazdag földműves ország válna; letörlesztenők adósságainkat Ausztriának és tőkét tudnánk gyűjteni.

„Ahol azonban tőke van, ahol jó élelmezés van, ahol gazdag és vásárlóképes földművesnép van: ott az iparfejlődés nem várat magára sokáig. Ebből a szempontból is jó ideig többet érne a mondott vámrendszer a közös vámterületen, mint az önálló vámterület.”

A magyar polgárság és munkásság tehát ne követelje az állat-behozatalt és húsbehozatalt, mely ártalmára van a földművesgazdáknak, hanem a gabonavámok fokozatos leszállítását követelje, a hús, tej, tojás, cukor, más munkaigényes termékek számára pedig követelje a vámvédelem fentartását.*

*

Ezen gondolatmenettel szemben a következő tételeket fogom bizonyítani:

I. Magyarországon 1895-ben a húsfogyasztás szempontjából nem volt 9,230.000 számos marha, hanem sokkal kevesebb, mivel a statisztika nem számos, hanem szarvasmarhát mutat ki és mivel Dániel közel két millió lovat és szamarat is belevon ebbe a számba, melyek húsfogyasztás szempontjából nem ide tartoznak.

II. Magyarországon 1895-ben nem volt 2V3 millió földművesgazda, hanem alig 1 millió; Dániel ugyanis — bármily hihetetlen is — összetévesztette a mezőgazdasági üzemstatisztikát a foglalkozási statisztikával.

III. Nem mindenkinek, aki állatot tart, érdeke a magas ár, mint ezt Dániel felteszi, hanem csak azoknak, kik állatot tenyésztnek vagy húst eladási célra termelnek.

IV. Nem áll az, hogy gazdag és vásárlóképes földművelőnép alakulása esetén bizonyosan beáll az illető országban az iparfejlődés. Az ipar nem okvetlen ott keletkezik, ahol a fogyasztóközönség van, hanem ahol az összes tényezőket számba véve, legolcsóbban tud az illető fogyasztóközönség számára termelni.

V. Mégha Dániel minden föltételezése igaz volna is, évtizedek munkája telne bele terve megvalósításához és lehetetlen kívánni a magyar polgári- és munkásosztálytól, hogy egy évtizedek múlva talán beálló javulás kedvéért lemondjon az olcsóbb húsert való küzdelemről.

Állításaimat igyekezni fogok bebizonyítani.

I. A mezőgazdasági statisztika nem számos-marhát, hanem szavas-marhát mutat ki. A „számos”-marhával való átszámításnál a

* Dániel gondolatmenete lényegében teljesen azonos Reichsritter von Pantz által a *Die Hochschuttpolitik Hohenblums* című röpiratban kifejtett tanokkal.

növendékállatokat (borjú, csikó) felnőtt-állatokra számítjuk át; ellenben midőn „szarvas”-marhát mutatnak ki, minden állat, a növendék úgy mint a felnőtt állat, egy egységet jelent: a számosmarha tehát jóval nagyobb egység mint a szarvasmarha, Ezt nem lett volna szabad egynek venni. (L. *Mezőgazdasági statisztika*, 1/45*). „Ha szigorúan tudományos alapon akarunk mozogni, az állatoknak élő súlyát kellene megállapítani és összehasonlításoknál nem számosmarha lenne az egység, hanem az 1000 kgr. élő súly.” (U. o. III/43*).

Nyilvánvaló továbbá, hogy a ló- és számárállományt, midőn élelmezési kérdésekről van szó, számba venni nem szabad. Ló és számár igavonó állatok, melyek csak elenyésző csekély mérvben szolgálnak élelmezésre; csak mezőgazdasági, trágyázási szempontból sorozhatók egybe a többi haszonállattal.

Ezt tekintetbe véve és a Dániel által is használt hivatalos átszámítási módszert alkalmazva volt Magyarországon 1895-ben.*

Szarvasmarha	5,829.483 =	szarvasmarha	5,829.483
Juh	7,526.783 =	„	752.678
Sertés	6,447.133 =	„	1,289.427
Kecske	286.392 =	„	<u>19.093</u>
			7,890.581

Tehát nem 9,230.000, hanem csak 7,890.000 volt a számbajövő állatállomány nem számos-, hanem szarvasmarhákban. Ez a szám 1906-ig leapadt 7,180.000-re;** 1906 — 1909 között a további apadás, tekintve az 1909. évi eddig el nem ért óriási állat kivitelt, legalább 10%, úgy hogy Magyarország ma legfeljebb 6,5 millió számosmarhával rendelkezik. Ugyanazon arányt tételezve fel az állatállomány megoszlásában kis- és nagyüzemek közt, mint 1895-ben 71 és 29%, manapság nem 6,559.000 számosmarha található a 2,329.000, ötven holdnál kisebb üzemben, hanem 4,615.000, tehát 33%-kal kevesebb.

Ki kell itt még emelni azt, hogy a lovak kirekesztésével az élelmezés szempontjából számba vehető állatállomány megoszlása nagy- és kisbirtokosok közt megváltozik és pedig a nagybirtokosok javára. Dániel téved, midőn egy harmadik cikkében azt írja, hogy a disznó a kisgazda fő állatfajtája. Evvel szemben a Dániel által a népszámlálási statisztikánál megbízhatóbbnak tartott mezőgazdasági statisztika a következőt írja:

Különösen a ló az, melyből a kisgazdaságokra esik a legerősebb százalék (73,06), azután a szarvasmarha 61,80%. A sertések létszámából a kisgazdaságokra csak 54,72% esik, ami némileg ellenkezik azon általános tapasztalattal, hogy a sertés kiválólag a kisemberek házi állatja . . . Még a törpe- és kisgazdaságokra együtt véve sem esik akkorra százalék a sertésállományból, mint akár a szarvasmarha, akár a ló létszámából. (*Mezőgazdasági statisztika*, III/42.*) A lovak kirekesztése által tehát a kisbirtokosok érdekeltsége az élel-

* Lásd Dániel Arnold: *Magyarország gazdasági forradalma-félé* H. Sz. 1909. 1/13.

** Ugyanott közölt adatokból átszámítva.

mezésre szolgáló állatok magas áraban nemcsak abszolút, hanem aránylag is tetemesen kisebb lesz,

Helyezkedjünk egy pillanatra Dániel tarthatatlan álláspontjára és azonosítsuk az üzemek számát a földművesgazdák számával: $2\frac{1}{3}$ millió gazdára jutna 4,6 millió marha, gazdánként másfél darab; hát tényleg olyan csapás volna ez a gazdákra, ha másfél darab marhájuk értéke 30%-kál kisebb lenne? Dániel számítási módja szerint elenyésző érdekek forognának kockán; ezért igazán nem érdemes a városi lakosságot kiéheztetni.

II. Dániel abból indul ki, hogy a határok megnyitása a húsbehozatal számára azért lehetetlen, „mert $2\frac{1}{3}$ millió földművesgazda áll a nagybirtokosok mögé, mikor a városi lakosság a határok megnyitását követelik”.

Dánielnek ezen állítása a legdurvább tévedések közé tartozik, melyet a statisztika történelme ismer. O egyszerűen összetéveszti az üzemstatisztikát a foglalkozási statisztikával.

Az üzemstatisztikában nagyon helyesen számontartják azt is, ha egy ipari munkásnak vagy hivatalnoknak van egy tenyérnyi kerteskéje, ahol krumplit termel és önálló üzemnek veszik fel.* így az üzemstatisztika mint önálló üzemet sorol fel
294.475 szántóföldnélküli egy holdnál kisebb üzemet,
268.474 szántófölddel bíró egy holdnál kisebb üzemet,
716.769 öt holdnál kisebb üzemet.

Ezen üzemek tulajdonosai természetesen nem önálló földművesgazdák, nem a földjükből élnek; az üzemek számának azonosítása a földművesgazdák számával megbocsájthatatlan tévedés ilyen életbevágó kérdés tárgyalásánál.

Ha Dániel nem az 1895. évből való üzemstatisztikát, hanem az 1900. évi népszámlálás alapján készült foglalkozási statisztikát vette volna elő, ott a következő adatokat találta volna:**

1900-ban volt Magyarországon önálló földműveléssel foglalkozó egyén, aki a földművelést mint főfoglalkozást üzi

	férfi	1,347.328
	nő	183.598
Tehenészet, juhászat és baromfi- tenyésztéssel foglalkozó egyén:	férfi	2.340
	Nő	157
		1,533.423

Ebből a számból levonandó 409 ezer ember, kiket a foglalkozási statisztika „kisbirtokos napszámos” névvel jelöl meg; szegény földművesek, kiknek van némi földjük, gazdaságuk, akik azonban emellett napszámba is kénytelenek járni, tehát nem földművesgazdák és nem érdekük a magas állatár, mert nincs eladó állatjuk. Ha a

* „Minden legkisebb földbirtok, mely földadó alá esik, tehát még egy darabka zsellérföld is, feltéve, hogy nem tartozik valamely más gazdasághoz, külön gazdaságnak tekintetik”. *Mezőgazdasági statisztika, 1/70* (a felvételi utasítás egyik pontja).

** *Népszámlálási statisztika X/143.**

nőket nem számítjuk, úgy az önálló gazdák száma a nagybirtokosokkal együtt, szűk egy millió. Ki fogjuk mutatni, hogy még ezen, a Dániel által állított $2\frac{1}{3}$ milliónál 57%-kal kisebb réteg sincs egészen érdekelve a magas állatáraknál.

III. Dániel harmadik óriási tévedése, hogy azt hiszi, hogy mindenkinek, aki állatot tart, érdeke a magas állatár.

Ez azonban nem áll. Csak aki állattenyésztéssel eladás céljára foglalkozik, másként kifejezve, aki állatot mint árút termel, óhajt magas állatárakat. Néhány példa meg fogja világítani állításunkat.

Minden nagyobb város közelében számtalan parasztgazdaság van, mely tehenészettel foglalkozik. Vesz frissen fejős tehenet, a tejet beszállítja a városba, a kifejt tehenet eladja, vesz másik frissen borjazottat helyette. Vajon a magas vagy az alacsony ár lesz e érdeke ennek a gazdának? Mindenesetre inkább az alacsony, mint a magas ár, mert ugyanazon tőkével több tehenet vehet, nagyobb mennyiségű tejet produkálhat.

Ugyanígy áll a dolog, midőn igás ökrök tartásáról van szó; aki nem tenyészt marhát, hanem veszi a fiatal ökröt és eladja a kimustrált, kivénült ökröt, jobban jár, ha olcsó a marha ára, mert kevesebb pénzt kell befektetnie igavonó állatokba. 1895-ben volt

Magyarországon:

kettős ökörfogat	308,078 = 616.156 drb
négyes „	76.633 = 306.532
	5.185 — 31.110
	összesen: 959.798 drb.

1895-ben volt fejős tehén 185.416 drb. Vagyis az eladás céljából számbajövő állatmennyiség 1,139.208 drb számosmarhával kevesebb, mivel az igás ökrök és fejős tehenek többé-kevésbé állandó, eladhatatlan kontingenst képeznek.

Ugyancsak nem érdeke a magas állatár azoknak a kizárólag, vagy túlnyomóan szőlőműveléssel foglalkozó gazdáknak, kik fenti számban bennfoglaltatnak, akik állatot nem tenyésztnek.

Végül még a tenyésztőnek is csak akkor érdeke a magas állatár, ha eladásra tenyészt: arra a parasztgazdára nézve, aki tart egy anyadisznót és a malacokat fölneveli, de nem adja el, hanem húsát saját háztartásában használja fel, egészen közönyös, hogy magas vagy alacsony áron tudná-e eladni az állatot; hisz nem adhatja el, wert magának szüksége van állatai húsára, saját használatára. Nem tudunk mindegyre pontos statisztikai adatokat felhozni, azonban mindenki beláthatja, hogy ama önálló egy millió gazdának is egy igen tekintélyes részére egyáltalán nem előnyös a magas állatár. Annál inkább nem, mert az önálló parasztgazda a mészárszékekben is vásárol évente 50—100-szor húst és mint fogyasztó maga is szenved a magas húsárak folytán. Mindezt tekintetbe véve bárki beláthatja, hogy csak a nagytenyésztők és hizlalók és az állattenyésztéssel eladási célokra foglalkozó gazdagabb parasztság érdeke a határ elzárása és a húsárak magassága.

Míg tehát Dániel szerint a nagybirtokosokon kívül $2\frac{1}{2}$ millió földművesgazda követelné az állatvédő váموkat, behatóbb meggondolás és helyes statisztika alapján az érdekelt réteg körülbelül félmillióra zsugorodik össze.

Kérdem, helyes gazdasági politika volna-e, félmillió állattenyésztő és hizlalo kedvéért az egész ország városi lakosságát a tūrhetetlen élelmiszerdrágaság veszes hatásának kiszolgáltatni?

IV. Dániel azt mondja, hogy ha rögtön nem is, de bizonyos idő múlva a városi népességet a húdrágaságért kárpótolni fogja a nagymérvű ipari fellendülés, melyet egy gazdag és vásárlóképes földműves nép jelenléte létre fog hozni. Meg kell állapítanom, hogy Dánielnek ép oly naiv nézete van az ipar elhelyezkedéséről, mint a magyar iparfejlesztést vezető hivatalos közegeknek. Ő is, azok is azt hiszik, hogy az iparnak ott kell fejlődni, ahol a fogyasztóközönsége van. Ez tényleg így volt régen, amidőn nem voltak közlekedési eszközök és így van most is a „lokális” iparágaknál, pl. téglagyártásnál, építőiparnál, de nem áll a legtöbb iparágra. Általános szabály, hogy minden iparág ott telepszik meg, ahonnan az összes szállítási költségeket számba véve, a legolcsóbban tudja fogyasztópiacát ellátni. Oly iparágak, melyeknek kész terméke sokkal könnyebb, mint a nyersanyaga, mindig a nyersanyag termelési helyére telepszik pl. a vaskohók, cukorgyárak. Oly iparágak, melyeknek nyersanyaga könnyű és a feldolgozásnál súlyukból keveset vesztenek, pl. a szövő-fonóipar, rendszeren nem a nyersanyag termelési helyére, sem a fogyasztópiac területére nem telepszének, hanem oda, ahol olcsó fűtőanyagot találnának. Az amerikai gyapotot jórészt nem Amerikában dolgozzák fel, hanem Angliában; és nem Angliában fogyasztják el, hanem Indiában, Kínában, a világ minden részén. A *Standort der Industrieen* problémája roppant komplikált és nem lehet úgy elintézni, hogy ahol tőke van és vásárlóközönség, ott iparnak is kell lenni.

De nem kell olyan messzire menni, Vajon Dánielnek sohasem jutott eszébe, hogy a magyar textilipar minimális fejlődését nem lehet azzal magyarázni, hogy nincs vevőközönsége Magyarországon: hisz évente 4—500 millió koronát fizetünk Ausztriának textilárúkért! Mért nem alapítanak magyar tőkések textilgyárakat? Mért nem alapítanak az osztrák tőkések nálunk, a fogyasztó piacon textilgyárakat és miért keletkeznek a monarchia új textilgyárjai Csehországban? Egyszerűen azért, mert az összes szállítási költségeket felszámítva, onnan olcsóbban lehet ellátni a magyar fogyasztást, mintha Debrecenbe vinnők a nyers- és fűtőanyagot. Csak nagyon komoly és beható, minden részletre kiterjedő vizsgálat után lehetne megállapítani, hogy egy gazdag földművesosztály keletkezése folytán, tényleg ipari föllendülés is beállna-e Magyarországon közös vámterület fentartása esetén, nem-e Ausztria ipara lendülne e fel általa első sorban. De semmi esetre sem oly bizonyos és oly természetes, mint Dániel véli! Hogy gazdag földműves népesség nem jelent okvetlen ipari fejlődést, legjobban bizonyítja Dánia, melynek ipari fejlődése igen csekély, dacára gazdag mezőgazdaságának.

Viszont teljesen bizonyos, hogy a magas élelmiszer árak nagy kárára vannak az ország iparának, az ország polgári, hivatalnoki és munkás osztályának. Van-e értelme olyan politikának, mely bizonytalan messze jövő reményében biztosan és azonnal árt?

V. De tegyük fel, hogy Dánielnek igaza van. Tegyük fel, hogy gazdag földműves-osztály létezése esetén hatalmas ipari fejlődés állna be. Még mindig két kérdés merül fel: 1. Alkalmas-e Dániel kisparaszt-agrárvám rendszere Magyarországon gazdag földműves-osztály létesítésére? 2. Mennyi idő telne bele ennek keresztülvitelére?

Dániel előtt Dánia, Svájc és az alpesi osztrák tartományok példája lebeg. De nem szabad felednünk, hogy ott kedvezőbbek a természeti viszonyok, a gazdag alpesi legelők és kaszálók, Dánia nedves, fűtermő vidékei kiválóan alkalmasak az állattenyésztésre. Magyarország éghajlata száraz, havasi legelője kevés, a síksági legelők nyáron és ősszel kopárok. Magyarország földjének jórésze a holtkéz birtokában van; hitbizományok, nagybirtokok, melyek most a mezőgazdasági iparral kapcsolatban egyre intenzívebb gazdálkodást folytatnak, állják útját a parasztság terjeszkedésének. Maga a parasztság tudatlan, kulturátlan, egyrésztük nem ért a betűhöz; Erdélyben 25% az ugar. Ezenkívül — mint Dániel is írja — a szegény paraszt állatainak számát hirtelen szaporítani sehogyszem képes. Hogy a természeti viszonyok mennyire fontosak, bizonyítja az, hogy Dánia virágzó állattenyésztése állat- és húsvámok nélkül fejlődött ki és áll fenn máig is.

Ezek és még más fel nem sorolt akadályok, ha talán nem is teszik teljesen lehetetlenné a dán vagy alpesi jellegű gazdálkodást, legalább 50 éves kemény munkára volna szükség valami eredmény elérésére. Lehetséges-e a magyar polgári és munkásosztálytól kívánni, hogy sínylődjék az élelmiszerdrágaság alatt és egy olyan politika szolgálatába álljon, mely talán 50 év múlva sikerre vezethet és sikere esetén talán az ő számára is előnyös? Nem-e sokkal helyesebb, ha a városi lakosság erélyesen követeli a gabona- és az állatvámok lehetőleg rögtöni megszüntetését.

Azt hiszem, bebizonyítottam összes állításaimat. Bebizonyítottam, hogy Dániel nagyon felületesen és meggondolatlanul a ló- és szamar állományt a vágó állatállományhoz vette, aminek semmi értelme nincs. Bebizonyítottam, hogy érthetetlen tévedéssel az üzemmstatistika adatait foglalkozási statisztikának használta fel, $2\frac{1}{3}$ millióra téve a földművesgazdák számát egy millió helyett. Bebizonyítottam, hogy téves és tarthatatlan Dániel azon felfogása, hogy minden állattulajdonosnak érdeke a magas állatár és hogy csak az eladásra tenyésztők és hivalkókra áll ez.

Azt hiszem, az ipar elhelyezkedésére vonatkozó utalásaim bárkit meggyőzhettek arról, hogy gazdag földműves-osztály nem kell, hogy együttjárjon erős iparral valamely országban (példá rá Dánia). Végül, hogy a természetes és szociális akadályok oly nagyok, hogy politikája csak évtizedek múlva vihetne sikerre. A városi lakoságnak pedig most kell az olcsó élelmiszer, nem évtizedek múlva és így semmi oka sincs eddigi antiagrárius politikáját elhagyva, Dániel kisparaszt politikájához szegődni.

Somló Bódog: A helyes jog

Az a kérdés, hogy mit jelent valamely jogszabály helyessége, pre-judikál minden olyan jogpolitikai javaslatnak és véleménynyilvánításnak, amely objektivitást igényel a maga számára. Ez a körülmény engedi remélnem, hogy érdeklődésre tarthatók számot, ha erre a kérdésre visszatérek és néhány megjegyzést teszek Rónai Zoltánnak *A helyes jog tudománya* címen e folyóiratban megjelent dolgozatára, amely *A jog értékmérői* címen ugyancsak e folyóiratban megjelent értekezésemmel foglalkozik.

Észrevételeim könnyebb áttekinthetősége kedvéért előrebocsátom, hogy azokat nyolc pontba foglalom, amelyek közül az első három Rónainak utilitárius álláspontjára vonatkozik, a következő három Rónainak az én nézeteimre nézve tett ellenvetéseit elemzi, az utolsó kettő pedig az itt tárgyalt kérdés helyes feltevését illeti.

1

Szerzőnk az erkölcsi érzelemben nem lát egyebet, mint „rosszaló vagy helyeslő magatartást egy vélt veszedelemmel, vagy előnyös helyzettel szemben. Miután a csoport magatartásáról van szó, a veszedelem vagy az előny a csoportra váró veszedelmet, vagy előnyös cselekvési módot jelenti” (272). Szóval az erkölcsi érzelem nem volna egyéb, mint a csoportra nézve káros vagy előnyös dolognak a csoport által való rosszalása, vagy helyeslése. Ha pedig folytatja a szerző „a morális érzelmek nem egyebek, mint a társadalmi érdekek függvényei”, a helyesség mértékének a kérdése szerinte meg is van oldva (272). Még pedig abban az értelemben, hogy a helyesség mértéke a csoportérdek.

A szerző itt egyszerűen a következő két egyenletet állítja fel:

- 1) morális érzelem = csoportérdek,
- 2) csoportérdek = helyesség

és azt állítja, hogy a második egyenlet (vagyis az, hogy mi a helyesség?) az elsőből következik; holott világos, hogy a 2) alatti az 1) alattiból egymagából még nem következhetik, hanem csakis akkor folyhatnék belőle, ha az 1) alattin kívül még azt is föltételezzük, hogy

a) helyesség = morális érzelem.

Csakis, ha előzetesen a morális érzelemben látom a helyesség mértékét (a), következik abból a feltevésből, mely szerint a morális érzelem a csoportérdekkel egyenlő (1), az, hogy a csoportérdek a helyesség mértéke (2).

Vagyis szerzőnk e gondolatmenete hallgatagon föltételezi azt, amit velem szemben kifejezetten tagadásba vesz.

2

Dolgozatának további folyamán azonban oda jut el szerzőnk, hogy az előbbieken a morális érzelmeknek a társadalmi érdekekkel való viszonyáról festett kép kétségtelenül sok tekintetben nem meríti ki a szociális valóságot” (276), vagyis nem áll az 1) alatti egyenlet, mely szerint a morális érzelem a csoportérdekkel azonosítható. Ha szerzőnk ennek dacára mégis fentartja, hogy „mindez nem változtat azon, hogy a csoportérdeknek és az erkölcsnek összefüggésére vonatkozó jellemzés a morális és jogi alkotás rugóit felderíti” (276), azt hiszem túlságosan elnéző levezetéseivel szemben. Még ha a morális érzelem és a csoportérdek azonossága fentartható is volna, a csoportérdek helyességére ebből az azonosságból — mint láttuk — csak akkor lehetne következtetni, ha előbb feltételezzük, hogy a morális érzelem a helyesség mértéke. Ha ez az azonosság sincs meg, akkor meg éppen csupaszon áll ott a csoportérdek a rendszer elején, a maga teljes dogmatikus meztelenségében, megindokolatlanul és mégis racionális levezetést igényelve.

3

A csoportérdek egyébként — el is tekintve attól, hogy a szerző nem indokolja meg ezt a kiinduló pontját — mindaddig nem is igazi mérték, hanem csak látszólagos, csak álmérték, amíg nem mondjuk meg, mit értsünk alatta. A csoportérdek az egyéni érdekekkel van szembehelyezve és csak az egyéni érdek fogalmának reális mivolta vetíti a csoportérdek fogalmára azt a látszatot, mintha annak is volna világos tartalma. Az egyéni érdek ugyanis az egyéni örömezzeteket fedi, azáltal nyer tartalmat, hogy örömet és fájdalmat, kellemest és kellemetlent különböztetünk meg. Mi tartalma marad azonban az érdek fogalmának, mihelyest az egyéni örömezzettől eltekintünk? Az-e a csoportérdek, ami a csoport minden tagjának egyformán kellemes; avagy az, ami a tagok túlnyomó részének kellemes; avagy lehet csoportérdek olyasmi is, ami a csoport egyik tagjának sem kellemes és mit jelent akkor az érdek? Ezeket a kérdéseket kell előbb tisztázni annak, aki a csoportérdeket cselekvésünk legfelsőbb mértékéül állítja fel. Aszerint, amint ezekre a kérdésekre más és más feleletet adunk, más és más mértéket állítunk fel a csoportérdek neve alatt. Aki pedig e kérdéseket fel sem veti, tulajdonképpen még semmit sem mondott, amidőn a csoportérdeket jelöli meg cselekvésünk helyességének mértékéül.

A jog helyességének megállapítása két különálló problémát ölel fel. Jelenti először is annak a végső célnak megállapítását, amelyre a jognak törekednie kell, hogy helyes lehessen és jelenti másodsorban annak megállapítását, hogy valamely jogszabály adott konkrét viszonyok között alkalmas eszköz-e ennek a végső célnak megvalósítására. Ennek az utóbbi kérdésnek megoldása nyilván egy okozati összefüggés ismeretét tételezi fel, míg az a kérdés, hogy minő végső cél mértékével mérve állapítsuk meg a jog helyességét, nem kauzális kérdés.

Rónai által bírált dolgozatomnak már címe (*A jog érték mérői*) is mutatja, hogy e két kérdésnek csak elsejével foglalkozik. De a címtől eltekintve, mindjárt a bevezetésben is csak ezt a kérdést tűzöm magam elé és dolgozatom egész folyamán is szigorúan ragaszkodom a kérdés illetén feltevéséhez. Dolgozatom végén pedig arra utalok, hogy a jogpolitika addig nem válhat tudományossá, amíg világosan előre nem bocsátja a helyesléseinél alkalmazott mértéket, mert csak így lesz világos, „vajon tulajdonképeni értékelésről avagy pusztán az alkalmazandó eszközök célszerűségének kérdéséről van-e szó egy adott esetben”. Más szóval, csakis így lesz világos, vajon az itt megjelölt két kérdés melyikéről van szó egy adott esetben. A jogpolitika számára ezek szerint nyilván csak a második csoportba tartozó kérdések megoldása marad fenn, míg az első kérdés megoldása minden jogpolitika föltételeként szerepel.

Csak ennek a szükséges megkülönböztetésnek az elmulasztásából érthető meg, ha szerző azt fejt ki velem szemben, hogy „amint az építés alkalmazott tudományának nem az a funkciója, hogy a különböző népek és osztályok építési módját rendszerbe foglalja, hanem hogy a helyes építés elveit megállapítsa, ép úgy a tudományos jogpolitika nem arra törekszik, hogy az etikai érzelmek egy adott skáláját határozza meg, hanem, hogy módot nyújtson minél jobb jogszabályok megalkotására” (274). Nem lehet „minél jobb” jogszabályokat alkotni, amíg nem tudjuk, mi a mértéke egy jogszabály jóságának.

5

Ugyancsak ennek, az előbbi pont alatt kiemelt megkülönböztetésnek hiányával függ össze szerzőnknek az a nézete is, hogy a jog helyességének már csak azért sem lehet mértéke a pozitív morál, mert „a jognak, különösen a modern jognak egy jelentős területét erkölcsi érzelmek egyáltalában nem kísérik” (270). A szerző mindenképp előtt olyan szabályokra gondol, amelyek iránt az emberek nem érdeklődnek, vagy amelyekről egész nagy társadalmi csoportok tudomással

sem bírnak (270). Nos, ez a nehézség könnyen intéződik el, mert kétségtelen ugyan, hogy jogszabályok, amelyekről nincsen tudomásunk, morális felfogásunk alapján nem értékelhetők, de ez így lesz minden más mértéket illetően is. Egy szabály helyességének megállapítása mindenekelőtt a megítélendő szabály ismeretét tételezi fel. Az „az egész társadalmi csoport”, amelynek valamely jogszabály létezéséről nincsen tudomása, ezt a szabály nem is fogja helyeseltetni, de ez a körülmény semmiféle mérték ellen nem hozható fel ellenvetésként.

De a szerző a jogszabályoknak egyéb, konkrét példáit is felhozta, amelyekben szerinte a morál nem lehet a jog mértéke, mert e szabályok nem váltanak ki morális érzelmeket. Ezek a felhozott példák mind azt akarják dokumentálni, hogy vannak jogi szabályozások, nevezetesen részletkérdésekre vonatkozók, amelyek közvetlenül nem keltenek morális érzelmeket. Szerző itt ugyanis abból a feltevésből indul ki, hogy egy szabálynak valamely morális érzelem szempontjából való megítélése csak úgy lehetséges, ha azzal a szabállyal közvetlenül együtt jár valamely morális érzelem. Holott akkor is a morális érzelem mértékét alkalmazom, ha a szabály következményeinek a morális érzellemmel egyező vagy nem egyező volta szerint mondom a szabályt helyesnek vagy helytelennek. Az alkalmazott mértékén mit sem változtat alkalmazásának közvetlensége vagy közvetettsége.

A morális érzelem bizonyos pozitív tartalmat jelöl meg helyesnek és amidőn ezt a mértéket alkalmazom, akkor ezt a tartalmat tekintem legfelsőbb célul és helyes mindaz, ami a cél megvalósításának eszköze. Nagyon hosszadalmas és fölösleges is volna ezt szerzőnk összes példáinak végigelemzésén kimutatni. Elég lesz, ha egyet előveszünk.

„Ha a házasság utolsó rendes lakhelyükön még három hónap előtt nem laktak, kell-e házassági kihirdetést a közvetlenül megelőző rendes lakhelyen is teljesíteni?” (271).

Hogy erre a kérdésre megfelelhessek, mindenekelőtt azt kell tudnom, hogy mi a kihirdetés célja, továbbá hogy az a cél helyes-e és ha igen, minő kihirdetés alkalmas ennek a helyes célnak megvalósítására? A kihirdetés arra szolgál, hogy a házassági akadályok eltitkolása megnehezíttessék. Helyes-e ez a cél? Hogy erre megfelelhessek, megint újból fel kell vetnem a fentebbi kérdéseket. Tehát tudnom kell, hogy mire szolgál a házassági akadályok felállítása és eltitkolásuk megnehezítése? A házassági akadály felállítása biztosítja pl. hogy ne legyenek vérfertőző házasságok. Hogy ez a cél helyes-e, az már elbíráható morális érzelem alapján. De akkor ennek a mér-

téknak segítségével, elbírálnom azt is, hogy melyik lakóhelyen helyes a kihirdetést eszközölni.

De hogy „az erdőoltásnál kit illessen az oltás vezetése” talán még sem ítélni meg morális szempontból? Hogy az erdőoltás egyáltalában jogilag szabályoztassék-e, az még megbírálnom morális szempontból, ha pedig az erdőoltást morális dolog jogilag szabályozni, akkor ez a szabályozás valamely konkrét módja is a szerint lesz morálisan helyes vagy helytelen, amint az erdőoltás morálisnak felismert célját előmozdítja vagy hátráltatja. Ha tehát szerző mégis tagadja, hogy ezt a kérdést a morál szempontjából el lehetne dönteni, csak olyan megoldási módokra gondol, amelyek egyformán szolgálják az erdőoltás morálisnak elismert célját, vagyis amidőn több megoldás egyformán helyesnek tekintendő és így morális szempontból „mindegy”, hogy melyiket választjuk. Az a körülmény azonban, hogy valamely mérték szerint több különböző jogszabály adott viszonyok között egyformán helyes, nem bizonyítja, hogy ez a mérték a kérdéses szabályokra nem alkalmazható.

6

Szerző szerint azzal a morális disszonanciával, amely a „csoporton” belül is előfordulhat, én nem számolok. Holott nálam a csoport szó csakis az erkölcsi érzelmeikben megegyezők összességét jelenti. Ezért kerültem a „társadalom” vagy az „osztály” szavakat, amelyek olyan csoportok megjelölésére szolgálnak, amelyeken belül lehet morális disszonancia, míg az erkölcsi érzelmeik tekintetében egyezők csoportjában nem.

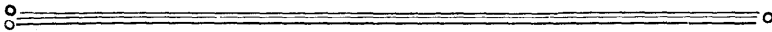
7

Az a kérdés, hogy mit jelent helyeselni, nem tévesztendő össze azzal a kérdéssel, hogy miként cselekszünk. Ezért szerzőnek az a nézete, hogy a morális érzélem segítségével a jog helyessége meg nem állapítható, nem támogatható azzal az érvel, hogy „a jogi szabályalkotás nagy területén ma a társadalmi érdekek mérlegelése az erkölcsi érzelmek minden befolyása nélkül történik”. (271). Hogy a szabályalkotás vagy az érdekmérlegelés ma vagy bármikor miként történik, nem mérvadó arra nézve, hogy a szabály helyessége milyen mérték szerint ítélni meg.

Ugyanilyen természetű szerzőnek ugyancsak ebben az összefüggésben felhozott az a tétele is, hogy „bizonyos eszközök válogatásánál van a morális érzélemnek szerepe, másoknál nincs” (271). Ez lehetséges, de irreleváns a mi kérdésünk szempontjából. Ugyanis nem azt a valamit keressük, aminek minden eszköz megválogatásánál szükségképen szerepe van.

Stammlerrel szemben többek között azt hozza fel a szerző, hogy „azok, akik minden társadalomra érvényes cselekvési mértéket akarnak megállapítani, lehetetlen feladatot tűznek ki” (281). De nem törekedett erre a szerző is? Amidőn a csoportérdek kielégítésének az elvét állítja fel a helyesség mértékéül, nem olyan mértéket nevez-e meg, amely minden társadalomra érvényes? Avagy elismer-e szerző olyan történelmi alakulatot, amelyre nézve nem a csoportérdek kielégítése volna a jog helyességének legfőbb mértéke? Stammler szociális ideálja (a szabadon akarók közössége) nem kevésbé formális elv, mint Rónai csoportérdeke. Amidőn azután Stammler elleni érvelése közben azt a példát hozza fel szerző, hogy „a dinasztia és az arisztokrácia például sohsem fogja elfogadni, hogy a nép nem ő érte van” (281—2), ismét visszaesik a 7. 'pont alatt megrótt hibájába. Mintha a helyesség bárminő mértéke ellen bizonyíthatna valamit az, hogy valaki ezt a mértéket figyelmen kívül hagyja, „sohasem fogja elfogadni”. Mintha a helyes cselekvés fogalma kizárná a helytelen cselekvés lehetőségét.

Az eddigiek után fölösleges volna szerző minden tételére kiterjeszkedni, amelyet tévesnek tartok, minthogy az alapok helytelensége esetén a részletek amúgy sem lehetnek helyesek.

Doktor Sándor: Kultúránk decentralizációja

Egy-egy gondolatnak is ki van szabva az élete, mint az embernek is van, amely hosszú, más, amely rövid életű. A főváros, mint „hazánk szíve”, két-három évtizeddel ezelőtt volt nagyon felkapott gondolat. Akkor minden magyar ember örömmel üdvözölte szép fővárosunknak minden fejlődését, nagyobbodását, szépülését, örömmel látott minden intézkedést, mely fejlesztésére szolgált. Szerényen beérte az ország a maga szűkös viszonyaival is, ha a főváros virulását, világvárosias kibontakozását látta.

Ma már ez a gondolat nem hevít bennünket. Újak szorították ki a közérdeklődésből. Félő aggodások egyrészt a fővárosért magáért, hogy vajon ez a mesterkéltséget fejlesztés javára volt-e mindenben, másrészt az országért, hogy javára van-e, jó-e mindent csak a fővárosba hordani össze, nem kár és nem hiba-e, mostohaként bánni a vidékkel?

Sőt odajutottunk, hogy ezek a gondolatok már nem is kérdések, hanem egyre erősödő meggyőződések. „Hazánk szíve” túltengésben szenved s ezt nemcsak maga szenvedni meg, hanem az egész ország kultúrája, mint ahogy a test minden része, minden tagja megszenvedí, s belebetegszik, ha a szív meghibásodik s túlteng.

Az elmúlt évtizedek valóban táplálék nélkül hagyták szűkülöködni a tagokat a szív kedvéért s ez is baj lett. Ma pedig a túl-

tengett szív rossz vért hoz forgalomba és szállít a perifériákra s ez a második baj.

Képletek nélkül szólva nem úgy értjük, hogy a főváros túlságos nagy volta a hiba. Nem, hanem egészségtelen volt a fejlődése s egészségtelen a mai állapota, ez a baj. Baj a fővárosnak magának is, de baj az egész országnak, egyrészt mert elhanyagoltuk a főváros kedvéért a vidéket, másrészt mert az egészségtelen fejlődésű fővárosnak nem lehet üdvös a példaadása, a befolyása a vidékre.

Mint minden kultúra bázisát, a gazdasági alapot véve először is tekintetbe, hol vannak az országban rosszabb viszonyok lakás, ételmezés és kereset dolgában, mint a fővárosban? Az egész ország szenved a drágaság s még inkább a rossz kereseti viszonyok súlya alatt, de hol van az a lakás- és hús- és szénínség és élelemdrágaság, a munkanélkülieknek az az aránylag is nagy száma, mely a fővárosban van?

Gyorsan nőtt, szinte dagadt a mi fővárosunk, de e gyors fejlődése közben nem ért rá olyan védő intézményeket fejleszteni, melyek a növekedéssel járó zavaroknak elejét vehették volna. Nyugat-Európa nagy városaiban kifejlődtek ilyenek lépésről-lépésre szinte maguktól, mert kultúrájuk intenzívebb, a mélybe is hatoló, nemcsak a kisebbségnek felületes csillogása, hanem a tömegeket is jobban áthatotta. Amerikának még gyorsabb fejlődésű nagyvárosaiban meg tudta teremteni a szükséges intézményeket, a lakosság szabadabb szelleme, mely elavult hagyományokkal le nem nyűgözve, gyors az elhatározásban és a kivitelben. Idővel majd csak kifejlődnek a ma hiányzó intézmények nálunk is, ma azonban beteg bele a főváros s mai nemzedéknek drágasággal, inséggel kell megszenvedni az elhamarkodott fejlesztés következményeit.

Ezen a beteg alapon a rajta épült kultúra sem lehet egészséges. A fővárosnak nincsenek feudális földesurai, még olyan főpapi kara se, mint a vidék egyik-másik városának. Azt várhattuk volna, hogy feudális-klerikális nyomás nélkül szabadabb és egészségesebb kultúrát fejleszthet, mint a vidék. S mégis azt látjuk, hogy ez az országos baj lépten-nyomon megzavarja a főváros egészséges fejlődését is: ételmezését nem tudja olcsóbbá tenni a feudális nagybirtokosok miatt, ellenben milliókat kell, mint kegyúrnak áldoznia felekezeti célokra, mert erre rákényszeríti a klerikális nyomás.

Oktatásügye kétségkívül legjobb az országban, de nem lévén még csak arányos súlya és befolyása sem a törvényhozásra, sokkal különb ez se lehet, mint a vidéké. Ugyanazok a konzervatív törvények kötik meg a főváros kezét is, s minden szabadabb törekvésnek, új iránynak ott is csak úgy útját állják, mint a vidéken. Sőt legtöbbször ép a fővárosban szervezkedik a klerikalizmus vidéki hódításaira is.

Igazgatása, egészségügye kétségkívül jobb, mint a vidéké, de csak azért, mert a vidéké még egész középkori. Eredményei szerint még a fővároséra is nem ritkán illik rá az ázsiai jelző. Bizonyosság erre a panama-tenyésztő klikk-uralom s a csaknem állandó járványok, különösen a kiütéses tífusz, ez a *morbus hungaricus*. És közéleté, tudománya és művészete, sajtója, ahogy az elmúlt

három évtizedben kifejlődött, ugyancsak beteg. Láttára ma nem oly örvendő, reményteljes, néha szinte büszke érzés tölti el a magyart, mint egy emberöltővel ezelőtt, hanem az aggodalom, néha bosszús keserűség és a kétségtelen jó láttára is bíráló bizalmatlanság.

Az a centralizáció tehát, mely minden módon iparkodott fejleszteni a fővárost a vidék rovására, nem volt jó. Rohamosan megnöveltük ugyan a főváros terjedelmét, de egészségtelen kultúrát termeltünk nemcsak a fővárosban, hanem az egész országban.

Mint a hirtelen jött zápor, olyan a mi kultúránk. Csak a felületen terül szét, nem hat le a mélybe. Van minálunk minden modern haladásból — mutató. Ha tudomány kell, olyan fényes egyetemünk és műegyetemünk van a fővárosban, melynek épületeit és berendezését tekintve, nincs párja nyugaton. Ha művészet kell, vannak erre is a fővárosban művészgardák és iskolák és gyűjtemények. Ha szociálpolitika kell, van állami gyermekvédelmünk, papirosan olyan, hogy világgá dicsekszünk vele. Technikai vívmányok, szellemi áramlatok frissiben elkerülnek hozzánk is. Mit mutathat fel a külföld, ami nálunk ne volna meg? Valóban van mindenkől valami, legalább cégérnek, vakulj-magyar csillogásnak. De alul rongyos rajtunk az ing. Nyomorgunk, betegek vagyunk és kivándorlunk. A csillogó külszín a felekezeti sötétségnek, a szegénységnek, tudatlanságnak takarója.

Égész természetes, hogy Oroszország és a Balkán után nálunk fészkel be magát a kolera, hogy ország-világ előtt rávilágítson kulturátlanságunk megdöbbentő sötétségére. A vezetőkre, akik jogászra bízzák a közegészségügyet a huszadik században, s a tömegre, melyet karhatalommal se lehet visszatartani attól, hogy a Duna szüretlen vizét ne igya, mert szegényebb és tudatlanabb, hogysem a tiltó rendeleteknek szót fogadni vagy csak hinni is tudna.

Egyoldalúság volna azonban azt állítani, hogy mind e bajnak a főváros egyoldalú, mesterkéltné fejlesztése volt az oka. Kétségkívül nem. De az okok és okozatok láncolatában ez olyan feltűnő mozzanat, melyet nem méltattak még eddig annyi figyelemre, amennyit megérdemel.

Baross lett először nagy, ha nem is első e törekvésben, a vasúti zónarendszerével, mely kétségkívül az egész országnak fokozta az utazási kedvét s ezzel gyorsította kulturális haladását, de legtöbbit a fővárosnak használt azzal, hogy nemcsak minden vasúti fővonalnak csomópontjává tette, ami természetes, hanem egyenesen megátolta az oldalösszeköttetéseket a főváros elkerülésével. Nemcsak közvetlenül emelte így a fővárost, hanem közvetve is azzal, hogy hátráltatta a vidéki városok fejlődését.

Szerencsés gondolatnak tartottuk ezt akkor. Ujjongtunk rajta. Ma pedig már a kellemetlen oldalát érezzük ennek is élénkebben: a kényszert, hogy a fővároson keresztül kell mennie annak is, akinek egész más irányban van dolga.

Ezek a fővárosba ügyes fogással összeterelt közlekedő erek aztán oda gyűjtötték az országnak jóformán összes anyagi és szellemi erejét s elszegényítették a vidéket anélkül, hogy mint láttuk, a fővárosnak üdvére váltak volna.

Ott csináltak községi és országos politikai életet, mely a vidék városaiban kihalt. Még a régi rendi vármegye pártjai s azoknak néha jót is termő politikai harcai is elmúltak, csak a személyes vetélkedések, intrikák, torzsalkodások maradtak meg belőlük, melyek a vidéki közéletet védkép elposványosították. Így támadt a nagy magyar mocsár, melyet oly keserűen énekel meg az új költő. A politikai életet teljesen abszorbeálja ma a főváros.

Ott csináltak centralizált főiskolai oktatást az egyetemen, mely ugyancsak betege a kóros túltengésnek. Amennyit ráköltött az állam a főváros két egyetemére, abból kitellett volna másik két új egyetem. A vidéknek ellenben régi főiskoláit, jogakadémiáit is alászállította jelentőségükben a centralizáció. Így lett a főiskolai oktatásunk olyan, hogy egyenesen megmételjezi az országnak épen vezető rétegeit s nem utolsó sorban oka egész kultúránk betegségének.

Ott indult meg végre mindenféle kedvezményekkel is támogatva valamelyes modern gyáripar és kereskedelem, mely azonban nem tud felvirágozni, mert körül az országban sovány a talaja, hová gyökereit ereszthetné.

Íme, ennek az országnak minden baja szoros összefüggésben a hirtelen nagyra nőtt főváros bajaival.

Érzik a bajt már napról-napra többen. Ébred az ország. Tudatosan vagy féltudatosan mozogni kezdenek az intéző körök. A városok kongresszusokra gyűlnek össze, hogy ügyeiket-bajaikat maguk között beszéljék meg. Az új egyetemek sürgetése sosem volt még oly hangos, mint pár év óta. A közlekedés, ipar, kereskedelem fejlesztésére kezdenek gondolni a vidéken is. De amit eddig láttunk, csak félénk tapogatódzás a helyes irányban.

Nyílt programba kell venni egész kultúránk decentralizációját, nem a főváros ellenére, hanem a fővárosnak is javára. S el kell kezdeni a gazdasági élet eszközein: támogatni a vidéket s mentesíteni a szívet a túlságos torlódástól.

Új Barossra van szükség. Közlekedési politikánk új reformjára ezúttal a vidék érdekében. Megszüntetni a főváros kiváltságos helyzetét a zónarendszerben. Ne szakítsák meg a zónát az átmenő forgalomban a főváros kedvéért, hanem tekintet nélkül reá, legyen csupán a távolság irányadó.

De nemcsak ezt, új közlekedő ereket is kell nyitni a perifériákon. Egyfelől Temesvárt, másfelől Pozsonyt Péccsel kell hozni egyenes összeköttetésbe, hogy innen Fiume felé legyen kiágazás. Pozsonyt továbbá Kassával, ezt Kolozsvárral, emezt ismét Temesvárral kell összekötni. Nagy ötszöget állítani így a végekre fővonalakból egyenes gyorsvonati összeköttetésekkel, úgy mint ma a fővárosból szétágazó fővonalakon van. Ez sem lesz meddő befektetés, gyümölcsözni fog, mint a Baross zónarendszere annakidején. Meg fognak elevenedni a perifériák már ettől is.

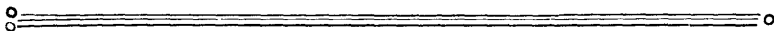
De ezzel párhuzamosan haladjon a decentralizáció más téren is. Például a főiskolai oktatást ép az említett városokba lehet célszerűen szétosztani. Nem a fővárosi mintára szabott fenyűző teljes egyetemekkel, mert erre a jó képzés céljából szükség sincs, de költség

sem tellenek, hanem egy-két szakot művelő főiskolákkal, melyek tehermentesítsék a túlszűfolt budapesti egyetemeket s új minősítési törvény, új tanulmányi és vizsgarendszer alapján adjanak végre reális képzettséget a fiataloknak. Szűnjék meg az a hazug és visszaélésekkel teljes egyetemi rendszer, mely ma egyenesen demoralizálja épen a vezetésre hivatott ifjúságunkat.

A vidéken szellemi gócpontok alakulnak majd így e főiskolák körül, hol a művészet és irodalom is új otthont talál.

Ez lesz az útja a modern európai kultúrának a mélybe, a tömeg mélyébe való behatolásra. Éhezi és szomjúhozza már a vidék is ezt a kultúrát. Áhítozik szabadabb levegő után, melyet nyugatról hoznak új szelek. Ezért támadnak zsenge kezdeményezések itt is, ott is. Még zsengek, mert egyesek vagy kis csoportok vállalkozása ily nagy feladatra nem elég.

De akik a kormányrúdnál vannak, azoknak kell észrevenniök e nyilvánvaló jeleket, hogy új irányba tereljék ez ország szekerét. Kezdjék el a vidék fejlesztését az állam hatalmasabb eszközeivel. Maguknak is így szereznek dicsőséget és maradandó érdemeket, az országnak is így nyitnak új erőforrásokat.

Kortörténeti jegyzetek.

Szociálpolitikai szemle. (Anglia, Franciaország). — Settlement-i élet. — A kolera országútján. — Inkvizíció Magyarországon. — Új nemesek.

I.

A nagy szünet alatt mivel sem tisztult a politikai helyzet Angliában. Most már egészen nyilvánvaló, hogy úgy az ellenzék, mint a kormány célja a pártközi tárgyalásokkal, melyek állítólag a közjogi kérdést lettek volna hivatva megoldani, csak időnyerés volt. Abból, hogy ez értekezletek a szünet után újból megfognak kezdődni, csak az következik, hogy mindkét félnek még további halasztásra van szüksége. A szünet alatt tapogatódzások történtek, mely program számíthatna a legnagyobb népszerűségre. Es Lloyd George, aki eddig mindig legsürgősebbnek és érett kérdésnek a lordok háza közjogi hatalmának megtörését tartotta, most őszinte örömeinek és hálájának ad kifejezést, hogy a *Tariff Reform* legbuzgóbb agitátora, az ifjabb Chamberlain az „igazi kérdésre” hívta fel a nép figyelmét. Ez a munkanélküliség kérdése lenne. Hogy hogyan fogadják majd a mérsékelt elemek ezt a fordulatot, mindazok, akik eddig is csak azért támogatták radikális programjában a kormányt, mert az ellenfeleik, az ellenérdekeltség politikai befolyásának megtörését várták a kormánytól, nagyon kérdéses. Nem merész állítás, hogy a közjogi reformnak a napirendről lekerülése a kormány és a radikalizmus bukását és az ellenzék teljes győzelmét fogja jelenteni. Természetesen a fordulat hivatalosan még nem következett be és mielőtt a kormány hivatalosan állást foglalna, nagyon meg fogja fontolni a dolgot. Angliában a közjogi kérdések felvetése és napirenden tartása nem oly terméketlen, mint

más országokban. Láttuk, hogy éppen ez bírta reá demokratikus reformokra mindkét pártot, az utolsó években ez volt a rugója az országgyűlés tevékenységének, ez teremtett a demokratikus reformoknak kedvező helyzetet, mert az uralkodó osztályban éppen ez idézett elő szakadást, ebben jut kifejezésre az érdekellentét. A közjogi kérdés kielezésével együtt járt egy merész, minden tekintetben új és a többi államokét messze megelőző és főleg termékenységben messze felülmúló radikális politika, amelyben a legkonzervatívabb elemek is kénytelenek voltak közreműködni, melynek ép az arra hivatott politikai szervezet, a lordok háza nem mert gátat emelni. A kérdés levételének közvetlen következménye a különben sem erős kormánypárt meghasonlása lesz s akkor már az ellenzék sem fogja magát indíttatva érezni a radikalizmus útját egyengetni, hanem teljes erővel gazdasági programja megvalósítására veti magát. Minden irányban teljes vereséget jelent tehát a kérdés kikapcsolása. Hogy a *Tariff Reform* ellen sikerül-e majd fentartani a szövetséget azok között, akiknek a szabad kereskedelem és annak biztosítása kell csak, valamint azok között, akiknek csak a demokratikus program kellett, akkor amidőn a kormány demokratikus programját az ellenzék is átveszi, amikor tehát nem ez lesz a választvonal: még csak problematikus sem lehet. A kormány bukása akkor befejezett tény lesz.

Egy váratlan politikai konstelláció a szociálpolitikai alkotások terén egy csapásra első helyre állította Angliát. Ennek azonban minden valószínűség szerint már vége. A jövő fejlemények iránt alig lehet kétség és a reakció, mely Európának úgyszólván minden államában győzedelmeskedik, nemzeti színekbe burkolódzva, a birodalmi és hatalmi érdekek előretolásával, Angliában is be fog következni fatális kényszerűséggel. A haderő növelése, mesterséges feszültség teremtése a különböző államok között, (evvel a fegyelem, a védekezés szükségességéről meggyőzés, az önkényuralom pszichikai alapjainak megteremtése) mindez nagy nyereséggel kecsegtető tőkelhelyezkedést jelent, a tőkét, amely az egyre fokozódó versenyben már nem tud kellő hasznot hajtani. Hogy esetleg éppen egy demokratikus programmal, éppen annak folytán jutna a reakció diadalra, az az ironia éppen nem volna példátlan.

* * *

Franciaországban a Briand-kabinet káprázatos szerencséje a legnagyobb politikai szenzáció. Alig foglalt nyíltan állást a kormány ellen a legerősebb parlamenti párt, annak alkalma nyílt a „köztársaság” megmentésében hervadhatatlan érdemeket szerezni. A vasutasok sztrájkjának letörése hosszabbította meg a bizonytalan politikájú és tág lelkiismeretű kormány életét ép a legválságosabb pillanatban. Hogy a kabinet a legmesszebbmenő intézkedésekre képes lesz és a politikai múlt mire sem fogja kötelezni, az előrelátható volt, hiszen vezetőférfiai a Clemenceau kabinetből kerültek ki, amely ezen a téren már kitüntette magát. Annak idején a vasutasok vonakodása buktatta meg a postások sztrájkját és vetette vissza évekre egy sikeres sztrájk-ig, politika lehetőségét, ami nem akadályozta meg most az általános

sztrájk mítoszában hívőket, hogy újra mihelyt lehetségessé vált, ismét egy baklövessel szaporítsák érdemeiket. A kormány nem sokat teketóriázott, a vezetőket letartóztatta, a sztrájkolókat katonáknak behívta és néhány nap alatt teljes rendet teremtett, eloszlatván minden illúziót. Természetesen a nem sikerült sztrájk most sikerült erőpróba számban szerepel (minden forradalmi teória, retorika és görögtűz nélkül már nálunk is produkáltak ilyesmit). Most mindkét fél részéről folynak az ugratások. A polgári pártok lapjai rendíthetetlen és könyörtelen szigorra buzdítják a kormányt, hogy az anarchisták meggyőződjenek az államhatalom erejéről, másik részről pedig hangzanak a panaszok az önkényuralom, zsarnokság miatt. Tehetetlen szemlélő marad a radikális- és a radikális szocialista-párt, amely ismét nem tudja merre forduljon és mit csináljon. A forradalmi szindikalistáknak megmarad az elégtétele, hogy az *ancien camarade*-ot megerősítette a hatalomban, noha bizonyára nem hálájuk lerovása a nagy agitátor iránt — volt céljuk. Az a *paisement*-politika véres összeütközésekkel, állandó marakodással folyik tehát tovább. (S. K.)

II.

North Western University Settlement, Chicago, III.

Kissé nehéz volna körülményesen meghatározni, hogy mi a settlement, de ez az alábbiakból amúgy is ki fog tűnni. Több ily intézetet látogattam meg Amerikában, legjobban azonban a fentit ismerem mivel 24 napig laktam benne.

A settlement a lengyel városrész kellő közepén van. Chicagóban több százezer lengyel lakik (állítólag a chicagói lengyel katolikus paróchia a legnagyobb katolikus paróchia a világon) és a kínai negyedek kivételével sehohsem láttam Amerikában ennél idegenszerűbb városrészt. Az utcán lengyel szó, lengyel felírások, a settlementtől egy kőhajításnyira három lengyel napilap jelenik meg, még a környékbeli iskolákban is lengyel a tannyelv.

A settlementben mintegy tizenöt benlakó volt; egyetlen férfi, az igazgatónő öccse, kivételével csupa nő, akik többnyire tanítónők voltak valamelyik nyilvános iskolában és teljesített szolgálataik jutalmául legfeljebb ha olcsóbb ellátást kaptak. Az ügy érdekén kívül azonban úgy gondolom, leginkább a kellemes társaság vonzotta ezeket az egyedülálló nőket e helyre, hol bizony meglehetősen terhes föladatot rótt rájuk a szolgálat.

Mikor az első vasárnapot töltöttem a házban, két esetnek voltam a tanúja, amikor a bevándorlók ügyes-bajos dolgaikkal járultak az épen őrszolgálatban levő fiatal hölgyhöz. Minkét eset világot vet részint a bevándorlók életére, részint a settlement helyzetére és munkájára.

Egy fiatal pár jött először, két idősebb asszonnyal, az egyik a férfi, a másik a nő anyja. A baj oka az volt, hogy a férfi azon alternatíva elé állította feleségét, hogy vagy elköltözik vele valahová, ahol anyjától távol van vagy elválik tőle. Ennek okául azt adta, hogy felesége, aki teljesen szegény munkásleány volt és tudta, hogy férje

szegény ember, akinek két keze munkájával kell eltartania családját, semmiféle házimunkát sem akar végezni. A férj kénytelen kész ételt vásárolni és néha éjjelig mosogatni az edényeket. Az asszony azt a pénzt, melyet férje házbérre ad, ékszerekre és egyéb haszontalanásokra költi.

Az asszony kereken tagadta mindezt, sűrűen vágva férje beszédébe: „Hazudik!” kiáltással és ő viszont férjét iszákossággal vádolta. Közelebbi vizsgálatra azonban hét éves házasságuk óta csak két részegségre tud visszaemlékezni. Mindkét fél izgatott, különösen az asszony, aki gyakran tart szünetet beszédében, hogy kisírja magát, de a férfi hangja is remeg és szeme könnybe lábad, kivált mikor a két gyermekről van szó, akikhez nyilván nagyon ragaszkodik és akiket az asszony magának követel válás esetére. Az asszony tudni látszik a férfi ragaszkodását kivált a nagyobbik fiúhoz és bizonyára azért hangoztatja folyton e fiúhoz való jogát. A settlementi hölgy (erőteljes, szabályos arcú, igen energikus fiatal leány) nyugodtan hallgatja a szenvedélyes kitérőket és figyelmezteti a feleket, hogy a gyermekek sorsa nem az ő akarattuktól függ, hanem a bíróságtól, mely a gyermekek érdekét tartva szem előtt, lehet, hogy egyiküknél sem hagyja őket. Azonban mindkét fél elhatározása szilárd; a férjé, hogy vagy kivonja feleségét anyósa befolyása alól, vagy elválik tőle, az asszonyé, hogy inkább válik el urától, mintsem anyjától. A két anyós nyugodtan hallgatja az egész jelenetet, melyből egy szót sem értenek és végül békülés nélkül távoznak valamennyien. Kis vártatva a férj visszatér és újból elpanaszolja, hogy felesége nem akar az ő anyja tanácsára hallgatni, aki kész segítségre lenni a háztartásban, hanem megbicsaklotta magát, hogy a maga feje után indul. Pedig mindenben azt teszi, amit anyja mond, aki annak idején a maga urát is szigorú kordában tartotta.

A szolgálatban levő hölgy, aki a feleket előzőleg is jól ismeri előttem így mondta el véleményét. „A férfi igen jóra való, szorgalmas ember, aki mindenre kész, hogy családját együtt tartsa. Egyenesen a szemébe néz annak, akihez szól, nyíltan beszél, nem tagadja, hogy ma is ivott, de nem részeges. Értelmes ember, tisztán jár, noha felesége mindig kócos. Látja, hogy az egyetlen mód, hogy felesége a családját rendbe szedje, ha az anyóست eltávolíthatja házából. Igaza van és én öt percig sem maradnék együtt ezzel az asszony, akinek helyzete valósággal reménytelen, mert ostobaságával mindenkivel meggyűlölteti magát.”

A másik eset még tragikusabb. Előzményeiről a következőket tudtam meg. A tél elején egy szegény lengyel család jött Chicagóba. Otthon mindenüket eladták és mire ideértek semmijük sem maradt. Munkát nem kaptak, csak a nagyobbik leány keresett reggeltől estig való elfoglaltsággal egy fehérnemű gyárban negyedfél dollárt hetenként. A leány megtetszett egy honfitársának, aki késznek nyilatkozott az egész családot támogatni, ha a leány hozzámegy. A leány azonban vonakodott, noha szülei a segítséget igénybe vették és unszolták a leányt, hogy mentse meg a családot az éhhaláltól. A leány valahogy hallott a settlementről és végső kétségbeesésében ide fordult

tanácsért. Az intézet vezetője, egy 25—30 év körüli eszes, energikus leány, magához hívatta a szülőket és tolmács segítségével megmagyarázta nekik, hogy Amerikában nem lehet a leányt férjhez erőszakolni és ha nem engednek, az intézet magához veszi a leányt, ahol addig maradhat, ameddig csak kedve tartja. Egyúttal ígérte, hogy igyekezni fog munkát keresni a családfőnek. A szülők látszólag engedtek, de noha az apa kapott is valami foglalkozást, nem szüntek meg néma szemrehányásokat tenni a leánynak, aki végre is belefáradt az ellenállásba és beleegyezett az esküvőbe. Mikor azonban templomba kellett mennie, újból kitért első elhatározása és csak nehezen bírták szülei rábeszélni, hogy engedjen. Elkésve érkeztek, miért is a pap nyolc dollárral nagyobb díjat számított föl.* Erre a leány lehúzta ujjáról a gyűrűt, völegénye arcába dobta, sirt és magánkívül volt. Az esküvő azonban mégis megtörtént. A fiatal asszony utána éjjel-nappal járt föl és le szobájában, nem hallgatott sem jó szóra, sem fenyegetésre. Végre is ura elhagyta és ügyvéd által fenyegető levelet íratott a szülőknél. Összes kiadásai megtérítését követelte, a mennyasszonyi ruháét is, különben, fenyegetőzött, valamennyiüket bezáratja.

Ennyi izgalom és a szülők szüntelen szemrehányása a leányt teljesen megtörte, lázba esett és félrebeszélte. Erre anyja megijedt, rohant a settlementbe és míg a fönti jelenet a civódó házastársak közt lefolyt, szótlanul ült, közben pedig csöndesen sírdogált. Ép akkor jött Miss Vittum, a settlement vezetője. Azonnal fölhívatta az egyik takarítónőt, aki tolmácsolta az asszony ijedt beszédét, hogy lánya megbolondult. Miss Vittum fölvette kalapját és indult, hogy maga lássa az esetet. Elkísértem. Mikor végigment e szegény lengyelektől lakott utcán, mely a verőfényes vasárnap délután tele volt emberekkel, amerre csak gyerekek voltak, mind rámosolyogtak, amelyik gyermeket pedig mentében megsimogatta, annak még jobban ragyogott az arca.

Szűk bérházban, mely tele volt gyerekekkel, egy kis szobában feküdt a beteg, láztól kipirult arccal. A családfő kezét csókolt Miss Vittumnak, aki nem tiltakozott ellene. Nyilván úgy vélte, hogy a kézcsók mást jelent Lengyelországban, mint Amerikában. Nemsokára előkerült egy angolul értő lengyel asszony, akivel Miss Vittum kikérdezte a beteget.

Miután a szülőket megnyugtatta és lelkükre kötötte, hogy a leányt ne faggassák, távoztunk. Mire hazaértünk, telefonon fölszólította a kórházat. Hallottam, amint röviden, világosan jelentette az esetet.

— Egy fiatal nő beteg, láza 102° (Fahrenheit). Nincs semmi komoly baja, de családi ügyek nagyon izgatják és otthon nincs kellő nyugalma környezetétől. Nagyon kedves, szerény nő, semmi bajuk sem lesz vele.

*

Egy este egy 12 év körüli fiú érkezett két társával, ijedten jelentve, hogy hozzájuk egy detektív jött, aki öt dollárt követel és

* A lengyel katolikus papság kapzsisága ellen Massachusetts államban is sok panaszt hallottam.

fenyegetőzik, hogy leszúrja a gyerekeket, ha nem fizetnek azonnal. Egyelőre ott ül nálunk és sörözik. Azonnal egy fiatal ember ment a settlementről a szóban forgó helyre, hol azonban a detektívnek hűlt helye volt. A család feje, egy gyámoltalan özvegyasszony, szemmel láthatólag föllélegzett, amikor a váratlan segítség megérkezett. Egy 10 éves kis fiú pedig, aki rémültében elszaladt a „detektív” érkezőkor, amint a nyitott ajtón át meglátta az ismerős férfit (a környékbeli gyerekek jól ismerik az egész settlementet), odarohant hozzá letérdelt és kezét csókolva könyörgött oltalmáért.

Az egész család újonnan jött Orosz-Lengyelországból és nyilván élénken emlékeztek az orosz közigazgatásra. Utólag kiderült, hogy a „detektív” a lengyel katolikus egyház ajánlatára a rendőrségtől elismert gyermek-felügyelő, akinek a zsarolási kísérlet mindössze bizalmi állása elvesztésébe került.

A chicagói rendőrség nem szeret egyházi ügyekbe avatkozni, volt a felvilágosítás, amikor az enyhe ítélet okát kérdeztem.

Egy kipirult asszony két gyerekkel jön, izgatottan panasolja, hogy ura már két hete egy centet sem ad neki keresetéből, most pedig teljesen részegen fekszik otthon az ágyban.

„Hát ön mennyit ivott?” kérdi a settlementbeli nő, asztaláról föltekintve.

— Ó csak egy pintet, az pedig nem sok, úgy-e? felelte az asszony zavartan.

— Soknak nem sok, hangzott a válasz. Majd a gyerekek felé fordulva:

Hát ti vacsoráztatok-e? folytatta.

A gyerekek igent feleltek, anyjuk azonban sírva szólt közbe — nyilván nagyon röstelte a „pint” sört, — hogy csak száraz kenyeret kaptak.

— Csak menjen haza, az urát hagyja aludni, hogy reggelre józan legyen. Most úgyse mehet vele semmire, reggel pedig majd eljövök én és beszéllek vele.

Én ugyan nem vettem észre, hogy az asszony részeg. De ezeknek a fiatal nőknek nagy tapasztalatuk van és mindent csodálatos gyorsasággal, éles látással és tapintattal intéznek el. Sem haragba, sem zavarba nem jönnek. Nyugodtan, habozás nélkül mennek be egy részeg ember szobájába. És noha foglalkozásuk nem más, mint a modern életbe átültetett apácáság, tévedés lenne azt hinni, mintha az élet örömeiről való lemondás uralkodnék körükben. Ellenkezőleg. Ritkán láttam társaságot, ahol az egymás iránti gyöngédség harmonikusabb és derűsebb életet hozott volna létre. Allandó volt a jókedv, sőt tréfában sem volt hiány. Az egyik leányt születésnapján egész sereg naiv és mulatságosan tréfás ötlettel lepték meg, belevonva a mulatságba a kiszolgáló leányt is. Általában a cselédséggel szemben mindenki természetes és nem leereszkedő módon egyenrangúként viselkedett.

Egyszer hallottam, amint az egyik leány, egy magasrangú szövet-

ségi bíró szép, fiatal leánya, így szólt egy csúnya, öreg súroló-aszonyhoz: “*You are a very charming lady*”. (Őn nagyon szeretetreméltó hölgy.)

Egészen véve nem könnyű a *settlement worker* munkájának eredményét megítélni. Azt hiszem, legnagyobb érdemük az, hogy sok becses adatot szolgáltatottak a munkápszichológiájához. Kétségtelen az is, hogy érdeklődést, majd pedig rokonszenvet keltettek a polgári osztályban az elnyomottak iránt. Azonban az egész mozgalom eredeti célja mégis csak egészen más volt: a munkásosztály anyagi és erkölcsi helyzetének emelése.

A szegénység elleni küzdelemre alakult szervezetek Amerikában részint tudományos, részint vallásos alapon állnak. Csak e két alap arányában van eltérés, de mindegyikben megtalálható úgy a tudományosságra, mint a vallásosságra való törekvés. Azonban az előbbi inkább a settlementekben, az utóbbi a *mission*-ekben van előtérben. A missziókhöz sorozható a *Salvation Army*, melynek sípdobos zenekara Amerikában végig kíséri az utazót New Yorktól San Francisco-ig. Utcasarkokon állnak meg és a szoltáréneklés után megindulnak a csodálatos megtérési történetek elbeszélése: javíthatatlan iszákosok, gonosz fiúk, akik anyjukat verték, nők, akik az erkölcsatlenség fertőjébe süllyedtek, züllött tolvajok stb., akik mind különös kegy folytán javultak meg az *Army* által. Minél gonoszabb volt a megtért azelőtt és minél hátborzongatóbb történetet tud elmondani, annál jobban hull a pénz a földre perselyül letett nagy dobba. Az *Army* tisztjei mindenütt találhatók. Láttam, amint Bostonban csikorgó hidegben, a földalatti villanyos lejáróinál, fényes üzletek előtt egy darabka deszkán (hogy lábuk könnyen át ne hűljön), szép, fiatal leányok nagy, vastag betűs fölírásokkal némán — mert szóval tilos — koldulták össze *Thanksgiving Day**-re a legszegényebb lakosság számára az ilyenkorra hagyományos pulykát. Ki kételkedhetnék ezek őszinteségében? Avagy mi más készítette, ha nem a meggyőződés ereje, azokat a nőket, akiket San Francisco-ban, Amerika legrosszabb hírű városnegyedében találtam, amint részeg matrózoktól koldultak az *Army* céljaira?

És mégse tévesszen meg senkit az *Army* vagy a számtalan *mission* sikere. A munkások nagy tömege érzéketlen marad. E sorok írója látta szemtől-szembe a *Bowery Mission*-t, mely New-York legrosszabb *slum*-jeiben tart fenn egy *bread-line*-t** és amikor „megtért”-ekkel beszélt, akik éveikig voltak azok, amit New-Yorkban *Bowery bum****-nak neveznek, bár nem volt oka kételkedni őszinteségükben, mégis valami oly mesterkéltséget vett észre modorukban, ami teljesen távol áll az átlagos munkástól. Többször gondolkoztam

* Mikor a puritán bevándorlók első évben letakarították a termést, hálaadó istentiszteletet rendeztek. Ennek emlékére van a *Thanksgiving Day*, melyet a karácsonynál is inkább megtartanak Amerikában.

** Olyan hely, ahol éjjeli egy óraker bárki kaphat ingyen egy csésze meleg kávé és egy sandwich-et.

*** *Bum* egy árnyalattal megbélyegzőbb kifejezés a csavargónál.

azon, vajon képes-e a középosztály az emberbaráti intézmények által ilyenféle megtérteken keresztül hatni a munkásságra.

E kérdésre San Franciscóban egy értelmes, sokat tapasztalt munkástól nagyjában a következő választ kaptam. (Sajnos, csak tökéletlenül adhatom vissza finom észrevételeit.)

— A munkásság rossz sorsban levő része nem szereti, hogy őket a jó útra igyekeznek téríteni. Sértésnek tekintik azt az alapföltevést, amin az összes emberbaráti intézmények alapulnak, mintha ők erkölcsi támogatásra és jóindulatú vezetésre szorulnának. Hogy a milliomosok jótékonyak, azt részint azzal magyarázzák, hogy népszerűséget és prédájuk nyugodt élvezetét keresik, részint azzal, hogy olyasmiről mondanak le, ami rájuk nézve immár megszűnt értékkel bírni. Milyen szükségletének kielégítéséről mond le Rockefeller, amikor egy milliót ad a *hookworm* betegség gyógyítására? Akik pedig e jótékony intézmények szolgálatában állnak, azok fizetést kapnak és természetesen, hogy ezért meg kell dolgozniok. A professzionátus emberbarátok a szegények tömegét sohasem nyerik meg, mert mi lehetne sértőbb, megalázóbb, mint egy szociológiai kísérlet tárgyául szolgálni? Persze vannak őszinte *settlement*-munkások és őszintén megtért szegények, akik pl. Miss Addams-t Chicagóban bálványozzák. A tömeg azonban vállat von arra, amit Miss Addams tesz vagy mond, követőit pedig szívóból megveti. Ezek a jóviseletű szegények az igazi szegények hivatalos és hivatasos képviselői a polgári társadalom előtt, ezek azok, akik hálát mutatnak és talán ami még rosszabb, hálát éreznek a jótékonyosság iránt. Ezek a kapaszkodók, a paraziták és amint még a legnyomorultabb állatnak is van élősdije, úgy ők azon a részvéten élősködnek, amelyet a proletariátus szenvedése halmazott föl. Hiába nyitotta meg Chicagóban a *Hull House* fényes termeit a munkásság számára klubhelyiségül, hiába próbáltak táncmulatságot rendezni, senki sem ment el, csakis a kapaszkodók. Egy nyájas öreg hölgy kérdezett, hogy miért tartják távol magukat a munkások? Válat vontam. Az igazat úgysem értette volna meg. A proletár jobban érzi magát a piszkos *dancing school*-ban, ahol szűk a hely, rossz a levegő, de ahol úr a maga öt centjéért. A munkások az utcáról százával bámultak be a fényesen kivilágított táncterembe, de mikor a nyájas öreg hölgy hívogatta be őket, egyetlen egy sem ment be. Az pedig mulatságos naivság, hogy a jó erkölcs nevelésre minta tánciskolákat rendeznek be. Hát ugyan melyik munkás fiatalember vagy leány ne érezné azt a megalázást, az inferioritásnak azt a nyílt elismerését, az unalomról nem is szólva, amit egy ily helyiség látogatása jelentene? Nem, a jótékonyosság sohasem lesz képes a szegényeket megközelíteni. Tolsztojnak csakugyan igaza van. Mindent megteszünk a szegényekért, csak a hátukról nem akarunk lemenni.

Persze az egész proletariátus előtt e gondolatok nem ily világosak, nem ily határozottak. De vajon nem ilyenfélét éreznek-e? Ki merne erre határozott nemmel válaszolni? (B. R.)

III.

Menjünk falura s lássuk: mit profitált a nép Pasteur, Lister és Koch felfedezéseiből? A kolera igazi országútján ott fogunk járni, ahol békanyáltól zöld a bűzösvízű árok, trágyával zsúfoltak az udvarok és a saját váladékaik hígított levét isszák víz helyett az emberek.

Íme a példa: hétezer lélek lakta területen ma, midőn tőlünk alig 70 — 80 kilométerre fertőzött a vidék, egyetlen-egy formalin fertőtlenítő-készülékkel várom az ázsiai rémet, amelynek egy kisebb lakószoba fertőtlenítésekor is órákhosszat kell működnie. De még ehhez a játékszerhez (mert egyébnek a kolera, vagy más pláne *contagiosus* fertőző betegség elleni küzdelemben alig nevezhetem) sincs szakértő emberem, aki járvány idején a dolog természeténél fogva kizárólag a fertőtlenítéssel foglalkoznék. Értéke annyi, mintha rinocéroszra vagy cethalra 6 milliméteres floberttel mennék vadászni.

Magyarországnak úgynevezett „művelt” nyugati vidékén működöm. Műveltség alatt értsd, hogy itt a nép zsúfoltabban lakik, piszkosabb és rosszabbul táplálkozik, mint pl. az Alföldön. Pedig jegyezzük meg jóelőre: nem hogy szegény, de gazdagsága a magyar átlag felett van. Központi községem maholnap 4000 lelket számlál, de tisztán napszámos-ember csak nagyon kevés akad közte. Még az ú. n. „zsellérnek, ki részes aratást és napszámos-munkát vállal ugyan, is van földje, csak kevés ahhoz, hogy családostul megélhessen belőle. Hasonlókép a kb. 150—200 főnyi kőműves-munkás közül soknak van kevés földje. A föld ára igen magas. Kat. holdanként 1600—2000 kor. közt ingadozik. De dicséretükre legyen mondva: a zsellér- és kőművesnépség mindenben sokkal nívósabb életet él, mint a patricius kisgazdaelem, mely a parasztkonzervativizmusnak talán századokra megvehetően erőssége. Amazok jobban táplálkoznak, főképen húst esznek többet (a kisgazda majdnem összes magatermelte szárnyasát eladja „tikászok” útján a jobban fizető bécsi piacnak), egészségükre inkább vigyáznak és áldoznak is érte. A módosabb kisgazdának — csak kevésnek van 20.000 kor. érték alatt a vagyona — egész élete egyhangú, állati sorban folyik le. Nem vagyoni tehetség, de műveltség hián ilyen hihetetlenül alacsony — pl. a mosonmegyei német paraszttal szemben — a *standard of life*-ja. A gyomrán, a gyermekén, a ruházatán, az egész életén spórol, hogy mind több és több földet vehessen. Szereti, imádja a pénzt — a pénzért, de sejtelve sincs a vagyon által nyújtott magasabbrendű élet kellemességeiről, hogy ne mondjam: élvezeteiről. Egyetlen mulatság a kocsmázás fiatalnak-öregnek egyaránt. Könyvet soha nem olvas, újságból (*Új Lap*) téli időben 50—60 fogy el naponként. Munkaidőben annyi sem. A „kaputos” embert, legyen bár tanító, jegyző, orvos, gyógyszerész vagy mérnök, szóval munkája után élő, honorácior, gyűlöli és gyanakvó bizalmatlansággal fogadja tanácsát. Egyedül a papnak van előttük tekintélye, akit, mint magasabbrendű lényt félelemmel elegy tisztelettel, tűzön-vízen át, vakon követnek. Politikai iskolázottságuk eképen semmi (a kőművesek keresztény-szocialista egyesületében egygel sem találkoztam, aki csak halványan is sejtene e társulás eszmei tartalmát), az alsó papság pórázán az utóbbi 14 év alatt néppártiságban serdült fel az apraja és vénült meg a nagyja.

Szükségesnek tartottam népünknek ezen nem épen kimerítő általános szociológiai rajzát adni, hogy érthető legyen: mi távol esik egymástól a modern higiéné és a falusi paraszt. Gyakori érintkezésem alkalmával a leggazdagabb házaknál tapasztaltam, hogy nem ismerik a külön mosdótál intézményét. (Sajnos, erre a katonaságnál sem tanítják meg a férfiakat, ahol pedig egy-egy nem kellően fényes gomb főbenjáró bünt jelent.) Tíz-tizenkét főből álló családban, ahol 3—4 is elkelne, egyetlen mosdótál sincs. Ha kérek: csak nagy sokára kerítenek elő egy kis cserép- vagy zománc tálat, amely azelőtt, de azután is az edény elmosogatására szolgál. Külön kell magyaráznom minden egyes alkalommal (legutóbb ki is doboltattam — hasztalan!) hogy mosakodáshoz: mosdótál, víz, szappan és törülköző szükséges: valamennyi rekvizitumot soha se adják egyszerre elő, mert hiszen a falusi ember mosdásához (ha ugyan annak nevezhető!) se tál, se szappan nem szükséges (a szájából mosdik ma is). Fürödni egyáltalában nem szoktak: a hideg víztől irtóznak és sok gyermek betegem fizette életével meg ezen undoruknak árát, mert a beteget pláne „sajnálták” megfűrosztani.

Még olyan háznál is, ahol több szoba van: az egész család egy szobában hál. Már pedig az itteni szokás szerint a felnőtt és házas férfiak gyermekestül is a szülőknél laknak, úgy, hogy család alatt olykor egy 10 —15 tagból álló törzs értendő. Ez a háló, étkező és nappali szoba rendszerint a legsötétebb és ha a többi az újabb házakban már padlós, ez bizonyára földes. Télen a fűtővel való takarékoskodás végett ezenfelül még ebben az egyetlen lakott szobában főznek. Ahol pedig télen is a konyhában főznek, ott a lakott szobában sohasem fűtenek. Fűtetlen szobában születik, kap tüdőgyulladást és hal meg a csecsemő.

A lakások zsúfoltságán nem marad alól az udvarok állapota. Egy-egy udvarban olykor 4—5 család szorong (a telek szerfelett drága!) és csak kevésben 1 — 2. Mindenik gazdálkodik, mindeniknek van marhája és, hogy a szűk udvarokon össze ne keveredjék a sokféle eredetű trágya: ki-ki a lakása előtt, az ablaka alatt halmozza fel.

A csecsemőkornak úgyszólván egyetlen komoly (nem kongenitális) betegsége: a bélhurut, mely tisztán a táplálásnál való hibákból, tehát tudatlanságból ered, a nyári hónapokban olykor koleraként tizedeli meg az ártatlan apróságokat. Atya és a bűnös anya egykedvűen fogadják a szomorú eseményt: „jobb neki!” mert hiszen „angyal” lesz belőle. Hét éven alóli gyermeknél még a büntetéstől való félelem orvoshoz viszi, legtöbbször — későn. Hányszor, de hányszor hoztak éjnek idején lakásomra haldokló csecsemőket és reggel — a törvény intenciójának gúnyára — kénytelen voltam a halottkémi bizonyítványba bejegyezni, hogy az elhalt orvosi „kezelés” alatt állott. A betegségekkel, valamint a halállal szemben, ma is még akkora a fatalizmus, hogy még a jól ismert kanyarót vagy skarlátot sem hiszik fertőző, vagyis „ragadós” betegségnek. Nézetük szerint az Istennek különös rendelése, hogy a baj X-et és utánna Y-t „eléri”. De hát akkor miért nem éri el esetleg a szomszédban lakó Z gyereket, ha csakugyan ragadós? Ilyen a parasztlógikával fűzött gondolatmenet. A tüdővészről meg talán a papnak sem hinnék el, hogy fertőző természetű. A télen

tárgyról előadásokat is tartottam: váratlanul nagy volt az érdeklődés hallgatóságomból kitetszett a tudás iránti vágyakozás, de fáradozásaim eredményét már bizonyára másnap lerontotta a vénasszonyok bölcsesége. Mert falun a kornak, kivált a gyógyítás terén, óriási a tekintélye. Ha híznak, bizonyára csak Mari és Ágnes nénivel való konzílium után híznak el, mikor már ezek tudománya csődöt mondott. Mert Mari és Ágnes néni bizonyára nem orvost fog ajánlani a betegnek, hanem trágyát a gyűlő ujjra, porcukrot a csecsemő penészes nyelvére, tejfelt a gyulladt szemre s. u. t.

Mindent összevéve: ilyenek az állapotok ma Magyarország művelt” nyugati vidékein. Befészkelődve, úgy dühöngene itt a kolera, mint a tűzvész. Mert amint papírból nem lehet gátat vetni a kiáradt folyónak, úgy nem akadályozhatják meg falun az *ad hoc* kiadott rendelkezések a járvány kitörését és terjedését. A paraszt fütyül az ilyesmikre, kutyába se veszi a hirdetményeket és a tüdővész elleni küzdelem megindulása óta kocsmában és közhelyiségekben elhelyezett köpöcsészék — mellé pök nagyokat.

Legfőbb kerékkötője minden intézkedés betartásának az állandó egészségügyi kontroll hiánya mellett („békében” miért nem küld ki a belügyminisztérium közegészségügyi felügyelőket? Vagy ez is a híres autonómia csorbítása volna?) a nép abszolút műveletlensége, zsugorisága és idegenkedése a „kaputosok” akaratának teljesítésétől. Ároktisztítás, árnyékszékek beállítása (tíz sincs a faluban), trágyadombok eltakarítása mind-mind egy kis időbe, fáradtságba, tehát pénzbe kerül. Nagyon természetes, hogy — véleménye szerint — másokért csak ímmel-ámmal, vagy sehogyan sem áldoz a paraszt; mert hiszen, ha maga kerül bajba, akkor is sajnálja egészségére a költséget.

Vidéken emellett nagy az orvoshiány s járvány idején falun az egyetlen orvosnak, aki egyszersmind hatósági orvos is, munkája meghatározódik. Hogy legyen ideje a kisbíróra bízott fertőtlenítést minden esetben ellenőrizni, mikor reggeltől-estig szekérré és szekérről kell szállania? És különben is hol vannak a községek ellátva kellő fertőtlenítő-berendezésekkel, meg alsófokú közegészségügyi személyzettel? Tökéletes fertőtlenítéshez szinte nélkülözhetetlen a gőzfertőtlenítő készülék (ruha- és ágynemű) és nagyon ajánlatos mellette egy formalinos készüléket tartani. Alig hiszem, hogy akadna tíz község Magyarországon, ahol mindez megvolna. Ezenfelül a gépekhez és mérleges szerekhez, ember, még pedig szakértő ember kellene, aki tudatában legyen annak, amit csinál. Még ha igen jóakarátú kisbírónk is van, aki még egy-két kupica pálinka fejében sem mond le a fertőtlenítés végrehajtásáról (nagy vidéki „kulturvárost” is tudok, ahol ilyesmik megesnek), az sem állhat állandóan az orvos rendelkezésére. Már pedig a fertőtlenítés, vagyis a fertőző mikroorganizmusok fejlődése, nem tűr halasztást.

Másik fontos fegyver a járvány megakasztásában a beteg izolálása. De hol vannak Magyarországon falun, járványkórházak? Még — egyetemi hallgató koromban — Kolozsvárt is a klinika egészen más rendeltetésű elkülönítő pavillonjába kerültek az összes skarlátos

és diftériás gyermekek — járványkórház hián. És ahol van is a falu végén valami istállószerű fűthetetlen viskó: hol van hozzá a szakértő ápolónő,* mert hiszen az egyetlen orvos nem töltheti éjét-napját a betegek mellett. (Egy Cs. vármegyei faluban a járásorvos személyes közlése szerint, szemléútja alkalmával bikákat talált bekötve — a járványkórházban.) De ha még minden: járványkórház, szakértő ápoló, elég-séges számú orvos is megvolna, ki tudja a babonás falusi embert arra kényszeríteni, hogy betegét kórházba adja? Talán a hatósági orvos, a magyar közigazgatásnak ezen *pictus masculus*-a, aki semmi végrehajtó hatalommal sem rendelkezik, hanem a sokszor analfabéta tens előljáróságot kell szépen meginstálnia, hogy egyet-mást kegyeskedjék megcselekedni, amitől talán legjobban épen bíró uram irtózik. Igazában csak a főbíró rendelkezik hatalommal, de hát sem a kolera, sem a skarlát nem vár, s mire a hivatalos apparátus kiszállna az orvos rendelkezéseinek érvényt szerezni: már futótűzként terjesztették el a renitensek a járványt. Különben a romlás a főből indul a tagokba. Amint számtalan egyéb törvényünk, úgy a 76-iki közegészségügyi törvény és az azóta kiadott négy vaskos kötetnyi rendelet sincs végrehajtva. Pedig egészségügyi kódexünk minden rendszertelensége mellett (hiszen revíziója épen napirenden van) is sok értékest tartalmaz, de csak ritkán számol a létező viszonyokkal. Hogy lehessen pl. Magyarországon egységes lakásviszonyokat teremteni, ahol az építési ügy nincs országosan rendezve. Itt-ott a törvényhatóságok alkotnak félmodern szabályrendeleteket, de talán egy se merte még kimondani, hogy a lakószobák és konyhák földdel tapasztása — tilos! Ez a könnyen keresztülvihető rendelkezés látszólag csekélység, de óriási horderővel bírna a tudóvész elfojtásában és a gyermekhalandóság leszállításában. A földes padló hideg, nedves, nem mosható, de mit számítsam fel e helyen higiénikus fogyatkozásait? A deszkás padló előnyei közül csak azt emelem ki, hogy koronként muszáj felsikálni s a tiszta padlóra még se köphetne a beteg oly bátorsággal a fehér népek miatt.

Pedig el kell ismernem, hogy utóbbi kormányainknak volt némi érzékük a közegészségügy javítása iránt. De hiába: a belügyminisztériumban is csak fogalmazó bürokraták ülnek, akik a várbeli ócska hambár ablakaiból ismerik a falu életét és igazgatási viszonyait. Törvény mondja ki, hogy:

„Az országos betegápolási alap fedezi: c) a kolera és pestis kivételével a hevenyfertőző betegségek ellen való védekezés és ezen betegségek terjedésének meggátlására szolgáló állandó intézmények, mint fertőtlenítő intézetek költségeinek felerészét.” (A kolera és pestis ellen való védekezés költségeit az államkincstár fizeti, ami csak fiskális különbség volna, de a lényeg az, hogy végeredményében mégis minden költség a község nyakába szakad.) Ezen gyönyörű intenciójú § túlló a célon, mert ugyan minek építsen járvány-

* Csak ez az egy lényegtelennek látszó, *pium desiderium* végrehajtása esetén hány ezer diftériás gyermeknek jelentené életét, mert hiszen szakértő felügyelet nélkül az intubálást vagy tracheotomiát, ezen áldásos műtéteket, lehetetlen végrehajtani.

kórházat, vagy pláne fertőtlenítő intézetet az a község, vagy város, amelynek még az egyszerű kézi fertőtlenítő-készülékek és szerek beszerzése is pénzügyi nehézségeket okoz. Nem mondom, hogy lehetetlenséget kívánunk attól a jómódú községtől egy 800—1000 koronányi egészségügyi, tehát életbevágó befektetéssel, de az általános fősvényiség közepette micsoda harcba kerül ilyesmit megszavaztatni, pláne, ahol tényleg magas a pótagó. Tegyük hozzá, hogy a falusi ember pótagóért semmit sem kap, míg a városi részesül a kövezet, vízvezeték, csatornázás és közvilágítás áldásaiban. Amely pillanatban az Országos Betegápolási Alap magára vállalja „az állandó intézmények felerésze” helyett csak a községek fertőtlenítő-készülékekkel való ellátásának összes költségeit: már is óriásit haladnának a járványok elleni küzdelemben. Emellett a kiképzendő dezinfektorokat (ma már államköltséges tanfolyamokat tartat a belügyminisztérium Budapesten, de évenként csak kevés tanuló számára) az államnak kellene fizetnie és némi hivatalos tekintéllyel felruházni, hogy a drága pénzen vásárlandó készülékek ne rozsdásodjanak tönkre a községháza padlásán (mert erre is van példa).

A hatósági orvosok rendőri jogának statuálása angol mintára, ami csak államosítás által volna elérhető, már gyökeres közigazgatási reformot követelne. Erre pedig az Andrássy-féle visszacsinálási éra óta remény sincs.

Hogy a nép önként, józan félelemből és belátásból védekezzék a ma és állandóan Európa küszöbén álló kolera és a honos fertőző betegségek ellen: ahhoz évtizedes felvilágosító munka szükséges. Elkezdve a tanítók nevelésén, szóval a felsőbb oktatáson, frissebb, egészséget terjesztő szellem az egész közoktatásban!

Gyermekhalandóság, tüdővész csökkenése a higiénikus ismeretek terjedésével párhuzamosan haladnának. A felekezeti iskola minden tekintetben antihigiénikus. Spórol a tanítóeszközzel, a tanítóerővel . . . az épületek kezdetlegesekek, egészségtelenek . . . a gyermeknek sem testi, sem lelki fejlődésével nem számol . . . Más tέρre tévedtem, de Magyarországon minden újításra való törekvésnek végső akkordja kell, hogy legyen: Állami iskola, jöjjön el a te országod! *Partos Ervin.*

IV.

Sietek kijelenteni, hogy ez nem akar történelmi értekezés lenni elmúlt századok históriájából, hanem teljesen aktuális dolgokkal foglalkozó újságcikk.

Azt nemcsak a jogász tudja, hanem ismeretes mindenki előtt, hogy nálunk, mint minden államban, meg van tiltva a vádlottat erőszakos eszközökkel kényszeríteni vallomástételre, sőt a bűnvádi perrendtartásunk még bizonyos keresztkérdéseket sem enged meg a nyomozó vagy vizsgáló hatóságnak. Tehát minden radikálisan gondolkozó ember szívét büszkeség kell, hogy eltöltse törvényünk ily túlzott liberalizmusán.

Azonban itt egy kis bökkenő van. Magyarországon létezik egy intézmény, nevezhetjük erősebb jognak is, amelynek neve szokásjog. A szokásjognak meg van az a hatalma is, hogy az írott

törvényt megváltoztassa, nem ugyan kifejezetten, hanem úgy lassankint szétrágicsálja, mint — pardon a hasonlatért — a szörmét a moly.

Ez a hatalmas intézmény nekifeküdt a liberális törvényeinknek és íme lássuk mit csinált belőle.

Ez a fránya szokásjog nagyon arisztokratikus érzésű hatalom lehet, mert az írott törvénnyel ugyan furcsán bánt. Az ügynevezett úri emberekre vonatkozólag a törvényt nem bántotta, sőt, ami az én molyhasonlatomat kissé gyengíti, még minden moly szokás ellenére, hozzáragott valamit. Egy újabb intézményt, egy újabb védelmet a vádlottak javára, a szanatóriumot. No de revánst vett magának a törvénynek nem úri emberekre való alkalmazása eseteiben.

Nem túlzás, ha azt állítom, hogy az alsóbb néposztályhoz tartozó vádlottaktól a közigazgatási hatóságok és nyomozó közegek — dicséretes kivételektől eltekintve — többé-kevésbé nagyobbfokú kínzás alkalmazása által csikarják ki a vallomásokat. És ez történik a bíróságok és ügyészségek passzív helyeslése mellett.

Azt, hogy egynémely brutális lelkű csendőrőrmester, részint bestiális szórakozás céljából, részint a nyomozás egyszerűsítése érdekében, úgyszólván iparszerűleg úzi a kezébe kerülő áldozatok megkínzását, az már majdnem köztudomású. Egy ismert ügyvéd kollégám mesélte nekem, hogy egy védenca 200 korona honoráriumot ígért neki, ha kieszközli, hogy egy tüstént átkísérjek az ügyészség börtönébe. Dicselkedve újságolta nekem egy csendőr, hogy ő a verést nem alkalmazza, mert „az a gaz paraszt már fel sem veszi”, hanem az ő módszere a tüzes vas. Igaz, megjegyezte, hogy annak alkalmazására alig kerül a sor, mert a bitangok a vas tüzesítése alatt mindent bevallanak.

Egyesek — és ez nem tréfa — akik tanúkul vannak beidézve a csendőrséghez, rimánkodva mennek el ügyvédhez, hogy kíséreljék el őket, mert az őrmester úr nagyon gyorskezü.

Arra pedig, hogy a közigazgatási hatóságok, a rendőrkapitányságok hogyan vallatnak, arra is minden praktikus jogásznak elég adata van. Csak utalok a budapesti főkapitányság ama hírhedt szobájára, amelynek rejtjelmeiről adott leírások talán túlzások, de hogy azok a panaszok nem mind alaptalanok, azt talán még a legszenvedélyesebb rendőrszív is be fogja vallani.

Négyszemközt sokat beszéltem erről a kérdésről rendőrségi emberekkel, akik őszintén beismerték, hogy másként nem lehet csinálni eredményes nyomozást. A dolog enyhítésére ellenben felhozták, hogy a dolgot nem kell olyan tragikusan felfogni, mert először az a kis verés nem árt a parasztnak, meg hát különben is csak olyanok kapják ezt, akik arra bőven rászolgáltak, mert az eljáró hatósági személynek van annyi tapasztalata, hogy csak az ellen alkalmazza, akiről biztosan tudja, hogy bűnös.

Míg annak az állításomnak, ha nem is bizonyításával, de valószínűsítésével tartozom, hogy a bíróságok és ügyészségek passzív helyeslése mellett tobzódna nálunk Torquemada kései utódai. Erre a bizonyíték a legkönnyebb: a bírósági határozatok. Tessék elolvasni, hogy 100 följelentett kínzási eset közül, hány lesz a bíróság által

elítelve. Az esetek legnagyobb részénél már az ügyészség elejti a vádat, amelyikben pedig tartja, ott a bíróságok ütik agyon az ügyet. Hisz tán elég, ha utalok a hírhedt Hima-esetre, mely ügyben hozott vádtanácsi és táblai határozat nem tartozik a magyar igazságszolgáltatás legfényesebb lapjai közé.

Hivatkozhatom itt arra is, hogy a főtárgyalási elnökök állandóan a legföltöbbséggel tilalmazzák, hogy a rendőrség előtt kikényszerített beismerő vallomás létrejövetelének körülményeit a védők feszegetessék.

Hogy mi itt az orvoslás? Tudja isten! De ha nincs rajta segítség, akkor legjobb volna a dolgot államilag szabályozni. Mennyi új hivatalt lehetne teremteni, kintzoterembiztos, kintzoterem-orvos, központi kintzási felügyelő. Legalább egy pár úriember, aki a kártyalapok kedvezőtlen konstellációja folytán anyagilag megrendült, kissé el lenne látva. A propos, a központi kintzási felügyelő okvetlenül miniszteri tanácsosi rangban legyen, kvalifikáció jogvégzettség és államtudományi államvizsga. (*Sch. A.*)

V.

Drága és becses kulturtörténelmi nyers adattár, számunkra egy a minap megjelent könyv, amelynek a címe: *Magyar nemesi almanach* és amelyben a szerző — Kempelen Béla — az 1867-től 1909-ig előfordult összes nemesítéseket, bárósításokat, grófosításokat elkönyvelte. Ez a látszólagosan száraz névlajstrom oly érdekes és oly gazdag a kutató olvasó szem számára, hogy ehelyütt a közönséges frázisnál valóban több, amikor azt mondjuk, hogy itt az ékesen szóló adatok minden kommentárt fölöslegessé tesznek.

A legelső és a legnagyobb érdekesség, ami ez Almanach olvasása közben szemünkbe ötlik a friss mágnásoknak egész sorozata. Nem a Schossberger, a Groedel-bárókra — akikről majd később szólunk — gondolunk itt, hanem egy egészen más, egy szenzációs névsorra. Az új mágnások között ott találtunk egy sereg olyan történelmi nevet, amelynek viselői eddig jórészt, mint *primae occupationis* mágnások szerepeltek, mint ezeresztendős nemzetfentartók éltek a köztudatban és szerepeltek mindenütt. Így például ki gondolta volna, hogy losonci gróf Bánffy Miklós királyi főpohármesternek a grófi rangja nem három évszázados, hanem csak három évtizedes, épen 1880-ból való. Az oly előkelő simándi Bánhidyak csak 1875 óta hordozzák a bárói rangot. Az ősi kakaslomnici Berzeviczy családnak nem minden tagja egyformán régi Berzeviczy - származék. Mint Kempelen elárulja 1885-ben „Berzeviczy írónak ládbessenyői lakos nemessége, kettős előneve és címere ifj. Gombos Györgyre átruháztatott.” Szóval névváltoztatás, *tout comme au Faubourg St-Léopold*. A koalíció alatt oly előkelő szerepet játszott. Benyovszky Móríc és Rezső grófok rangja csak 1902-ből való.; Egészen fiatal. Amint ifj. Gombos György a Berzeviczy névre, úgy tért át 1906-ban Böheim István úr nemességi átruházással egybekötve a sokkalta kaszinószerűbb Blaskovits nézve. Hasonlóképp járt 1886-ban egy Bartha Lajos nevű úr, akiből Bohus vált. Sőt ő még jobban járt, mert kilenc évvel utóbb 1895-ben az egész Bohus-

családdal egyetemben ő is bárósított. Szédületes a Csávossyak karrierje. Csak 1867-ben nemesítették őket és már 1904-ben mint bárók vonulnak be a magyar ősnemesek közé, gyönyörű családi címerrel: ezüst pólyával, két arany griff el és a *Laborantes Deus adjuvat* jelmonddal. A *Dono Dei* jelmonddal a gőgös Csekonics család szintén csak 1874-ben lépett a magyar grófok sorába, A szamosújvári Dániel-ek báróságának dátuma 1896. De talán ennél is érdekesebb, hogy a minden reakciós törekvések főkolomposa dr. Darányi Ignác, az O. M. G. E. lelke csak 1877 óta nemes ember. Addig egyszerű városi polgár volt. De a magyar főnemesség összetételére a legklasszikusabban jellemző a marosnémethi és nádaskai Edelsheim-Gyulai Lipót gróf esete. Nagyapja a hesszeni báró még mint miniszter szolgálta urát a hesszendarmsstadti nagyherceget és hazáját Hesszen-Darmstadtot. Apja báró Edelsheim Lipót meggyőződött osztrák hazafi és válságos időkben mint budapesti térparancsnok az osztrák öszbírodalmi törekvéseknek exponense Magyarország fővárosában. De a hesszeni-osztrák mágnás is elsősorban mágnás. Osztrák hazafias érzelmeit is legyőzi a magyar osztályostársak, a magyar mágnások, a nemzeti kaszinó iránti szeretet. Örökbefogadtatja magát gróf Gyulai Ferenc tábornagy által. 1882-ben birodalmi bárói rangja mellé már a magyar bárói rangot is kapja és fia 1906-ban azért jut magyar grófi ranghoz, mert a nemzeti ellentállás idejében már elsőrendű magyar koalíciós hazafiként viselkedett. De menjünk tovább. Az örményesi és karánsebesi Fiáth-ok csak 1874 óta bárók. Egészen érdekes a Harkányiak esete. Báró Harkányi Frigyes a kiegyezés előtt még Koppely-nek hívják és — zsidó. A kiegyezés után már nemes ember, keresztény és harkányi Harkányi, címerében az: *In veritate victoria* jelmonddal. 1895-ben (választások körüli időpont) báró lesz. Ma a Podmaniczky és Csáky családokkal van összeházasodva és a magyar lordok házának korelnöke. Az Inkey családnak — hogy a sorozatot folytassuk — egyik ága 1875-ben, a másik csak 1905-ben kapta a bárói méltóságot. A Jankovich-ok 1885 óta grófok, a Jeszenszky-ek 1875 óta bárók, a fejedelmi vendégeket fogadó nagy Karátsonyi család, örmény kereskedők ivadékai, pedig csak 1874 óta van grófi rangon. Laehne Hugó, minden agrárnemesi törekvések zászlóhordozója csak hét év — 1908 — óta nemes, előnevét Kőszeg (egykori kerülete, hol már azóta meg is bukkott) után kapta. A gőgös Lónyay-ak egy része 1871, másik része, ideszámítva Elemért, Stefánia királyi hercegnő férjét is, pláne csak 1896 óta van grófi méltóságon. A Mailáth család is csak 1885-ben vonult be a grófok közé és a kesselekői Majthényi bárók se mind ősidőtől fogva azok, mert — mint az Almanach elárulja — Paczalay Antal csak 1883-ban lett befogadás és névváltozás által szintén Majthényi báróvá. Hasonlóképpen lett 1896-ban három Tihanyi-ból Nyáry báró. A mágnászamba menő székelyi Nyíry-ek (közülök való az egykori honvédelmi miniszter) csak 1899 óta nemesek. Valósággal a recipiáltak névmagyarosítására emlékeztet, hogy dr. Offenheimer Gyula, kassai közjegyző 1901-ben a történelmi nevezetességű Kazinczy-család nevét és címerét megkapja. A Petrichevich-Horváth-ok 1894, a

Tiszák-kal rokon Radvánszky-ak 1875, a Ragályi-Balassák 1902 óta bárók, míg a Semsey-eket csak 1907-ben a koalíciós kormány tette meg gróffokká. A Solymosy-ak csak 1881-ben lettek nemesek, de már 1895-ben bárók. Hogy Tisza Istvánnak, a magyar lord Derbynek családja csak nagyon rövid idő óta van grófi rangon, azt az Almanach nélkül is tudja mindenki, szintúgy azt is, hogy a Vojnits-ok (így jutnak az egykori szerb telepesek az ősmagyar *toryk* közé) bárósága nincs még tíz éves, mindenesetre sokkal fiatalabb a ma szintén ősmágnás-számba menő Wodianer-éknél, akiknek története egyébként a legmulatságosabb. Ősük egy csehországi zsidó, aki hol Weidman Mórnak, hol Woidzislaw Sámuelnek hívja magát. Fia Fülöp, apjának mindkét nevét elhagyja, Wodianer-nek nevezi magát és Szegedre megy lakni. Következik a keresztény hitre való áttérés és 1842-ben az egyik Wodianer, ez esetben valóban keresztnevén Sámuel, kapriorai előnévvel magyar nemes lesz. De közbe jő az abszolutizmus és fia Mór 1863-ban osztrák báró lesz. Persze az alkotmányt helyreállítják és a Wodianer-család nem jő zavarba. 1886-ban mint indigénák osztrák báróságukat a magyarral cserélik fel. Weidman-Wodzinski ivadékaik címerükben két kiterjesztett sas szárny közt kettős keresztet hordanak és a Ferri és a hídvégi Nemes grófi családokkal vannak összeházasodva.

Jellemző, hogy a mágnás-gyártásnak ez a korszaka az 1867 utáni időre, tehát az ország iparosodási, kapitalizálódási korára esik. Hogy minden iparosodás fölött is mennyire dominált a nemesi ideológia, bizonyítja, hogy ugyanebben a korban közel félezer zsidó-iparos, kereskedő és pénzember nyer. magyar nemességet és báróságot, igaz mellettük több nem zsidó is, de ezek is ipari-kereskedelmi, szóval olyan pályán van, amelyet Magyarországon zsidó-foglalkozás címen ösmernek és vetnek meg. Csak néhányat említünk itt meg a sok száz közül. Ezek közül valók az aradi borkereskedőből lett gyoroki Andrényi báró, a bégavári és a surányi Back-ok, az oroszlanospajzsú királykúti Bachruch-ok, a madarasi Beck-ek, a Fejérváry-családdal összeházasodott üszögi és morgói Biedermann-ok, a görbe-kardos címerű gyarmati Derer a Izrael családja, a Fischl-ből lett Dirsztay bárók, a Brüll-ből lett domonyi Domony-ok, a három (különböző) (csepregi, cserkúti és peskodári) Engel-ek, a Freystädtler lovagi család, a Groedel bárók, akik büszkén hordozzák címerükben ezt a mondást: *Labor bonae famae, gloriaeque páter est*, a királdi Hercz-ek, a esetei Herczog-ok, a hevesi (azelőtt Bischitz) Hevesy-ek, a Landauer-ek, akiknek egyike azóta már mint állandó * néppárti képviselőjelölt szerepel, a négy különböző (gárdonyi, végvári, 1 királyhalmi és nagyhantai) Neumann-ok, a tornyai Schosberger bárók és igen sokan mások.

Ha már a gentrynek a mágnássorba való előtörtetése ellenszenves, mennyire az a városi burzsoáziának, amely az agrárius Magyarországon egyelőre a haladás egyetlen tetterős tényezője kellene, hogy legyen, a nemesi és bárói címerek után való szaladgálása. Mindennek a teteje azonban a lateinereknek — és ezeket hagytuk legutoljára — cím- és rangkorsága. Szinte szomorú, hogy a Kempelen-féle Almanach

átlapozása közben mennyi lateiner ember nemesítésével találkozunk. Száznál jóval nagyobb a száma a friss kutyabőrű magyar intellektueleknek. Itt van például Agorasztó Miklós táblabíró. Bírói jubileuma alkalomból nemessé lesz, vásárhelyi Agorasztó, épen úgy Dani József táblabíróból gyarmatai Dani lett. Orvosok közt is egész sereg új nemes. Gyömörői dr. Áldor Adolf, csaccai dr. Altmann-Hahn Zsigmond, hunyadvári dr. Arányi Lajos, csonoplai dr. Mann Jakab, báró Müller Kálmán stb. A hírlapírók közül itt látjuk kemenesmihályfai Deutsch Antalt, az írók közül báró Dóczi Lajost. Hát még az egyetemi tanárok? Tahitótfalusi dr. Arkövy József, boldogi dr. Davida Leó, thurzóbásai dr. Elischer Gyula, szepesszombati dr. Genersich Antal, a budapesti tudományos egyetem mostani rektora, dr. kendi Finály Henrik, vámosgyörki dr. Kerégyártó Árpád, dr. báró Korányi Frigyes, szalóki dr. Navratil Imre, szilsérkányi dr. Szili Adolf mind hűtlenek lettek a szellemi foglalkozások hagyományaihoz. Vagy nem fájdalmas és komikus egyszerre, amikor azt látjuk, hogy egy idegenből, a munkás nyugatról, Svájc-ból idejött ember, aki valóban a maga munkájával csinálta meg karrierjét, Me eh wart András, annyira beleéli magát a magyar viszonyokba, hogy hajlott korára beleskai előnévvel nemes ember lesz belőle. És számunkra mind között szubjektíve a legfájdalmasabb a Kempelen-féle Almanach ötvenkettedik oldalán levő ez a tétel:

Grünwald (bártfai): a nemességet az előnévvel 1889 április 22. Grünwald Béla országgyűlési képviselő és Grünwald Ágoston bártfai adótárnok kapták.

Hogyan, hát Grünwald Béla is, akitől mi mindnyájan a magyar történelmet demokratikusan és modernül átlátni tanultuk? És épen 1889-ben, a *Régi Magyarország* megjelenésének esztendejében. Vagy ő rá is áll, amit ő maga írt az *Új Magyarország*-ban gróf Széchenyi Istvánról, annak arisztokrata-velleitásait mentegelve:

„A génusz is születik. Születik egy bizonyos korban, mint egy nemzet, egy osztály s egy család tagja, s a bélyeg, melyet e körök ifjú korában nyomnak egyéniségére, megmarad rajta még akkor is, ha később ellentétbe jutott vele.” (*Lakatos László.*)

Könyvismertetések és bírálatok

Újabb lélektani kutatások. Binet *L'Année Psychologique-jának* (Alfred Binet: *L'Année Psychologique*. XVI. Paris. Masson et Cie. 1910. IX.+509 p.) ez a legújabb kötete tartalmaz 1. egy rövid beszámolót a pszichológia jelen állapotáról, szorosabban véve, 1909-ben tett haladásáról; ezt

követi 2. Binet és Simonnak eredeti cikksorozata, melyben a szerzők az elmebetegségek különböző típusait igyekeznek klinikailag használható s a normális egyén pszichológiájába is betekintést nyújtó szimptomatologikus rendszerbe foglalni s melynek konklúziója után a Freud-Young-féle asszociációs módszernek a vallatásban történő alkalmazását találjuk élénk kritikának alávetve. Végül 3. vagy száz oldalnyi könyvkritika számol be azokról a pszichológiai közlemények és tanulmányokról, melyek e tudományág haladása szempontjából a legjelentősebbeknek látszanak. Azt hisszük, olvasóinkra nézve nem lesz érdektelen már itt megjegyeznünk, hogy mind a beszámoló, mind a kritikai rész a legkomolyabb elismerés hangján emlékezik meg egy közöttünk élő tudósna, Pikler Gyulának alapvető fontosságú pszichológiai munkáiról.

* * *

Egy érdekes számadat élénken illusztrálja a pszichológia iránt folyton növekvő érdeklődést. Ez a megjelent pszichológiai tanulmányok számának évről-évre való növekedése. Az 1907-ik évben 2997 pszichológiai mű jelent meg, a következő évben 3532. Ezzel arányban látszik fejlődni egy mindjobban növekvő szükséglet a pszichológia áttekintéses megismerésére s hogy ez az érdeklődés a közönségnek mind szélesebb köreiben mutatkozik, erre vall a kézikönyvszerű, lehetőleg rendszeres pszichológiáknak mind nagyobb számban való megjelenése. Az elég szűkre szabott könyvkritika maga nyolc ilyen újabb kézikönyvről emlékezik meg, melyek részint kísérleti, részint introspektív, részint szorosra vett patológiai irányzatúak.

A kutatók érdeklődésének irányát a speciálisabb művek, monográfiák árulják el. Ez az érdeklődés határozottan és bevallottan a

lelki élet magasabbrendű tevékenységei felé irányul s a Wundt-féle érzet-pszichológiától elfordulni látszik. Kevesebbet foglalkoznak az érzékletek intenzitás-, kvalitásbeli vizsgálatával, érzetek dimenziószámának megállapításával, azonban kísérlet és introspekció egyaránt, mind mélyebben próbál hozzáférközni az emlékezet, a figyelem, a gondolkodás műveleteihez.

A gondolkodás lélektanának haladását illetőleg, első sorban olvassuk Pikler nevét, Messer, Neumann és Storing társaságában. A kísérlet és introspekció folytonos finomodásával, a lelki élet statikus elemekből való felépítése helyett mindinkább a dinamikus szempontok lépnek előtérbe. Nem stabilis képesség-csoportokra vagyunk ma kíváncsiak, hanem a mozgásban levő szellemi életet akarjuk látni úgy, amint van. Nem akarjuk többé érzetekből felépíteni a pszichikai életet, mert megfigyeléseink finomsága már eljutott addig a pontig, ahol a lelki élet redukálhatatlansága, virtualitással telített volta már kétségbevonhatatlanul elárulja magát. Az érzetet magát s a képzetet sem tekintjük többé a lélekből ki- és besétáló statikus elemnek, az emlékezést nem a képzetek visszatérésének, a figyelést nem valamely speciális képzet kidomborodásának s a gondolkodást nem a fogalmak egyszerű szövögetésének. Mindeme nézetek tarthatatlan volta világos azóta, mióta a pszichológia észrevette és komolyan vizsgálja az érzet és termékeinél sokkal fontosabb lelki jelenségeket, a szándékokat, a varasokat, a törekvéseket, melyekben a lelki élet mélyen virtuális volta jut kifejezésre. Ez a valami felé tartás, valamivé lenni akarás, ez a lelki élet leginkább lelki jelensége, mely nélkül az egész érzet-képzet-fogalom-ítélet sorozat érthetetlen marad. Messer egy tartalmi s egy virtuális elemet mutat a lelki életben, amazt érzetnek, emezt szándéknak nevezi. Amaz a megvalósult, ez a készülő tartalom s minthogy a lelki élet mozgása nem áll meg soha, emez, a szándék, a valamire való beállítottság, marad a pszichikai lét alapjelensége.

Pikler* ugyanebben az irányban mélyebbre megy, mint Messer. Pszichológiáját dinamikusnak nevezi és teljes joggal, mert mélyen belelátott a lelki életnek megállást nem ismerő, mozgó és helyenkint megzavart egyensúlyok rendszeréhez hasonlítható, folytonos haladásába. Azt mondtuk, hogy ebben az irányban Pikler tovább megy, mint Messer; ugyanis Pikler alapgondolata az ellentétesség, mint principium, e szándékállapotok, e várások igen finom elemzésére, sőt magyarázatára szolgál. Az ellentétesség nála nem pusztá logikai formula, hanem konkrét fizikai kép is, melynek a szerző a lelki s az idegéletben is realitást tulajdonít. Ennek vitatása nem pszichológiai, hanem metafizikai problémákhoz vezet; annyi kétségtelen, hogy a pszichológia területén a Pikler formulázása szerinti ellentétesség elve

* Pikler: *Das Beharren und die Gegensatzlichkeit des Lebens*. Pikler: *Zwei Vorträge über dynamische Psychologie*. Pikler: *Über Theodor Lipps, Versuch einer Theorie des Willens*. Pikler: *Die Stelle des Bewusstseins in der Natur*. Ez az utóbbi 1910-ben megjelent tanulmánya Pilkernek még nincs ismertette az *Année*-ban. Magyarul megjelent Fogarasi B. fordításában. Modern könyvtár 2. sz. Első kiadása elfogyott. 2-ik kiadása megjelenőben.

elsőrendű szolgálatokat tesz s hogy Pikler művét az *Année Psychologique* méltán üdvözlí a legmaradandóbb, legmetodikusabb és legmélyebben átgondolt tanulmányok között a gondolkodás pszichológiája terén. A *Huszdik Század* olvasói ismerik e lapokon megjelent értekezéséből sok logikai erővel és pszichológiai éleslátással megformulázott alapelveit s így azokat e helyen nem tartjuk szükségesnek újból bemutatni.

A pszichikai élet e virtuális elemének hangsúlyozódása mutatkozik Amerika pszichológiai irodalmában is. A kezdetben statikus képnek, az érzet másolatának gondolt képzet is mindjobban háttérbe szorul a lelki élet magyarázatában. Lelkiismeretes kísérletezők munkája mutatja, hogy a képek (*image*) nem játszanak döntő szerepet sem a gondolkodásban (Betts: *Distribution and Functions of Mental Imagery*), sem a varasban (Pyle: *An Experimental Study of Expectation*), sem a felismerésben (Abramovski: *L'image et la Reconnaissance*). Pikler paralizált élménynek mondja a képzetet és hangsúlyozza benne a motorikus elemet. Az említett amerikai szerzők is, egyelőre nagyon változó terminológiával ugyan, de a képek helyett egy bizonyos beirányítottági érzést találnak, a lelki élet bizonyos orientációját, melynek azonossága a nagyon különböző egyéni kifejezés-készletek és sokszor messze eltérő principiális felfogások alatt is szembetűnő. Az egyes kísérletek esetlegességei, az alanyok egyéni különbségei is nagyon sokkal járulnak ahhoz, hogy a megegyezés teljes ne legyen. Azonban kétségtelenül a lelki élet igazabb megértéséhez vezető irányzatnak kell tekintenünk ezt a mindinkább hangsúlyozódó hajlamot, mely a lelki élet felsőbbrendű megnyilatkozásaiban az ott mindjobban föllépő várások, szándékok, szóval a virtualitást közvetlenül eláruló jelenségek fonálán akar eligazodni.

A gondolkodás pszichológiájával a kutatók érdeklődését illetőleg erősen vetekedő terület a patológiai lélektan területe. Pierre Marie „vezetése alatt nagy rendszeres *Traité* van megjelenőben, melynek első kötete már elhagyta a sajtót, s az egyes elmebetegségek monografikus tanulmányai egymás után jelennek meg a könyvpiacra. Janet *Les névroses* című munkájában a hisztériát és a pszichaszténiát tanulmányozza, Sérioux és Capgras *Le délire d'interprétation*-ja. Kraepelin-ből kiindulva lelkiismeretes és sok eredeti bepillantást nyújtó tanulmánynak vetik alá az elmezavarnak azt a nemét, melyben bizonyos centrális hit hatása alatt az önkritikának és eszméletnek úgyszólván teljes föntartásával alakul ki az egyénben egy tévesen értelmezett egész eseménysorozat, melynek objektív elemei valóságosak, csak ama centrális hit körül fonásuk s azzal történő magyarázatuk beteges. Mignard *La joie passive* cím alatt a paralitikusok boldogságát és annak feltételeit tanulmányozza, s az ellentét révén érdekes szuggesztiókat ad a normális egyén örömeinek megértéséhez.

A pszichopatológia területére tartozik az *Année Psychologique* szóbanforgó kötetének legnagyobb részét elfoglaló *Etude d'ensemble sur l'aliénation* Binet és Simon laboratóriumából. Nem csupán pszichológiai, hanem klinikai szempontoktól is vezetettve, Binet hangsúlyozza, hogy az elmezavarok megszorított, azaz csak bizonyos betegségre szorítókozó tanulmányozása klinikai szempontból nem elegendő.

Mert mihielyt nem pusztán pszichológiai kérdésekről, azaz a lelki jelenségek aberrációjának tudományos kihasználásáról, pusztá elemzéséről van szó, mihielyt nemcsak tanulni, hanem gyógyítani is akarunk, azonnal a diagnózis sürgős megállapításának kérdése lép előtérbe. Ez pedig azt követeli, hogy egyes elmezavarok megkülönböztetésére szolgáló jelek, felismerést lehetővé tevő szimptomák álljanak rendelkezésünkre, E megkülönböztető jelenségek felkutatása végett nem elegendő az egyes betegségek tanulmányozásába való elmerülés, hanem lehetőleg meg kell ismerkednie a klinikusnak az összes típusokkal, hogy ismertető jeleiket összegezve, a diagnózis alapján az esetleges gyógyítási lehetőségekkel is próbát tehessen. Az ily *étude d'ensemble* nem fog annyi pszichológiai eredményhez juttatni bennünket, azonban klinikai szempontból valószínűleg messzebbre visz. Ámbár Janet meglepd sikerei a hisztériások, s a pszichaszténiások gyógyításában azt mutatják, hogy kellő finomságú pszichológiai megfigyeléssel még bizonyos elmezavarokra specializáltán is sikerül gyógyítani, még akkor is, mikor csak pszichológiát akarunk csinálni.

Azonban Binet vállalkozása mindenetre szükséges szempontot karol fel. Arra törekszik, hogy az elmebetegségek főbb típusainak oly definíciót adjon, melyek alapján azok felismerhetők, azaz a többi elmezavaroktól elkülöníthetők legyenek. Az ilyen szisztematizálási kísérletek mindig szükségesek és mindig koraiak oly értelemben, hogy a nagyobb és jobban átértett adathalmazzal rendelkező utókor megkritizálja, megjavítja, sőt sokszor teljesen átformálja őket. Magnan után Binet és Binet után mások. Minden ily szisztematizálás tartalmaz igazság-elemeket s a maga korában és kereteiben igen nagy szolgálatokat tesz. Ily értelemben vett fentartással s egyszersmind elismeréssel kell fogadnunk Binet kísérletét, melynek az alábbiakban rövid áttekintését próbáljuk adni.

Az osztályozás alapjául szolgáló elemzésekben Binet gondolatmenete mindég ugyanaz. Igyekszik a beteges jelenséget a normálisan maradt jelenségektől különválasztani, azt pontosan leírni s azután vizsgálni, hogyan reagál a beteges elváltozásra az egyén szellemi életének egészségesen maradt fele. Ily módon hatféle alapformához jut el, s igen jól tudja, hogy a tényhalmaz gazdagodásával ez a sorozat bővíthető, hosszabbítható vagy módosítható leszen. E főformák:

1. a hisztéria,
2. a tudatos elmezavar (*folie avec conscience*),
3. a maniakus-depresszív elmezavar,
4. a szisztematizált elmezavar,
5. a *dementia*,
6. a visszamaradottság.

1. A hisztéria, különösen Janet munkássága folytán, mint az: eszmélet széthullása, a személyiség többé-kevésbbé áttekinthető felbomlása ismeretes, Nem csupán az egyén eredeti eszméletének ismeretlen eszmélet alatti jelenségeket találunk, hanem olykor egész ily eszmélet alatti személyiségeket, melyek a főszemélyen felül is kerekedhetnek. Olykor önként is jelentkeznek, legtöbbször azonban mesterségesen, azaz hipnózis révén áll be az eszméletnek ez a felderabolódása, mely

legkülönbözőbb pszichikai és organikus jelenségek kíséretében iátszódik le. Binet hangsúlyozza, hogy ezek a beteges jelenségek az alanyt egészen hatalmukba kerítik, az alany ezeknek teljesen átengedi magát, nem állít velük szembe oly szigorú cenzúrát, mint a pszichaszténikus, kit ő tudatos elmebetegnek nevez, s így a hisztériában a kóros jelenség mindig teljesen realizálódik. A hisztériában nincs félbenmaradt hallucináció, letiltott krízis, önkritikától megakasztott érzelmi roham. Minden lejátszódik a végletekig. S abban az arányban, melyben az alany veszíti az önmagán való uralmat, lesz fogékonyabbá a szuggesztióra. Ezért a hipnózis a hisztériával szemben hatalmas és egyetlen gyógyító eszköz. Binet összevont definíciója ez: „A hisztériában az eszméletnek egymástól különvált eszméletekre való felbomlásával találkozunk, melynek következtében az alany előtt a benne végbemenő s teljes megvalósulásig jutó jelenségek észrevétel, emlékezés, ítélet, akarás szempontjából ismeretlenek maradnak s ez a körülmény fokozza az alany rendkívüli szuggerralhatóságát”.

2. A tudatos elmezavar Janetnél pszichaszténia., főleg akaratbetegség. Főjellemezője a cselekvésre képtelenség, Janet szerint a *jonction du réel* elvesztése. Az egyén habozó, maga a beteges tünet is csupa félbenmaradt jelenség. Emellett az alany mindenről számot ad magának; ítéletei, eszmélete érintetlenek s a leggondosabban figyeli önmagát, A hisztériától egyrészt a beteges jelenség teljes realizálásának hiánya, másrészt az önmagára vonatkozó teljes tudatosság választja el. Binet ezt a definíciót ajánlja: „A tudatos elmezavarban a lelki életnek oly konfliktusa áll elő, melynek következtében az alany eszméletét és ítéletét megőrzi ugyan, de akaratát elveszti azokkal a zavarokkal szemben, melyek szellemi működésében beállanak.

3. A mániákus-depresszív elmezavarok csoportjába egyenlőképpen beletartozik a mániákus és a melankóliás állapot. Fairét és Baillarger megfigyelései óta, akik e két elmebaj alternatív föllépéséből e kettős baj egységes voltára következtettek, nem tekintjük többé e két állapotot két betegségnek, hanem ugyanazon megbetegedés két-féle megnyilatkozásának. Az említett klinikusok ugyan még megkülönböztettek a kevert formán kívül külön mániát s külön melankóliát, Magnan azonban *folie intermittente* név alatt a mániákust és a melankóliást már egy osztályba sorozta s a Kraepelin-féle felfogásban ez az egyesítés még inkább hangsúlyozódik a *folie maniaque-dépressive* néven. Binet a következő szimptomatikus meghatározást ajánlja: A mániákus-depresszív elmezavarokban az alany lelkiállapotát első sorban jellemzi egy bizonyos domináltság, melyben az alany eszmélete ugyan megmarad, de ítélete s akarata bizonyos mértékben felfüggesztődik, mihelyt azokra a jelenségekre kerül a sor, melyekben belső izgalma vagy apátiája megnyilatkozik. Ez a definíció a szóbanforgó betegséget tényleg elválasztja az előbbiektől.

Az egészen tudatos izgalom vagy inercia, mint főjelenség élesen, elválik a hisztéria teljesen keresztülvitt és eszméletfelbomlástól kísért

kríziseitől, de különbözik a tudatos elmezavar tökéletlen, befejezetlen jelenségeitől. Viszont az alany normális fele előtt e jelenségek nem ismeretlenek, mint a hisztériában, nem is kritizáltak s ellensúlyozottak, mint a tudatos elmezavarban; az eszmélet számot ad magának a beteges jelenségről, de mint ítélet, mint akarat közömbös vele szemben és szabad játékot enged neki.

4. A szisztematizált elmezavar (*Jolié raisonnée, délire d'interprétation, paranoia*) az egészséges és minden szellemi képességét megőrzött alanyban egy egészen alaptalanul és kritikátlanul elfogadott gondolat közé font értelmezéshálózat, melybe az alany a legbonyolultabb okoskodásokkal és gyakran valódi éleselméjűséggel iktatja be a körülötte lefolyó eseményeket. Ezeknek a betegeknek sokszor igen nagy a meggyőzőképességük s a szellemi ragálnak igen érdekes jelenségeit tapasztalhatni körülöttük (*conlagion mentale*), különösen míg eszelősségük folytán végbevitt valami veszélyes tett azilumba nem juttatja őket. Binet a következő disztinktív elemeket találja állapotukban: „a szisztematizált elmezavar a lelki élet deviációjában áll, melyben az alany eszméletének birtokában marad, azonban ítélete és akarata okoskodásainak szenvedélyes irányzatával szemben rendellenessé válik”. Kétségtelen ismertető jele e bajnak, hogy az elmezavar igazi értelmi munkában sokszor messzemenő és a tehetséggel határos konstrukciókban, gondolatszövevényekben nyilatkozik, melyekben a kritika teljes megszűnése mellett az értelmi nivó megmaradni látszik.

5. „A *dementia* oly lelki állapot, melyben a felbomlás, konfliktus, dominánság és deviáció jelenségein kívül az értelmi nivónak sülyedése mutatkozik az azelőtti magasabb nivó maradványaival.”

„A paralizis a demenciának az a neme, melyben az értelem pusztulása, főleg a funkcionálás zökkenéseiben nyilatkozik.”

„A *dementia senilis* esetében a hanyatlás kevésbé érinti az ösztönélelet, az ítéletet, mint inkább az értelmi élelet, nevezetesen az emlékezetet.”

„A *dementia precox*-ban egyrészt a két előző forma jellemvonásaival nem találkozunk, másrészt a betegség klinikai képe leginkább hasonlít vagy a mániákus vagy a paranoid, vagy a tudatos elmezavarban fellépő jelenség-csoportokhoz, melyek itt a *dementia* alapállapotához járulnak.”

Ez a terjedelmes fejezet nagyon szép és változatos típusú eseteket tartalmaz, melyekben igen tisztán domborodik ki a *démence*-ok. alaptulajdonsága, az értelmi nivó sülyedésének a régi nivó maradékjelenségeivel való keveredése. Ez a tulajdonképeni örültség főjellemvonása, mely elválasztja őt az elmezavar mindama formáitól, melyekhez olykor egyes szimptomák hasonlóvá teszik. E rokon szimptomák másodrendű voltát mutatja az a körülmény, hogy néha elmaradnak s a *dementia* maga mégis teljes mértékben fennáll.

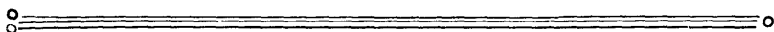
6. A visszamaradott az örülttől értelmi gyengeségének veleszületett voltában s a régibb és magasabb értelmiség maradékjelenségeinek hiányában különbözik. S ha a visszamaradottság fokait

a normális gyermek által elért fejlődési fokozatokkal határozzuk is meg, sohasem szabad felednünk a döntő különbséget, mely a visszamaradott felnőtt egyén s a nívójának megfelelő korú gyermek között fennáll. Amaz fejlődésre képtelen, a gyermek pedig tele van a jövő ígéreteivel s folytonosan van elkölteni való fölös energiája: a gyermek játszik, a visszamaradottak nem játszanak.

Az egész vizsgálat összefoglaló táblával végződik, mely pszichológiai jelenségeket ír le szimptomákul s láthatólag klinikai használatra van szánva.

E centrális tanulmányon kívül találunk még Binettől egy egyelőre még bizonytalan értékű vizsgálatot a gyermekek értelmiségének fizikai jeleiről (koponyamérések, arc- és kéztanulmányok), egy kísérlet-sorozatot pszichikai jelenségek (ítéletek) időtartamáról s egy rövid kritikát a Freud-Young-féle asszociációs módszernek a vallatásban való alkalmazásáról, mely e módszer bizonyos hiányaira igyekszik rámutatni. Néhány könyvismertetés számol be még a kísérleti pedagógia s a gyermektanulmányozás haladásáról és az állatpszichológia újabb lépéseiről. Az egész kötetből azt a benyomást nyerjük, hogy a pszichológiai tanulmányok, a régebben is művelt területek teljes elhanyagolása nélkül ugyan, de túlnyomóan a felsőbb szellemi funkciók (emlékezet, figyelem stb.), szóval a gondolkodás analízisével, másrészt az elmebetegségek vizsgálatával foglalkoznak.

Benczelits Jázon.

Totemizmus és exogamia.

*Frazer először 1887-ben foglal-
(Frazer: Totemism and exogamy. London, MacMillan, 1910. I. k. XIX+579 p. II. k. 640 p. III. k. 583 p. IV. k. 379 p.)*

Frazer először 1887-ben foglal-
Között a totemizmussal egy kis
értekezésben (*Totemism*. Edinburgh,
1887), amely azóta közkezen forgott
s a kutatások irányát nagy mértékben

befolyásolta. E könyv megjelenése óta csaknem negyedszázad telt el, az alsóbbrendű népek tanulmányozását illetőleg. Munkás, eredményekben gazdag idő. Ma már a totemikus népekről nagy adathalmaz áll az összehasonlítás rendelkezésére. Frazer régebbi értekezésének új kiadását (I. I. k. 1—87 l.) felhasználta arra, hogy a néprajzi kutatóknak a totemizmusra s a vele kapcsolatos jelenségekre vonatkozó jelentéseit összefoglalja, megbírálja s ily módon a világ összes ismert totemikus népeinek etnografikus szemléjét adja. Terjedelmes munkájának legnagyobb részét (I. k. 175—III. k. végéig) a totemizmus eme korpusza foglalja el. A negyedik kötet hipotézisekkel próbálkozik a totemizmus, valamint az exogamia eredetét, s e két különös társadalmi tünemény egymáshoz való viszonyát illetőleg. Frazer új műve tehát első sorban hatalmas ténygyűjtemény. Valóban, korunk antropológusainak főfeladata az adatok összeszedése: csak a tények pontos ismerete teszi lehetségessé a pontos indukciót, fáradságos gyűjtésnek kell megelőznie a kort, amelyben majdan a társadalmi tudományok Newtonjai és Darwinjai nagy általánosításaikkal felléphetnek. Mi legfőbb némi előzetes hipotéziseket kovácsolhatunk, inkább a nyomó-zások irányítására, de mindig készen arra, hogy ismereteink gyarapo-

dásával változtassunk rajtuk. A tudomány haladása nem is egyéb, mint hipotéziseinknek a valósághoz való folytonos közeledése, a tényékhez való mind pontosabb alkalmazkodása.*

A totemizmus etnografikus szemléje Közép-Ausztrália törzseivel kezdődik, akik a megbízhatóan tanulmányozott primitív népek között a legalsó fokon állanak s akikről Spencer és Gillen korszakos művei óta részletes ismereteink vannak. A második kötet sorra veszi Polinézia és Melanézia szigeteit, Indiát és Afrikát, míg a harmadik egészen Amerikával foglalkozik. A totemizmus intézménye, látnivaló, a világ egymástól igen távol eső részeiben egyaránt föllelhető; magától értődik, hogy a részletekben sok a különbség: Frazer mindenütt igyekszik megállapítani, milyen viszonyban állanak a klán tagjai totemjükhöz, milyen tabuk és szertartások fűződnek tiszteletéhez, másfelől ismerteti a klán tagjainak egymáshoz való viszonyát, rokonsági és házassági rendszerüket, nemi életüket s általán ama szokásaikat, amelyek a totem⁷⁷-izmussal valóságos vagy látszólagos összefüggésben állanak. Így az amerikai indiánok tárgyalásában nagy figyelmet fordít az őrszellemekre (*manitu*): ez az őrszellem, hasonlóan a totemhez, legtöbbször állat, mégis emettől különbözik, amennyiben nem közös az egész klán összes tagjaira nézve s nem is öröklődik, hanem egy bizonyos egyén szerzi meg azt a maga számára, fárasztó próbák árán, izgatott álmokban. Ezt a manitut épen azért sokan individuális totemnek nevezik. Még nagyobb hasonlóságot mutatnak a totemikus klánnal a titkos társaságok, valamely őrszellem tiszteletére összeállott, nagy befolyással bíró szövetkezetek: ezek is sokszor valamely állat vagy növény nevét viselik, megölésétől tartózkodnak s a klán rítusaira emlékeztető szertartásokat végeznek.

Terünk nem engedi meg, hogy az egyes néptörzsek totemikus szokásait részletesen ismertessük, kisebb különbségektől eltekintve elmondhatjuk, hogy a totemizmus a világ minden részében ugyanaz: sajtóságos viszony, amely a klánt valamely tárgycsoporthoz, főként állat vagy növényfajhoz fűzi és amelynek alapján az ember a totemikus állatot vagy növényt rokonának, barátjának tekinti s amennyire lehetséges, magát és törzstársait vele azonosítja. Frazer szerint tévedés a totemizmusban valamelyes vallást, állat- vagy növényimádást látni; a törzs tagjai tisztelik ugyan totemjüket, megsértésétől, megevésétől tartózkodnak, de csak úgy, amint nem bántják barátjaikat, rokonaikat sem. Másrészt, ha egyes szertartásokban, mint az *intichiuma*, esznek a totemből, ennek célja, hogy még inkább azonosítsák magokat vele. Egyébként a mondák alapján úgy látszik, hogy az étkezési tilalom későbbi s régebben ép úgy megették a totemikus állatot, mint megették szeretetből és tiszteletből meghalt rokonaikat. A totemikus állat megevését tiltó tabu mellett az exogámiát szokták a totemizmus másik jellemző jegyének tekinteni. E szerint ugyanazon totemmel bírók nem léphetnek egymással házasságra. Azonban Spencer és Gillen az ausztrálieiak között, Dr. Rivers a Banks-szigeteken oly házassági szerve-

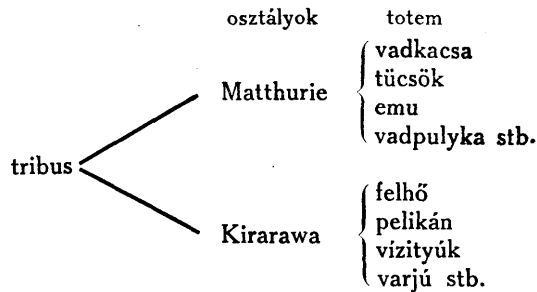
* V. ö. Frazer: *Lectures on the early history of the kingship*. London. Macmillan. 1905 5-8 l.

zetet találtak, amelyben a totem nem képez házassági akadályt. Az exogámikus totemizmussal szemben van tehát tiszta totemizmus is. Megjegyzendő, hogy az említett törzseknél a totem nem öröklődik, s a gyermek nem kapja sem anyja (anyai leszármazás), sem atyja (atyai leszármazás) totemjét, hanem minden egyén számára az anya határozza meg a totemet, aszerint, hogy terhessége idején mi ragadta meg a képzeletét, illetve az ausztráliaiak között az, hogy milyen helyen érezte meg először, hogy anya. Ezeknél a törzseknél exogámikus szervezet a totemizmustól tisztán megkülönböztethető, másrészt sok nép exogámikus anélkül, hogy totemikus lenne: az exogámia és a totemizmus két különböző, egymástól különálló intézmény, az exogámikus osztályoknak más az eredete, mint a totemikus klánnak, az exogámiát nem lehet a totemizmus jellemző jegyének mondani. Ami a földrajzi elterjedtségét illeti, úgy látszik, hogy főleg sötétszínű és kevésbé előrehaladott fajok gyakorolják a totemizmust. Megkísérlették ugyan kimutatni, hogy az árja és szemita népek is keresztülmentek a totemizmuson (Reinach, Robertson, Smith), azonban biztos adataink erre nézve nincsenek. De a totemizmus nem abszolút primitív jelenség s bár történetéről mit se tudunk, kétségtelen, hogy már a fejlődés elég magas fokán lépett fel. Lehetséges, hogy a földművelés, a házi állatok szelidítése, talán az ércek használata totemikus szertartásokból fejlődött (1. IV. k. 20 l.). A művészetek s a vallás fejlődésére kétségtelenül nagy befolyású volt. Számoában jó példáját láthatjuk, mint alakul ki a totemizmus antropomorfikus vallássá. Viszont Észak-Amerikában és Afrikában a vallás, úgy látszik a totemizmustól függetlenül fejlődött. Legfőbb jelentősége volt azonban a totemizmusnak abban, hogy a klán tagjait erősen összeolvasztotta, főleg a kollektív felelősség révén: nyilvánvaló, hogy a létért való küzdelemben az erősen összeforrt társadalmak voltak az erősebbek. A totemizmus eredetét sokan próbálták megfejteni. Alig fedezte fel Mac Lennan a primitív társasélet eme sajátosságát 1869-ben, hogy Spencer már magyarázni igyekezett: szerinte a totemizmus gúnynevek félreértéséből származott. Ma már teljesen lehetetlen hipotézis. Wilken a lélekvándorlás tanában kereste az alapot. Amerikai etnográfusok szerint a klán-totem úgy állt elő, hogy az individuális totem lassanként átöröklődött. Haddon azt bizonyította, hogy a klán azt az állatot vagy növényt, amelyből leginkább táplálkozott, tiszteletben részesítette s ebből lett a totem. Mindezekkel a nézetekkel Frazer hosszasan polemizál. Ő maga háromféle teóriával próbálkozott: a *Golden Bough* a totemizmust az úgynevezett „külső lélek” tanából származtatta, amely szerint élő ember elhelyezheti a lelkét, biztonság okáért, valamely állat vagy növényben. Később, főként az ausztráliaiak intichiumáját tekintve döntő fontosságúnak, a totemizmusban a mágikus kooperációnak bizonyos rendszerét látta, amelynek célja, hogy a tribus többi klánjának szükségleteit kielégítse. Ismeretes dolog, hogy ezt a szertartást a klán tagjai a totemikus állat vagy növény szaporítására végzik. Ezt a hipotézist Frazer 1899-ben tette közzé. (*The origin of totemism*. 1. az 1. kötet 87—138.) Végleges elméletét már 1905-ben jelezte a *Fortnightly Review*-ben. (*The beginnings of reli-*

gion and totemism etc. 1. I. kötet 136—172): eszerint a totemizmus a fogamzás és születés primitív magyarázából ered. Tényleg, Közép-Ausztrália bennszülöttei nem ismerik a férfi szerepét a nő megtermékenyítésében, azt tartják, hogy valamely szellem, valamely halott lopózik az asszonyba. Valószínű, hogy ezt a felfogást egy még régebbi előzte meg, amidőn is az asszony azt hitte, hogy abban a pillanatban, amidőn anyának érezte magát, valamely állat, vagy növény, például amit utoljára evett, okozta benne a változást: hogy azután a gyermeket megszülte, azt emberi alakban az illető állat vagy növénynek tekintette. Innen ered, hogy az ember magát totemjével annyira azonosítja, hogy a totemikus állatot vagy növényt rokonnak, vérének tekinti. Dr. Riversnek a Banks-szigeteken tett kutatásai e hipotézist megerősítik. A totemizmusnak ez a fogamzási elmélete annak minden sajátságát megérteti; miért nem bántják és eszik a totemet, miért azonosítják magukat vele, miért származtatják majjukat állati őstől és így tovább. Eszerint a totemizmus végső oka a primitív ember tudatlansága az atya szerepét illetően; mindamellett fennmaradhatott olyan népek között is, amelyek a fogamzásról már helyes ismerettel bírtak. Annál is inkább, mert az a babonás hit, hogy egyes esetekben a nők a másik nem közbejöttje nélkül is szülhetnek, elég általános. A totemizmus keletkezésére tehát terhes asszonyok képzelődése volt igen nagy befolyással. Lehetséges, de erre nézve a vélemények megoszlanak, hogy ily nőkre tett erős impressziók tényleg hatnak a gyermekre: némely különös alakú anyajegyek így keletkezhetnek. Ettől eltekintve, úgy látszik, hogy a totemizmus sajátságos intézményének a primitívek tudatlansága, tiszta babonáság az alapja.

Említettük, hogy az exogámia a totemizmustól különböző, attól független intézmény. Már Mac Lennan, az exogámiának is felfedezője, azt tartotta, hogy a totemizmus régebbi az exogámiánál, más szóval, hogy a tribusok már totemikus klánokra voltak osztva, amidőn az exogámia új szokását behozták. Mac Lennan az exogámia eredetét a nőhiányban kereste, aminek főoka viszont a leánygyermekes gyakori legyilkolása. Ez az elmélet, mint a tényekkel ellenkező, ma már elavult. Westermarck szerint olyanok, akik együtt nevelkedtek fel, ösztönszerűleg kerülnek az egymással való nemi érintkezést. Ilyenek pedig rendszeren vérrokonok s így végeredményben ez az ösztön a vérrokonok nemi érintkezésének állja útját s a természetes szelekció nagy törvényének folyománya. Frazer ezt az elméletet ép úgy visszautasítja, mint Durkheimét, hogy az exogámia a klán vérének vallásos tiszteletéből s ennek alapján, különösen a női vézérrel alkotott babonás, misztikus felfogásból ered. Frazer Morgan elméletéhez csatlakozik: az exogámia tudatosan szervezett intézmény, amelyet azért hoztak be, hogy vérrokonoknak, különösen fivéreknél és nővéreknél egymás közötti házasságát eltiltsák, ami régebben, a nemi promiskuitás korában, általános volt. Vegyük példának az Urabunna tribust, amelynek exogámikus rendszere a legegyszerűbb. (L. I. k. 177. 1.) az egész tribus két osztályra oszlik s minden osztályba több totemikus klán van.

A Matthurie-osztályhoz tartozó férfi csak Kirarawa nőt vehet el és viszont. Az Urabunna-törzsnél úgy az osztály, mint a totem anyai ágon öröklődik. Ily módon, ha egy Matthurie nőnek egy fia és egy leánya van: mindhárman a Matthurie-osztályhoz tartozván a fiú sem az anyjával, sem a nővérel nem léphet házasságra. Ellenben látnivaló, hogy az apa, aki szükségképen Kirarawa, elveheti a leányát. Másrészt oly törzseknél, ahol nem az anyai, hanem atyai leszármazás dívik, ami ritkább eset, a tribus biszekciója útját állja a fivér és nővér, valamint az atya és leány házasságának, de nem áll útjában az anya és fiú nemi érintkezésének. Terünk nem engedi meg, hogy az exogámikus osztályok későbbi osztlását részletezzük: könnyű elképzelni, hogy további biszekciók révén mint állt elő négy, egyes törzseknél (*Arunta*) nyolc alosztály s mint lett ennek következtében mind szűkebb az a kör, amelyen belül egy férfi nőt választhatott magának, másrészt, mint terjedt mind további fokokig a rokonok érintkezését megakadályozó tilalom. A rokonok házasságával szemben való ellenszenv oly népeknél is megvan, akiket exogámikus szabályok nem korlátoznak. Épen azért helyesebbnek látszik ezt az ellenszenvet az exogámia okának, mint okozatának tekinteni. Az exogámia intézményének szervezése előtt, legalább is virtualiter, nemi promiszkuitás uralkodott. Az osztályokba való sorolás ezt megszüntette. Ámde nem létesített egyéni házasságot, hanem csoportok közös házasesletét: ennek legfőbb tanúsága az osztályozó rokonsági rendszer. Míg a mi leíró rokonsági rendszerünk a rokonoknak egymáshoz való fizikai viszonyát fejezi ki, addig az osztályozó rendszer a fizikai összekötetésekre egyáltalán nincs tekintettel, hanem társadalmi kapcsolatot jelez, nevezetesen azt, hogy valamely csoport a házasodhatást illetőleg milyen viszonyban áll egy másik csoporthoz. Így az *Arunta*-törzsbén egy férfi *oknia* szóval jelzi nemcsak atyját, hanem atyjának összes vérbeli vagy törzsbeli fivéreit; *mia* neki az anyja s az összes avval egycsoportbeli nő; *allira* névvel illeti úgy saját, mint törzsbeli fivéreinek gyermekeit stb. *Nupa*-nak hívja feleségét, valamint atya idősebb törzsbeli nővéreinek s anyja idősebb törzsbeli fivéreinek összes leányait. (I. k. 207—209.) Ez a rokonsági rendszer csak úgy érthető meg, ha oly korszak maradványának tekintjük, amelyben egy csoport férfi egy egész csoport nő fölött egyforma férjijogokat gyakorolt. Ezt a csoportházassági rendszert létesítette az exogámia intézménye, amidőn a nemi promiszkuitást megszüntette s a tribus egész népességét csak egymás között házasodható osztályokra osztotta.

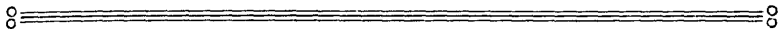
Valószínű, hogy az exogámia behozatala idején még az ős fogamzási totemizmus virágjában volt: ekkor a totem egyformasága még nem képezett házassági akadályt. Később a totem átöröklődött, és pedig akár anyai, akár apai ágon s ily módon kerültek az ugyanazon totemmel bírók egy osztályba, így jött létre a klánok exogámiája. Valószínű, hogy a világ egyéb részeiben, ahol most csak a totemikus klánok exogámiájával találkozunk, ezeket is osztályok exogámiája előzte meg: főérvünk erre nézve, hogy az osztályozó rokonsági rendszer minden totemikus népnél föllelhető.

A promiszkuitást illetőleg, amely hipotézisünk szerint az exogámiát megelőzte, csak hozzávetésekre vagyunk utalva, de a csoport-házasság némi emlékeit még föllelhetjük. Így a csukcsoknál, a here-roknál ma is rendes jelenség a csoport-házasság, Afrika és India pásztortörzseinek laza erkölcsiségében, sok nép frivol szertartásaiban a nemi kommunizmus nyomait láthatjuk. Mégis a csoport-házasság létezését főként két igen elterjedt szokás bizonyítja: egyik a *leviratus*, amely szerint egy fivérnek joga vagy kötelessége meghalt bátyjának özvegyét elvenni. Ehhez hasonló szokás, hogy a férjnek felesége halála után jogában áll annak nővérét elvenni, sőt sok helyütt még felesége életében él annak húgaival, amint azok felnőnek. E szokást Frazer *sororatus*-nak nevezi és a világ minden részéből idéz rá példákat. A két szokás a csoport-házasság intézményére mutat vissza, amidőn egy csoport fivér egy csoport nővért vett nőül. E szokások nagy elterjedtségéből következtethetjük, hogy az emberiség legnagyobb része átment a nemi kommunizmus és csoport-házasság korszakán. Azonban az exogámia és az osztályozó rokonsági rendszer az alsóbbrendű népek sajátosságai maradtak; civilizált nemzetek beérték az *incestum* tilalmával, anélkül, hogy ezt a tilalmat az exogámia rendszerébe foglalták volna. Hátra van még a kérdés, miért irtózik a vad-ember az *incestumtól*? Föltételezni, hogy a rokoni házasságok hátrányos következményeit látná, annál kevésbbé lehet, mert erre nézve a vélemények máig is megoszlanak. Lehetséges, hogy a *horror incesti* valami babonás hiten alapszik, aminő például az, hogy rokoni házasságok nemcsak az asszonyt, de az állatokat és növényeket is meddőkké teszik. Erre a babonára nézve azonban kevés az adatunk. De ha az exogámia babonán alapszik is, hatása valószínűleg jó volt: utóbbi időben biológusok hajlanak ama nézet felé, hogy a közeli vérrokonok összeházasodása lassanként kisebbiti a faj erejét, nagyságát és termékenységét. Talán azért van az, hogy oly kevés endogamikus néppel találkozunk: a természetes szelekció alapján a létért való küzdelemben az exogámikus népek voltak az erősebbek.

Íme Frazer elmékedései a primitív népek társas életének két legsajátságosabb tüneményéről. E hipotézisek Közép-Ausztrália törzseit veszik alapul, mint amelyek a fejlődés legalsó fokán állanak: azonban, hogy az Arunták tényleg a legprimitívebbek-e, vita tárgya; német misszionáriusok, francia szociológusok e törzset az előrehaladottabbak közé sorozzák: lehetséges, hogy a totem megevése, az egyforma totemmel bírók házassága a totemizmus dekadenciájának jele. Viszont az exogámiát illetőleg, ameddig nem látjuk okát, miért

irtózik a primitív ember az *incestum*-tól, alig érthetjük meg, hogy a vérfertőzés kerülésére, tudatos intézményként hozták be az exogámiát; lehetséges, hogy az *incestum* kerülése mégis inkább okozat, mint ok. Emez odavetett megjegyzésekkel egyébként csupán e teóriák hipotézis jellegét akartuk hangsúlyozni: messzire is vezetne, ha a társadalmi antropológia ma tán legnagyobb tekintélyének rendkívüli tudással és tárgyismerettel magalapozott s kétségkívül nagy figyelmet érdemlő kísérleteit alapos bírálat tárgyává akarnók tenni. Ismertetésünkben, szükségképen hézagos és nagy vonásokban, az elméleti részre kellett szorítkoznunk: de hangoztatni kívánjuk, hogy e munka főfontossága az a nagy ténygyűjtemény, amelynek segítségével az egész világ totemizmusáról egységes, összefüggő képet alkothatunk, objektív előadásban együtt találva mindazt, amit néprajzi kutatók ezer meg ezer könyvben, szemlében, kéziratban szórtak szét. Komoly szociológusnak elsősorban a tényeket, a társadalmi realitást kell megismernie: a totemizmus tanulmányozóinak nem ajánlhatnánk Frazer munkájánál kitünőbb bevezetést.

Nagy Dénes.

Három könyv a drágaságról. (I. A drágaság. Irta Komáromi Sándor. 198. p. II. Az élelmiszerek drágasága Irta dr. Bihari Károly. 110. p, 9 aránkon. III. A drágaság okai Budapesten és elhárításuknak módjai. Irta Zachár Gyula. 93. p.)

Magyarországon nincs most olyan kérdés, mely jobban foglalkoztatná a közvéleményt, mint a drágaság. Helyes gondolata volt tehát az Iparegyesület vezetőségének, hogy pályázatot hirdetett ezen kérdés tanulmányozására. Sajnos, az eredmény éppenséggel nem felelt meg — nézetünk szerint — a hozzáfűzött várakozásnak: az a három mű, melyet a bizottság relative a legjobbnak ítelt és az újonnan meginduló Kornfeld Könyvtár három első füzeté gyanánt kiadott, nagyon gyenge munka. A probléma nincs egyikben sem élesen megformulázva: a drágaság nagyságára felhozott adatok áttekinthetetlenek, összevissza vannak hányva: csak kínos fáradtsággal lehet végig vergődni a három könyvön és némi összefüggést hozni a rendszertelenségbe.

Nem tudjuk mi lehet az oka ennek a balsikernek. Csakugyan ilyen gyenge lábon állna a magyar közgazdasági tudomány? Vagy a pályadíj volt-e túlkicsiny, vagy a bíráló-bizottságban szereplő emberek személyisége riasztott vissza sokakat a pályázattól? Valami speciális oknak kellett főnforogni, hogy a pályázat ilyen ki nem elégitő eredménnyel végződött!

I. A kérdést legszélesebb látókörrrel az I. mű tárgyalja. Megállapítja, hogy az egész világon sem a gabona, sem a hústermelés nem tart lépést a fogyasztás növekvő szükségletével: 1896—1908/9 közt a búza és rozs összes termése — az európai fogyasztás számára számba jövő területen — 6,7%-kal, az összes népesség 13,2%-kal szaporodott. 1880—1907/8 közt a húsmennyiség súlyban 31,5%-kal, az ellátandó emberek száma 39,3%-kal gyarapodott, tehát 78%-kal felülmúlta a húsmennyiség szaporodását. Ha

az egyénekenkénti keresletet állandónak vesszük, ha a húskereslet növekedését is számba vesszük 19,8% a húsfedezet fogyása,

Ami az egész kulturvilágra áll, fokozott mértékben áll Magyarországra; a növénytermelés nem tart lépést a népesség szaporodásával; az állatlétszám fogy.

Ezer lakosra jutott	Szarvasmarha	Juh	Sertés
1889-ben	341,8	742,3	336,5
1895-ben	365,7	472,1	304,4
1906-ban	301,5	439,5	242,3
1009-ben	292,0	403,7	262,9

Fokozza a bajt állatkivitelünk rohamos növekedése, nemcsak a szaporulat, hanem maga a törzsállomány kerül eladásra.

B e h o z a t a l

K i v i t e l

	Szarvasmarha	Sertés	Juh-kecske	Szarvasmarha	Sertés	Juh-kecske
1895	69.803	104.206	38.372	248.187	713.382	326.935
1900	65.214	85.151	22.481	312.117	484.191	143.032
1902	68.898	146.123	7.419	348.693	604.895	267.178
1904	65.431	154.752	7.948	412.020	373.036	150.075
1906	28.283	59.495	5.392	209.276	424.546	146.058
1908	9.260	3.068	3.582	342.048	504.494	227.099
19091-XI.	8.511	804	2.098	392.124	608.364	150.579

Állatbehozatalunk jóformán megszűnt, kivitelünk növekvő irányú, állományunk fogy, a drágaság szükségszerű.

Szerző elismeri, hogy a magyarországi és a többi agrárvámokkal védett országokban a drágulás sokkal nagyobb, mint Angliában, annak a magas vám az oka. Összehasonlítja a különböző országok élelmiszervámjainak alakulását és arra az eredményre jut, hogy általábanosságban egy ciklus (10 év) alatt az agrárvámok sehol oly nagy mértékben nem emelkedtek, mint Magyarországon és Ausztriában. (53. p.) A búza vámja 256%-kal, az ökör vámja 521%-kal, a nehéz sertés vámja 497%-kal emelkedett nálunk az utolsó 12 évben, míg Németország megfelelő számai 57%, 88,2% és 116%. Ennek következménye az utolsó éveknek rohamos áremelkedés minden élelmiszernél; az emelkedés Budapesten sokkal nagyobb, mint Parisban vagy Londonban, noha abszolúte véve, Budapest húsarai még mindig olcsóbbak, mint a nyugati nagyvárosoké, ellenben a gabona drágább mint Londonban. Világosan látja, hogy az agrárvámok osztályjellegűek. „Az államhatalom és a hatóságok drágasági anketjei csak a cselekvés látszatával bírnak, de érdemével nem törődnek. Történelmi jogokat védenek, nem embereket, ámbár a megélnitadás, az érvényesülés lehetősége mindnyájunk veleszületett ősjoga. A hatalom különben is a történelmi osztályok kezében van és a történelmi jogok védelme ennek folyománya. A tömegek, a dolgozó milliók, a nemzetek tulajdonképeni alkotó elemei ezzel az iránnyal szemben ma még erőtelnek, vagy nem elég erősek. Hiába követelik az élet feltételeinek figyelembe vételét. A hatalom nem segít, vagy csak tessék-lássék a segítsége.” (35. p.)

Részletesen foglalkozik a budapesti élelmiszer drágaság kérdé-

sével hatalmas statisztikai táblában közli az élelmiszerek kicsinyben lévő eladási árait 1898 és 1909 közt, százalékokban feltüntetve az emelkedést, továbbá a vásárcsarnoki intézmény hiányaival, az élelmiszereket drágító adókkal és díjakkal stb.

Konkrét javaslatainak fontosabbjai a következők:

1. A gabona-, főzelék- és élelmiszertermelés intenzívebb tételére szükséges intézkedések a törvényhozás útján megszabandók.

2. Az élőállatok behozatalát meg kell engedni.

3—10. A fuvardíjak, vásári, vágóhídi díjak mérséklendők; a tarifa politika által nem mint eddig az élelmiszerek kivitele, hanem Budapestre eljuttatása tűzessék ki célul.

13. A húsfogyasztási adó eltörlendő.

17. A növendék állatok pusztítása, vemhes vágó állatok vásárra vitele és levágása megakadályozandó.

A munka nagyjában helyesen fogja fel a drágaságot: statisztikai táblázatai néhol túlságos elaprózottak és így nehezen tekinthetők át: egy-egy különben általános tévedés is fordul elő benne: a gabona termésmennyisége és ára közti minőség vizsgálatánál a kalendáriumi év átlagárát veszi, nem a gazdasági évet: a kivitel és behozatal hatásának vizsgálatánál nem a monarchia, hanem csak Magyarország adatait veszi elő stb. A drágaság elleni javaslatok közt nélkülözzük a gabonavám eltörlését.

II. Kisebb apparátussal, de áttekinthetőbb anyaggal és jobb beosztással operál Bihari, a II. mű írója.

A drágaságot igen jól jellemzik a következő adatok:

Az egy átlagembernek — a tudomány számítása szerint — szükséges táplálékmenyisége belekerült a budapesti piacon:

Év	1875	1885	1895	1905
K	165,58	172,30	175,64	238,71

1910-re nincs számítás; az 1905 óta beállott további áremelkedés folytán ma, ezzel a számítással élve, legalább 260 koronára tehetjük az egy ember számára szükséges normális táplálékmenyiség árát. Különösen nagy az állati élelmiszerek drágulása; ennek folytán a fejenkinti húsfogyasztás Budapesten rohamosan csökken. A húsfogyasztás volt fejenkint Budapesten (17. p.):

Év	Kg.
1876	61,3
1881	52,6
1886	58,3
1891	55,7
1896	63,0
1991	52,1
1906	44,4

(Azóta bizonyára még folytatódott a csökkenés.)

Grafikon mutatja, hogy a húsfogyasztás fordítva arányos a hús árának emelkedésével. Rendkívül érdekes az a táblázata, mely a hús nagyban és kicsinyben való eladási árának a különbségét mutatja ki évek szerint. A különbség 37 és 112 fillér közt ingadozik kilogrammonként és emelkedő irányzatú. (23. p.)

dásával változtassunk rajtuk. A tudomány haladása nem is egyéb, mint hipotéziseinknek a valósághoz való folytonos közeledése, a tényékhez való mind pontosabb alkalmazkodása.*

A totemizmus etnografikus szemléje Közép-Ausztrália törzseivel kezdődik, akik a megbízhatóan tanulmányozott primitív népek között a legalsó fokon állanak s akikről Spencer és Gillen korszakos művei óta részletes ismereteink vannak. A második kötet sorra veszi Polinézia és Melanézia szigeteit, Indiát és Afrikát, míg a harmadik egészen Amerikával foglalkozik. A totemizmus intézménye, látnivaló, a világ egymástól igen távol eső részeiben egyaránt föllelhető; magától értődik, hogy a részletekben sok a különbség: Frazer mindenütt igyekszik megállapítani, milyen viszonyban állanak a klán tagjai totemjükhöz, milyen tabuk és szertartások fűződnek tiszteletéhez, másfelől ismerteti a klán tagjainak egymáshoz való viszonyát, rokonsági és házassági rendszerüket, nemi életüket s általán ama szokásaikat, amelyek a totem⁷⁷-izmussal valóságos vagy látszólagos összefüggésben állanak. Így az amerikai indiánok tárgyalásában nagy figyelmet fordít az őrszellemekre (*manitu*): ez az őrszellem, hasonlóan a totemhez, legtöbbször állat, mégis emettől különbözik, amennyiben nem közös az egész klán összes tagjaira nézve s nem is öröklődik, hanem egy bizonyos egyén szerzi meg azt a maga számára, fárasztó próbák árán, izgatott álmokban. Ezt a manitut épen azért sokan individuális totemnek nevezik. Még nagyobb hasonlóságot mutatnak a totemikus klánnal a titkos társaságok, valamely őrszellem tiszteletére összeállott, nagy befolyással bíró szövetkezetek: ezek is sokszor valamely állat vagy növény nevét viselik, megölésétől tartózkodnak s a klán rítusaira emlékeztető szertartásokat végeznek.

Terünk nem engedi meg, hogy az egyes néptörzsek totemikus szokásait részletesen ismertessük, kisebb különbségektől eltekintve elmondhatjuk, hogy a totemizmus a világ minden részében ugyanaz: sajtóságos viszony, amely a klánt valamely tárgycsoporthoz, főként állat vagy növényfajhoz fűzi és amelynek alapján az ember a totemikus állatot vagy növényt rokonának, barátjának tekinti s amennyire lehetséges, magát és törzstársait vele azonosítja. Frazer szerint tévedés a totemizmusban valamelyes vallást, állat- vagy növényimádást látni; a törzs tagjai tisztelik ugyan totemjüket, megsértésétől, megevésétől tartózkodnak, de csak úgy, amint nem bántják barátjaikat, rokonaikat sem. Másrészt, ha egyes szertartásokban, mint az *intichiuma*, esznek a totemből, ennek célja, hogy még inkább azonosítsák magokat vele. Egyébként a mondák alapján úgy látszik, hogy az étkezési tilalom későbbi s régebben ép úgy megették a totemikus állatot, mint megették szeretetből és tiszteletből meghalt rokonaikat. A totemikus állat megevését tiltó tabu mellett az exogámiát szokták a totemizmus másik jellemző jegyének tekinteni. E szerint ugyanazon totemmel bírók nem léphetnek egymással házasságra. Azonban Spencer és Gillen az ausztrálieiak között, Dr. Rivers a Banks-szigeteken oly házassági szerve-

* V. ö. Frazer: *Lectures on the early history of the kingship*. London. Macmillan. 1905 5-8 l.

Igazán csodáljuk, hogy ugyanaz a bíráló-bizottság hogyan tüntethetett ki egyszerre két munkát, melyek egyike kimutatja, hogy az élelem ára sokkal nagyobb mértékben emelkedett, mint a munkabér és hogy a drágaság kényszerítette a munkásokat sztrájkokra; másika viszont a munkabérek emelkedését állítja a drágaság okának. Igaz, hogy másutt (55. p.) viszont a búza drágaságát hozzák fel a munkabérek és ezáltal az iparcikkek drágulása okául. A drágaság ellen egy közgazdasági védőegylet alakítása révén akar küzdeni.

Elméletileg semmi újat nem hoz ki a három könyv közül egy sem, a kérdés egyes részleteit (a munkabér és az aranytermelés szerepét) valamennyi ellenmondóan és részben helytelenül kezelik. Olvasásuk csupán az első kettőben foglalt statisztikai anyag kedvéért ajánlható.

De még ezek az adatok is kevésbé áttekinthetők és viszonylag csekély értékűek. Komáromi pl. leközli az egész vásárcsarnoki árjelentést 10 évi átlagokban, a legkisebb fontosságú élelmiszerek árát is, 16—20 oldalon át. Bihari adatainak nagy része csak 1905—7-ig terjed.

Vj.

A francia festészet szociális irányzata. (*Jules Coulin: Die sozialistische Weltanschauung in Der francösischen Malerei. Leipzig 1909. Klinkhardt u. Biermann.*)

Jules Coulin a szocialisztikus elemeket akarja összeállítani a francia festészetben. „Szocialisztikus művészet alatt a valóságnak vagy álomnak olyan ábrázolását érti, amely a jelenkor öko-ábrázolását érti, amely a jelenkor ökonómiai vagy szociális állapota ellen a vád pátoaszával szól.” Ez a szocialisztikus művészet azonban nem keletkezhetett csak akkor, amikor már egy szocialisztikus esztétika alakult ki, ami viszont csakis az újabb idők szülötte lehet. A művészetnek a humanisztikus esztétikával való megítélése nem vezethet ilyen művészet kifejlődésére, csakis olyan értékelés, mely a szociálpolitikai motívumokban gyökerező vonásokat is elismeri. Taine volt az első, aki így tudta tekinteni a művészetet, de ő csak a külső körülményeket: éghajlatot, fajviszonyokat s hasonlókat tekintett. Ez az elmélet sem lehetett kedvező talaj a fejlődésnek. Sokkal több fejlődésképes csírárt tartalmaznak a szocialista tanok. Az utópista Proudhon azonban erősen művészetellenes, a művészetet álmai eszközévé akarta lealjasítani, anélkül, hogy a tiszta formális szépségekkel törődött volna. A dogmatikus marxisták is sokáig nemtörődomséggel viseltettek a művészettel szemben, s nem iparkodtak olyan elméletet alakítani, amely tanukból következő biztósította volna a szocialisztikus művészet kifejlődését. Marx ugyan a termelési alapon fölépített ideológiai felépítmény organikus részének tekinti a művészetet (*Zur Kritik der polit. Ökonomie* bevezetése és *Kommunista kiáltvány*) is, de ez a felfogás is, amely a művészetet az „ökonómiai viszonyok szolgájjává aljasítja le”, csak nehezen és kivételkép engedi meg, hogy a „genie eredeti tevékenysége a mindennapi élet gazdaságilag megszabott határait teremőerejével átlépje”, s olyan termékeket hozzon létre, amelyek alkalmasak a „szociális fejlődés megrövidítésére”. Mégis a marxizmus nyomán támadt szociális

mozgalom volt az, amely főképp a kritika révén, amelyet a mai társadalmi és termelési rend ellen folytatott, elősegítette „a jelenkori szociális és ökonomiai állapot ellen a vád pátozával szóló” szociális művészet fejlődését.

Mindazonáltal nem Németország a szocialisztikus művészet igazi hazája, hanem Franciaország. Itt nincs a mozgalomnak olyan szigorú, formalisztikus szervezete; a szindikátusokban való szabad szervezés bizonyos szabadabb szellemű pártpszichológiát fejleszt ki, amely a korlátozó törvényeket nem ismerő teremtő művészi lángelme számára sokkal kedvezőbb talaj, mint a szigorú, ortodox Németország roppant nyomasztó pártfegyelme.

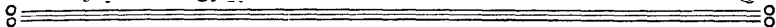
Nincs terünk, hogy e teoretikus rész számos apróbb ellenmondásaira egyenként utaljunk, de el nem mulaszthatjuk, hogy ennek az egész hosszú fejtegetésnek, amelynek a célja „egy olyan formál-idealistikus esztétika megalapozása volt, amely a szociális és szocialisztikus művészet megítélésére alkalmas értékelő mértéket szolgáltat”, két alaptévedésére ne utaljunk. Coulin azt hiszi, hogy az esztétikai ítélet, amelynek forrása a tetszés, teljesen szubjektív és individuális aktusa, objektív lehet, sőt, hogy az esztétikai alapelv oly hatalmas, hogy a művészet életét magát is determinálni képes. Azt hiszi, hogy egy esztétikai álláspont, amelynek segítségével proletártárgyú vagy rokon termékeket a „művészi” magas jelzővel bizonyos komolyan látszó indokok alapján illetünk, már magában elég ilyen művészet kifejlesztésére. Mily szörnyű félreértése a történeti materializmusnak, amelyből végeredményében úgynevezett esztétikáját mégis csak levezetni akarja. Csak betetőzése ennek a hibának, a másik, amely a történelmi materializmust, ezt a pompás összefoglaló magyarázó elvét a történelmi életfolyamatnak, mint esztétikai normát akarja tekinteni, amely műtermékek létrejöttét pusztán azáltal, hogy vele ítélni akarunk, gátolni vagy elősegíteni tudja.

Semmivel sem kevésbé zavaros a mű második része, amely az egyes művészek felfogásának a végigtekintése, s a szocialisztikus elemek kihámozása akar lenni. A mozgalom gyökereit visszavezeti Greuzenek, Fragonardnak, Chardinnek a műveiig, ez igazán tipikus kispolgári művészek moralizálgató dolgaihoz, ami már egymaga elég jellemző arra a zavarra, ami itt a fogalmakban uralkodik. A továbbfejlődés a forradalmakon visz át minket s csak természetes, hogy minden kép és rajz, amely valahogyan a burzsoázia forradalmával tartalmi vonatkozásba jut, szocialisztikus „csírárt” rejt magában, így lesz a klasszikus, hideg, nyárspolgár Louis David mellett a romantikus Delacroix, a feudális hatalom roncsait ostorozó, szarkasztikus Daumier, a sima Gavarni, a realista Courbet, s az álmodozó, kissé vallásos lelkületű Millet a szocialisztikus művészet „megalapozója” oly korban, amikor az igazi nagyipari fejlődés, s ezzel a szocializmus voltaképpen meg sem is vetette a lábát Franciaországban. Hogy a szocialisztikus tendenciákat határozottan és „örökbecsően” kifejező művek ezek után következnek csak, annak sem a közben kifejlődött nagyipar és a nyomában járó társadalmi és kulturfejlődés volt az alapja hanem az, hogy közben a romantikusból realizztikussá, natura-

listává s végül impresszionistává fejlődött művészet oly formatökélyt fejlesztett ki, amely már régen kifejtett szociális tendencia-képeket méltó alakban tudta elélni állítani. Rafaelli, Steinle, Jules Adler és lean Geoffroy a tetőpontok. Ez a szocializtikus festészet fejlődés-menete az alacsonyabb értékűből az esztétikailag becsebb felé. Hogy ez a fejlődési út-megrajzolás az utópiai szocializmusnak a tudományossal való kusza összezavarásán kívül kispolgári és kapitalisztikus burzsoá-radikalizmusnak egymással s a szocializmussal való időszakonkénti felcseréléséből nyeri táplálékát, azt persze szerzőnk nem tudja, valamint azt sem, hogy éppen nem szemléletes, nehézkes, s rendszer nélkül vett képleírásai nem nagyon segítik elő még az anyagban való tisztá látást sem.

Csak fokozza a zavart az a rengeteg sok idézet, amellyel a könyv tele van halmozva, s amelyből csak keservesen lehet kihámozni az író saját véleményét, igaz, hogy ez idézet-erdőnek megvan az a haszna, hogy nagy olvasottság és tudós-volt látszatának fölébresztése mellett itt-ott egy-egy olvasásra s gondolkodásra érdemes oldalt is juttat az agyonkínzott olvasónak.

Kenczler Hugó.

Könyvszemle.

Schiavi, Alessandro: *Leproblème des habitations à Milan et l'action de la commune.* (Les Annales de la Regie Directe. 1910. máj.)

Milanóban 1903-ban tartott enquete szerint 332.841 lélek (97.161 család), az egész lakosságnak 70,22%-a csak 172.417 szobában lakott, tehát átlag kevesebb mint 2 szobában. A munkásosztály átlag személyenkint 0,518-ad szobával rendelkezett, míg az alsó középosztályba személyenkint 1,38-ad szoba jutott.

Milanóban a lakosság 70,22%-a lakott 3 szobás vagy annál kisebb lakásban, míg Londonban csak 55%; Milanóban 33%-a a családoknak lakik egy szobába zsúfolva, míg Baltimoreban 13,16%, Philadelphióban 12,10%, Chicagóban 8,42% és New-Yorkban 5,62%. Milanóban a lakások 25%-a túlszűfolt, Parisban 14%-a.

8145 ház közül, melyekben 1, 2 és 3 szobás lakások voltak, csak 3558-at találtak megfelelő higiénikus állapotban, 3793 középszerű volt és 794 teljesen rossz; 303 lakásnak nem volt árnyékszéke és 86.895 család közül csak 9749-nek volt olyan árnyékszéke, melyet kizárólagosan csak ő használt. Egy házban melynek állandóan 500 lakosa volt s melynek üzleteit 200 ember látogatta csak egyetlen egy víznélküli árnyékszék volt.

Konstatálták továbbá, hogy 36.000 egyszobás lakásnak nagy része (23.000) csak egy ablakkal bírt és hogy 5031 szoba csak az ajtón át kapott világosságot.

Egyetlen egy szobában lakott

	11 olyan család mely	11	tagból állt
439	„ „ „	8, 9, 10	„
2196	„ „ „	6, 7	„ „

Ezek az állapotok a város részint építkezés, részint az alakult munkáslakás-egyesület támogatása révén segített. Rövid néhány év alatt 3426 munkáslakást részben épített, részben ezek építését elősegítette. A város

építette lakásokat évi 132 líráért adják bérbe. A munkáslakás-egylet lakásainak aírara nézve nem közöl adatokat.

A milánói lakáskérdés megoldásához a fent említetten kívül nagyban hozzájárul két nagy arányokban és szépen működő egyesület: a *Societa Umanitaria* és az *Unione cooperativa*.

Az előbbi két nagy kolóniát épített a város keleti és nyugati részén,, kizárólag munkáslakásoknak, amelyek mintául szolgálhatnak a lakások elhelyezése, a szellőztetés és világítás tekintetében.

Az egyik telep 12 házból áll, melyből 8 háromemeletes, a többi 4 emeletes, s ezen házak folyosókkal s a második emeletig érő terraszokkal vannak egymással összekötve. S az építkezésnek ez a módja nagyon alkalmas a szellőztetésre, valamint a szabadabb kilátásra.

Ennek a háztömbnek egy nagy közös bejárata van, melyen át egy terjedelmes 3 részre osztott udvarra lehet jutni, a középső, mely a legnagyobb, parkírozva van, a másika az olasz tekejátékra szolgál. Minden lépcsőház 16 lakásra szolgál, 4—4 van egy emeleten. Az összes lakások, még az egyszobások is vízvezetékes klozettel, csatornázással, szellőztetőkkal, ivóvízzel, a világítás és konyha számára gázzal, egy erkéllyel, s a lakások legnagyobb része még kisebb-nagyobb terasszal is el vannak látva. Közös folyosók nem léteznek.

Az összes lakások száma 214, ebből 35 egyszobás, 8 egy és félszobás, 55 kétszobás, 78 két nagy és egy kisszobás és 38 háromszobás.

Az *Unione Cooperativa* nem munkáslakások ügyével, de a közép- és hivatalnok-osztály lakáskérdésének megoldásával foglalkozik. Kisházakat s ú. n. kertvárost tervez, az elsőt Italiában *Milanino* névvel. Itt kétemeletesnél magasabb házat nem szabad építeni s az épületnek csak a telek ²/₅-ét szabad elfoglalnia.

Balch, Emily Green: *Our slavic fellow citizens*. New-York, 1910. Charities Publication Comitee XX + 536 p.

Emily Green Balch, akit az objektív szemtől jogosan főló magyar közigazgatás a sokat emlegetett magyar vendégszeretetet és lovagiasságot félretéve rövidesen kiutasított Magyarországból, igen szépen viszonzza ezt a legszebb tárgyilagossággal és szimpátiával megírt könyvében, melyben a monarchia szláv kivándorlásának kérdését tárgyalja, behatóan s a viszonyaink kellő ismeretével. A szerzőnő célja tulajdonképen, hogy honfitársaival megismertesse az Amerikába kivándorolt s közéjük keveredett szlávokkal s azok szimpátiáját költse fel irántuk. De hogy jól megismerhesse e szlávokat, szükségesnek látta azokat eredeti hazájukban tanulmányozni s eljött Ausztria-Magyarországba, mint a szláv kivándorlás legfőbb gyúpontjába s könyvének jó felét az itten szerzett tapasztalatai teszik ki. Természetesen főképen a kivándorlás kérdése érdekli, az okokat keresi, melyek ez embereket arra kényszerítik, hogy szülöghazájukat,, a mostohát, de ismertet, egy új, bizonytalan hazáért felcseréljék. Részletesen foglalkozik különösen a csehekkel, horvátokkal és tótokkal. Részletesen megismerteti a népet, karakterizálja fő vonásaiban, nyelvében, történelmében, hagyományaiban, melyek a honi földön visszatartanak, leírja mindennapi életét, elfoglaltságát, jellemző viseletét, szokásait, hogyan jutott eszébe kivándorolni s mily okok — gazdasági és politikai körülmények — kényszerítették erre.

Minket különösen az a rész érdekel, mely a tótokkal foglalkozik, kiket jól látszik ismerni s kiknek helyzetét elfogultság nélkül igyekszik megérteni.

Leírja részletesen a tótok gazdasági helyzetét, melyet a magyarokétól igen különbözőnek s rosszabbnak ismer, lehúzódásaikat munkaidőben az Alföldre, vándorlásaikat, mint drótos- és fazekas-tót, etnográfiai viszonyaikat s keresi itt is, mint a Monarchia többi szlávjainál a kivándorlás okait. Ezeket főleg a reménytelen gazdasági viszonyaikban találja, de nem jelentéktelen részt juttat a magyar sovinizmusnak, az erőszakosan elnyomó és magyarosító politikának. A szerző szerint a rossz gazdasági körülmények azok, melyek a tótot hazája elhagyására kényszerítik, de nem ritkán politikaiak az indokok, melyek arra bírják, hogy ne is térjen többé vissza. „Az a többé-kevésbé öntudatos rossz érzés, hogy alsóbbrendűeknek tekintetnek, nem hagyja őket szimpatizálni a magyarokkal. A politikai feszültség — e sötét felhő, mely Magyarországon minden felett lebeg — nem az Ausztriával való harc az egyenrangúságért, hanem az ország különböző faji elemei között való folytonos belső feszültség.” (109.) De a magyar államférfiakat is megérti s elismeri a helyzet nehézségét, melyben azok vannak a nemzetiségi politika kérdésében, mikor a „magyar nemzeti állam” megvalósítására törekednek, mely feltételezi szemükben a nyelv és faj egységét. De nem tudja megbocsátani az egyéni és faji szabadság ellen való merényleteket, melyeket a nemzeti állam érdekében elkövetnek, sem azt az elnyomást és igazságtalanságokat, melyeket annak ürügye alatt a tót népek a magyar közigazgatástól szenvednie kell. A szerző szerint „Magyarországon tót újságot olvasni vagy tótul beszélni egyenesen annyi, mint hazaárulónak lenni s ezért mindenféle sérelmet el kell szenvedni. A tót felsőbb iskolák, melyeket magánosok adományai alapítottak és tartottak fenn, bezárattak s ez alapok elvették; a tót irodalmi egyesületek feloszlatottak s épületök bezárattott. Egy tót részvénytársaságnak csaknem lehetetlen üzleti engedélyt kapni.” (110.) Foglalkozik a kivándorlás következményeivel a népezségre és az országra, a politikai hatással, melyet az előidéz, a kísérletekkel a kivándorlás csökkentésére vagy megakadályozására, a visszavándorlással és a kivándoroltak ottmaradásával.

A könyv második része — szláv bevándorlások az Egyesült-Államokba — a szláv kivándorlók amerikai helyzetével foglalkozik. A szláv bevándorlások részletes történelmi áttekintését s földrajzi eloszlását adja. Különösen foglalkozik a szlávok amerikai gazdasági helyzetével, az amerikai megváltozott élet-körülmények hatásával a szlávok jellemére, szokásaikra, kedélyükre s a többi amerikai polgár közötti helyzetükkel. Leírja az elamerikaisodott szláv életét, megváltozott életfelfogását, a farmer-szlávot, az izoláltságot, melyben maradnak, felhívja rá honfitársai figyelmét s jóindulatukba ajánlja őket.

A könyv tele van igen szép illusztrációkkal, melyek részben az európai, részben az amerikai szlávot mutatják be s tartalmaz egy bő függelékkel, mely sok statisztikai és etnográfiai adatot dolgozik fel, nem is szólva a részletes bibliográfiáról, mely a kérdés irodalmáról igen jó áttekintést nyújt.

Markus Gitermann: *La revolution électrotechnique et la socialisation de la houille blanche.* (Les annales de la Régie Directe. 1910. aug.)

Az elektromos erő szállításának könnyűsége lehetővé tette, hogy egyes nagy áramszolgáltató társaságok helyi monopóliumokra tegyenek szert. Németországban és Svájcban vannak már társaságok, melyek 170 községbe szállítanak áramot. Természetes tehát, hogy mielőbb trösztszerűen szervezkednek. A német tröszt alaptőkéje 155 millió márka, a sváici 249 millió fr. Franciaországban e

trösztök most alakulnak, az egyik alaptőkéje 85 millió. A belga tröszté 94 millió frank. Ezek a trösztök most nemzetközi érintkezést keresnek s rövid idő múlva szervezkedni fognak. Ezek a trösztök a svájci és franciaországi vízesésekre „fehérvízre” már sok helyen rátették a kezüket. Miután azonban a vízesések kihasználásának ez átengedése révén nemcsak a magánosokat, hanem a községeket is kihasználják, Svájcban a vízesések erejének állami privilégiummá nyilvánítását kívánják. Mindezideig azonban ily törvényt nem sikerült hozni. Az egyes kantonok akként segítenek magukon, hogy maguk létesítenek áramszolgáltató telepeket. A konföderáció az 1908 okt. 25-iki törvénnyel a vízeséseket ellenőrzés alá vette, s kimondta, hogy az elektromos áramszolgáltatás és vezetés szabályozása az ő joga. Az államosítás ezen a téren eddig csak Norvégiában van meg, de nem fog soká késni Svájcban s Franciaországban.

Becher, Erich: *Der Darwinismus und die soziale Ethik.* Leipzig, 1909. Ambr. Barth, 67 p.

Darwin születésnapjának századik évfordulója ünnepére a bonni filozófiai társaságban tartott előadás. A Darwin tanai etikai következményeinek védelme azok állítólagos elferdítése ellen. Igen sokan a darwini értelemben felfogott etikában azt az irányzatot látják, mely a gyengéket, a betegeket, a természetből vagy sorstól roszul ellátottakat ki akarja „küszöbölni” az erősek és egészségesek javára. Igen sok ember előtt a fejlődési teória által követelt létérti küzdelemből szükségszerűen egy embertelen, brutális és egoista világfelfogás következik. Ennek cáfolata az értekezés célja. A darwini szellemű szociálbiológusok egy jobb, testben és lélekben egészségesebb, boldogabb emberiséget akarnak. Az emberiséget meg akarják váltani az eredendő nyomortól emberi eszközökkel, folytonos gondoskodással, mely több eredményt ígér, mint a már megerősödött és kifejlődött rossz ellen való küzdelem. Ez nem ellenkezik az emberi, keresztény, társas szellemmel, s nem egyéb, mint ennek egy új területre való kiterjesztése, az altruisztikus munka behatolása a jövőbe. S bizonyára e „darwini” etika követelményei egykoron, mint szigorú parancsok fognak megjelenni már a jelen nemzedék előtt. S hogy ez bekövetkezhessek, a szociálbiológiának és igazságainak mindig nagyobb teret kell nyernie az emberek gondolatai között s meg kell azokat lassanként nyernie az azokból következő etikai parancsoknak. Ez a célja az értekezésnek is.

Kertész Gyula: *A kivándorlás szabályozása.* Budapest, 1910 Várnay és Fia kiadása. 363 p.

E könyv a magyar kivándorlási törvényt és indokolását a kivándorlásra vonatkozó végrehajtási rendeleteket s az amerikai kivándorlási törvényt foglalja magában. A szerző műve tulajdonképen csak a bevezetés, mely mintegy hatvan oldalon a kivándorlás okait szeretné feltárni s az orvoslás módját megállapítani. A kivándorlás legfőbb oka szerző szerint a parcellázás. „Köz tudomású tény, hogy régebben a munkások leginkább gazdasági cselédek vagy zsellérek voltak. Abban az időben még minden vármegyében volt egy csomó nagy és számtalan kisbirtok, hol a cseléd és zsellér menedéket, nyugodt és biztos kenyeret talált. Azonban az utolsó évtizedek alatt nagyot fordult a világ. Ma azt látjuk, hogy igenis megapadt a középbirtokok száma. Sajnos erről semminemű statisztikai adataink nincsenek s így számszerűleg nem is mutathatjuk ki a pusztulás mérvét; de azt a gazdasági viszonyokkal és a

vármegyei étellel ismerős egyének egyértelműleg magasra becsülik. Ami különben általánosan ismert tény, s így nem szorul bizonyításra. Aki némileg is ismeri hazai viszonyainkat, az kénytelen belátni, hogy a közép- és nagybirtok jelentékeny részének eldarabolása s ezáltal a mezőgazdasági cselédek szélnek bocsátása idézte elő a napszámosok természetellenes szaporodását.” „Nem volna helyén itt esetelni mindazon károkra, melyeket ezen istencsapás (t. i. a parcellázás) okozott, csak azon tényre kell szorítkozni, hogy a közép- és nagybirtok megszűnésével a cselédek ezrei maradtak kenyér nélkül. Ezekre pedig nem várt egyéb sors, minthogy a városok felé özönöljenek, gyárak, s vállalatoknál munkát keressenek.” (12—13. l.) Ilyen meghatóan kesergi el szerző a nagy- és középbirtok állítólagos nagymérvű pusztulását. De már ebből a keserűségéből megállapíthatjuk, hogy az egész könyv minden tudományos módszer nélkül íródott meg s hogy szerző ismeretei sem valami bőségesek. S ez annál szomorúbb, mert az, aki a magyar kivándorlásnak eme naivul reakciós diagnózisát leírta, a kivándorlási főosztály főnöke a belügyminisztériumban. A kivándorlás baján szerző három úton akar segíteni. Felesbérletek rendszeresítése volna az első. Erre vonatkozólag azonban csak ilyenfajta üres általánosságokat találunk: „Franciaországnak lehet mondani az egész mezőgazdasága bérlet rendszeren nyugszik.” Az egyetlen konkrét tény, amit szerző felhoz, a *Budapesti Hírlap*-ból van véve s ez is a Semsey uradalom igazgatójának egyik nyilatkozata, melylyel a balmazújvárosi latifundiumos rémségeket igyekszik szépíteni. A másik amit szerző ajánl az, hogy ha már kivándorolnak a magyar munkások, hát menjenek Nyugat-Európába, ne Amerikába. Ott állítólag jobb volna a dolguk. Persze ez is csak olyan jó tanács, ami tudományosan igazolva nincsen. Végül szervezni kell Magyarországon a munkásközvetítést. „Munkásközvetítésről ma Magyarországon alig lehet beszélni. Törvény értelmében a községi jegyzőknek volna hivatása a munkásközvetítés. Próbálja csak meg a körjegyző községeiből a munkásokat bárhova közvetíteni: a hivatalában meg nem maradhatna. Annyira maga ellen zúdítaná a birtokososztály haragját és bosszúját.” (44 l.) Bár nyilvánvaló, hogy a munkásközvetítés szervezése sem megoldása a kivándorlásnak, ez a megállapítás legalább a tények igaz meglátásán alapszik. (B. B.)

Wiesner, Julius: *Natur—Geist—Technik*. Ausgewählte Reden, Vorträge und Essays. Leipzig, 1910. Engelmann. 428 p.

A neves fiziológusnak népszerűsítő írásai igen különböző tárgyakról, a Tundráktól kezdve a papírkészítésig, a természettudományok és természetfilozófia, a darwinizmus és egyéb elméleti s leíró kérdéseken keresztül. *L'action parlementaire et la nouvelle legislature*. Enquête. Paris, 1910. L. Roustan. 141 p. (Collection de „L'action nationale”.)

A *Ligue républicaine d'Action Nationale* ankétjének eredményét foglalja össze e könyv, melyet a liga a modern francia demokráciában forrongó pozitív és reformáló irányzatokról rendezett. Tartalmazza a kérdésekről a jelen francia politika sok kiválóságának véleményét, mint Leon Bourgeois, Alex. Ribot, P. Deschanel, Jaurès, Buisson, R. Poincaré, Millerand, Delcassé, Fouillée, Gabriel Séailles, Lanessan, Marcel Sembat, Marc Sangnier, etc. Steeg összegezi a bevezetésben az ankét eredményét, mely szerint van bizonyos egyértelműség bizonyos problémák feltételében, de annál kevesebb az eszközökben, melyekkel azok megvalósítandók volnának. A megkérdezettek legnagyobb

része egyetért abban, hogy a politikai erkölcsök sürgős reformálására van szükség, melynek szükséges, noha nem bizonyos, hogy elégséges feltétele volna a választói reform. Tudjuk, hogy az arányos képviseletről van szó. A pénzügyi kérdések között különösen a monopóliumokról van szó. A szociális kérdésekben ugyanaz a nehézség: elméletben megegyeznek, hogy a „politikai egyenlőségre épített társadalomban több igazság s egyenlőség volna jó”, de hogy mi lenne ez, s hogyan, ez az, ami a legbizonytalanabb.

Pataud, E. et Pouget E.: *Comment nous ferons la Revolution.* Paris, J. Tallandier, 1910. 298 l. 3 fr. 50.

Ez a könyv a francia szindikalizmus válságának tünete. A szerzők a szakszervezeti harcok leggyakrabban emlegetett vezetői — Pataud, „Paris királya”, valósággal világhírű — és aligha értek volna rá utópiát írni a szindikalista forradalomról, ha a reformistáknak múltó uralomrajutása a *Confédération*-ban rövid időre ki nem szőlítja őket a harc első soraiból.

Maga a könyv — ellentétben a címmel — azt mondja el, hogyan csinálták meg ezerkilencszáz és egynéhányban, a forradalmat. A szindikalista propaganda előkészítette a talajt és kivált a konfederáció 1902. évi ankétje: Mit tegyünk az általános sztrájk után? teljesen lefoglalta a proletárság minden gondolatát. „És így történt, hogy mikor kitört a nagy forradalmi vihar, a néptömegek nem voltak tudatlanok és előkészületlenek. És ezért, miután verekedtek, miután romboltak, tudtak újraépíteni is. Nagyszerű lelkesedés korszaka volt ez. A leghidegebbek, a legöntudatlanabbak föl voltak rázva, fölmelegedtek. Oh! az izgalom és a láz nagy és szép napjai!”

Ezeknek történetét mondják el 30 fejezetben és nagy öldökléstől a nő felszabadításáig mindenről beszélnek. Akit a francia szindikalizmus vezéreinek pszichológiája érdekel, az ebből a költeményből is tanulhat.

Helff erich, Karl: *Geld und Banken.* I. Teil: Das Geld. 2. Auflage. Leipzig, 1910. Hirschfeld. 600 p. (Hand- und Lehrbuch der Staatswissenschaften, I. 8.)

A hét évvel ezelőtt megjelent munkának második átdolgozott kiadása, mely tekintetbe veszi az azóta történt pénzügyi változásokat s feldolgozza az újabb statisztikai adatokat. Elméleti részében a fő változás, melyet a Knapp 1905-ben megjelent *Die staatliche Theorie des Geldes* című munkája okozott az állami pénzügy terén s mely arra indította a szerzőt, hogy az erről szóló fejezetét (II. rész, 3. fejezet) részben átdolgozza. Különben a könyv nem igen különbözik az első kiadástól s mint emez, két — egy elméleti és egy történelmi — részben tárgyalja a pénz és pénzrendszerek fejlődéstörténelmét s az elméleti kérdéseket, melyeket a pénz szerepe a gazdasági, jogi és állami életben előidéz. A most megjelent első kötet csak a pénzről szól s a második, bankokról szóló közelebbi megjelenését nem helyezi kilátásba a szerző igen nagy hívatásos elfoglaltsága miatt.

Maurras, Charles: *Le Dilemme de Marc Sangnier.* Essai sur la démocratie religieuse. Paris, 1910. Nouvelle Librairie Nationale. XXX + 286. p.

Íme Marc Sangnier dilemmája: mindenki, aki az előítéletektől felszabadult, kell, hogy előbb vagy utóbb e dilemma elébe kerüljön: vagy az *Action Française* monarchikus pozitívizmusa, vagy a Sillon szociális kereszténysége. kettő közül választania kell, bárkinek, aki a jelenkori francia közeletben nem csak szerepet vinni, de meglenni akar. E dilemmát támadja az *Action*

française egyik vezető embere, Charles Maurras s azt akarja kimutatni, hogy nek sem logikai ereje, sem valóságos értelme nincsen. Nincsen ellentét a kereszténység és a királyság érdeke között s ha a demokrácia útjában áll a kereszténységnek, el kell azt dobni vagy ellenére is ezért dolgozni, a királyság nem visszaesés a fejlődésben, mely maga is több, mint kétes, s a demokrácia haladása hiú képzelődés, míg a hatalom örökösödése az államok biztonságának állandó s legfontosabb törvénye. Nem igaz, hogy a királyság visszaállítására haszontalanná tenné a Sillon munkáját, sőt ellenkezőleg csak azáltal lenne igazán hathatós az.

Ezen a munkán kívül tartalmaz még a könyv több különálló értekezést, mind a katholicizmus és a francia royalista mozgalomról.

Grünfeld, Ernst: *Lorenz von Stein und die Gesellschaftslehre.* Jena, 1910.

Fischer. 257 p. (Sozialwissenschaftliche Studien, Bd. 1.)-

Egy új szociológiai könyvtárt nyit meg e könyv, mely ugyan csak név szerint új, tényleg pedig a „*Staats- und sozialwissenschaftliche Beiträge*” című sorozat folytatása az újabb „*Sozialwissenschaftliche Studien*” elnevezés alatt, Heinrich Waentig szerkesztésében. Ez első kötet — Grünfeldtől — Lorenz v. Stein életének s munkájának ismertetése és méltatása. Rövid életrajz és részletes bibliográfia után egy nagy fejezetben előadja Stein nézeteit és tanításait a társadalomról, közelebbről, hogyan fogta fel Stein a társadalmat és a szociológiát, mily módszert tartott annak megfelelő módszerének, továbbá hogyan kísérte meg e módszer szerint egy társadalomtudományt alkotni, a társadalom alapjait s felépítményét megérteni s végre a társadalmat történelmileg fejlődésében is követni. A könyv többi része, mely a Stein előtti szociológiai nézeteket ismerteti és a német társadalomtudománnyal foglalkozik, arra szolgál csak, hogy Stein működését és eredményeit beállítsa a szociológiai iskolák közé általában s hogy ez eredményeket méltassa s nekik az őket megillető helyet a tudomány történelmében megadja.

Ariès, N.: *Le Sillon et le mouvement démocratique.* Paris, 1910. Nouvelle Librairie Nationale. Deuxième ed. 293. p.

A Sillon, katolikus-demokrata mozgalmat ismertető könyv. Elmondja, hogy mik voltak e mozgalom előzményei, mely politikai és társadalmi állapotok es változások voltak azok, melyek azt, mintegy szükségszerűen kiváltották, hogyan tette szükségessé a demokrácia haladása és a katholicizmus külső hanyatlása a mozgalmat, mely a modern demokratikus társadalom regenerálására törekszik keresztény-katolikus alapon. Majd előadja a Sillon kezdeteit, hogyan született meg mintegy a Collége Stanislasban, Marc Sangnier kezdeményezésére, hogyan működik és terjed s mi az igazi élete és célja, mely erejét adja. A Sillon jövőjére nézve nincs kétségbe esik a szerző a látszólagos hanyatlás ellenére sem s jóllehet minden oldalról érik támadások s a pápa is kitagadja, bízik a mozgalomban, mely szerinte igazi szükségletnek felel meg.

Teste, Louis: *Anatomie de la République.* (1870—1910.) Paris, 1910. 485. p.

A szerző maga is megjed könyve címétől s siet kijelenteni előszavában, hogy az anatómia szó itt semmi rosszat sem jelent és csak az analízis értelmében használja, mint Madame de Sévigné s kijelenti, hogy nem kell megjedni, az ő anatómiája nem öl s csak analizálja a francia köztársaság izom- és idegszállait, mindenféle hiábavaló történelem és statisztika nélkül. S hogy a szavát

meg is tartotta a szerző, az látszik könyvében, mely nem egyéb, mint egy régi-módi royalista kesergéseinek és elmékedéseinek ártatlan sorokba szedése. Miután a „*Köztársaság Anatómiája*” megadta, mint jó anatómushoz illik a harmadik köztársaság szubstrukturáját s elmesélte, hogyan választotta a nép a trikolort, mint a „*juste milieu*” -t a forradalom vörös és a királyság fehér zászlaja között, leírja sok elmékedés között a köztársasági kormányok sorsát s fájdalommal jelenti ki, hogy nem sok jót lehet várni a jövőtől.

Gillouin, René: *Henri Bergson.* Choix de Texte avec étude du Systeme philosophique. Paris, 1900. Michaud. 220 p. (Les grands philosophes.)

E gyűjtemény, mely már ismertette Platón, Descartes, Kant, Tarde, Lamarck, Montesquieu és Vladimir Soloviev filozófiáját, most Bergsont ismer-teti, adván, mint a többi kötetekben, rövid életrajzot és szemelvényeket a filozófiája általános ismertetésével. A szerző híven magáévá tette mestere gondolatait s úgy is igyekszik azokat visszaadni s ez eléggé sikerül is neki, bármily nehéz feladat legyen is ez, különösen Bergson filozófiája reprodukálásában. A kivonatok főképen a szabadság, a lélek és test viszonya és az élet kérdésre vonatkozó részeket ölelik fel, megfelelően így még sorrendjében 's a filozófus három nagy művének. A könyv hozza Bergson több különböző korból való arcképét s autogramját,

Dr. Stein Fülöp: *Az alkoholkérdés mai állásáról.* A Társadalmi Múzeum kiadványainak 6. füzeté. 73 p. Ára 1 kor.

Ez a füzet voltaképen többet nyújt, mint a címe mondja. Első fejeze-tében tájékoztat röviden általában az alkoholkérdésről, a kérdés történelméről, azután bemutatja, az alkoholelles küzdelem mai stádiumát a társadalmi mozgalom, az állami beavatkozás, az alkoholelles oktatás terén. Azután tárgyalja a törvényhozás feladatait, a lokál opció, a göteborgi rendszer és a legradikálisabb intézkedés: a prohibíció eredményeit. A könyv voltaképen csupa adatból áll s használhatóságát nagyon fokozza, hogy mindenütt megtaláljuk a pontos utalást az eredeti forrásokra. Ezeknek az adatoknak az ismerete pedig: annál fontosabb, mert mindinkább felsmerik a fajromlás tudományos kutatói, hogy a degenerációnak egyik legfontosabb forrása az alkoholizmus és hogy ezt a forrást, a fajromlás egyéb okaival ellentétben, belátható időn belül teljese-n meg lehetne szüntetni. (M.)

Michels, Roberto: *Storia del marxismo in Italia.* Compendia critico con annessa Bibliografia. Roma, L. Mongini, 1909. 158 +XV p. 3 l.

A termékeny német-olasz professzor munkája eredetileg az *Archiv f. Sozialwissenschaft*-ban látott napvilágot s olvasóink túlnyomó többsége szíve-sebben olvassa ezután is a német eredetűt, habár az olasz fordítás inkább átdolgozás és sokkal terjedelmesebb, mint az volt. Kiválóan értékes ennek a kötetnek függeléke, az olasz marxizmus bibliográfiája. Ez a nagy szakértelemmel és szorgalommal összeállított és tárgyak szerint csoportosított könyvszet újra bizonyítja, hogy alig van egy nemzetnek is gazdagabb Marx-irodalma, mint az olasznak. Így a történelmi materializmusról 150-nél több könyvet és folyóirat-cikket sorol föl Michels, az értékelméletről közel 100-at, stb. A marx-izmus és a szocializmus történetének egyetlen kutatója sem hagyhatja figyelmen kívül ezt a bibliográfiát.

Thomas Mann: *A boldogság akarása.*

Pikler Gyula: *A lelki élet alaptörvényei. — Az eszmélet helye a természetben.*

Kosztolányi Dezső: *A szegény kisgyermek panaszai.*

A „Modern Könyvtár” első három füzeté. Budapest, Sziklai Dezső kiadása. Egy füzet ára 40 fillér.

Az új vállalat célja: a modern magyar irodalom és a világirodalom kiváló irodalmi, művészeti és tudományos alkotásainak népszerűsítése és megismertetése, főleg a proletariátus javára. Azt is tervbevétték, hogy jó magyar műveket művészi fordításban bemutassanak a német közönségnek. Az eddig megjelent három füzet, valamint a vállalat munkatársainak névsora biztató ígéret arra nézve, hogy e szép célt el is fogják érni.

Taeuber, Rud.: *unsere Grossbanken. Ein Lehr- und Lesebuch für Grosskaufleute, Industrielle, Bankiers, Beamte und Studierende.* Dresden, 1910.

Gerh. Kühlmann. 186 p.

Mindenki számára készült könyv, mely a német nagybankok működését és hatalmát ismerteti az érdeklődő nagyközönséggel. Leírja a német nagybankokat, bankrésztvénytársaságokat, jegybankokat, üzemüket, történelmi fejlődésüket adja s részletesen tárgyalja a nagybankok bel- és külföldi tevékenységét s az európai pénzpiacon elfoglalt helyzetét s hatalmát. Sok grafikus táblázattal és statisztikai kimutatással s egy nagy német banktérképpel könnyíti meg a nagy banküzelmek titkaiba való bepillantást.

Wundt, Wilhelm: *Kleine Schriften.* Erster Band. Leipzig, 1910. Engelmann. 640 p.

Amint a bevezetésben mondja a szerző az ezen kötetben összegyűjtött értekezések nagyobb munkái egyes részeinek részletesebb kidolgozásai, azokat kiegészítő s hozzájuk felvilágosításul szolgáló jegyzetek. Az értekezések igen különböző korszakból valók, de ezen kiadás előtt nagyjából újból átdolgoztattak. Legnagyobb részük a *Philosophische Studien*-ben jelent meg 1885—1896 között. Az értekezések a következő hat főcím alatt vannak összegyűjtve: A kozmológiai probléma, Kant kozmológiai antinómiái és a végtelen kérdése, Minek nem kell lennie Kantnak reánk nézve, A naiv és kritikai realizmus és A pszichológizmus és logizmus.

Berry, Hart, David: *Phases of Evolution and Heredity.* London, 1910. Rebman. XI + 259 p.

Összefoglaló és kritikai könyv a fejlődés és átöröklés kérdéséről. Tárgyalja Darwin, Weismann, Mendel elméletét, vizsgálja az eredményeket, melyeket mindegyik az általános fejlődési elmélethez hozzáadott, foglalkozik a biométriával s az átöröklés s fejlődés elméletének mai elfogadott vagy még vitatott kérdéseivel.

Breton, J. L.: *La reformé électorale.* Discours prononcé à la séance de la Chambre du 25. Octobre 1909. Paris, 1909. Cornély. 125. p.

E brosúrát a *Groupe parlementaire de Defense républicaine contre la Proportionnelle* publikálta s természetesen a reform ellen szól s egyik kis momentum a nagy parlamenti küzdelemnek, mely az arányos képviselet körül folyik a francia parlamentben s mely igen sokszor a határokon át is csap.

Leyret, Henri: *La république les politiciens*. Paris, Flammarion. VIII+364. p. 1909.

Valahányszor a francia politikai életben irányváltások történnek, azonnal akadnak önzetlen hazafiak, akik, mint hirdetik mindig, *sine ira et studio* konstatálják a köztársaság és különösen a kormányrendszer halálos bajait és degenerálódását. És noha van bennük annyi objektivitás, hogy ne az iránynak tulajdonítsák az állapotokat, mégis találnak reá módot, hogy az irányt vonják felelősségre. Még alig született meg a köztársaság, már akadtak jóakarói, akik válságáról beszéltek. Scherer szenátor 1883-ban megjelent röpiratával (*La démocratie en France*) határozottan megjelölte az irányt, melyben a mindenkori kritikusok megtalálhatják a kifogásolni és gáncsolni valókat, mik könnyen a radikalizmus terhére írhatók. Korántsem vagyunk elragadtatva a francia kormányrendszertől, de hogy a haladás érdekében hatalmas lépéseket tett az utolsó évtizedben, nem lehet letagadni. És csak nevelésének találhatjuk, ha valaki a gerinctelen jelszó és tartalom nélküli opportunizmus sirja vissza és avval szemben a radikalizmust vádolja elvtelenséggel. Egy Gambettát odaállít, mint tartalmas kormányférfiút (aki számára szociális kérdés tudvalevőleg nem létezett) szemben a széleskörű szociális reformokat megvalósítani próbáló radikalizmussal, melyet egyedül a választójogi reformmal megterhelt (hátrafelé) progresszívek vádolnak, hogy nincs gazdasági és kulturális programja.

Leyret bevallja, hogy a régi republikánusok közül való és fáj neki, hogy Thiers híres mondása: a köztársaság vagy konzervatív lesz, vagy nem lesz, nem vált be. Midőn elismeri, hogy a köztársaság már nem kérdéses, csodálkozik, hogy a köztársasági koncentráció felbomlott és hogy a radikális irány már nemcsak a köztársaság védelmére szorítkozik. Minthogy a politikai életet már nem a „veszélyben a köztársaság” jelszó irányítja (ez csak választási jelszó), hanem komoly gazdasági érdekküzdő, szerző természetesen az állami és általános érdekek háttérbeszorulásán kesereg.

Rendkívül érdekes könyvének első része, mely a csodálatos és érthetetlen *circulus vitiosus*-t írja le. A miniszter függ a képviselőktől, akiknek egy más csoportosulás megbuktatja, a képviselők megválasztása viszont a közigazgatási tisztviselők magatartásától függ, ezek viszont a minisztertől és így a képviselőtől, mindnyájan a választóktól, a választókkal pedig politikai pártállásuk szerint bánnak a tisztviselők. A választók ki vannak szolgáltatva a közigazgatásnak, a közigazgatás teljesen a képviselő befolyása alá jut, a képviselő pedig választóinak csak ügynöke. Hol a hatalom? A választásokat helyi intrikák és egyéni érdekek döntenek el, amellett, hogy a kormány a befolyásolás minden eszközét kihasználja. Egészséges közvélemény nem létezik. Franciaország alszik és felébredésétől félti a köztársaságot szerző.

Számos ellenmondás, az ideologikus álláspont és a nyilvánvaló rosszakarát a különben érdekes fejtegetések értékét nagyon leszállyítja. (S. K.)

Le Bon, Gustave: *La Psychologie politique et la défense sociale*. Paris, 1910.

Flammarion, 379 p. Bibliothèque de philosophie scientifique.

A szociológiai, fizikai és kultúrtörténeti kutatásainál fogva egyaránt ismert és joggal elismert szerző ebben a könyvében a „politikai pszichológia” fonalát akarja újra felvenni, melyet Macchiavelli óta a tudomány teljesen elengedett. Sajnos, a kiváló tudós és experimentátor a társadalmi realitással szemben nagyon egyoldalú és — ami még nagyobb baj — rövidlátó szemlélőnek

bizonyul s könyve alig: egyéb, mint pártos vádirat a szocializmussal szemben hírlapi tények és a konzervatív sajtó felszínes argumentumai alapján. A Herbert Spencer államellenes filozófiája újul itt meg, csak sokkal kevesebb tudással, elvi megalapozottsággal és induktív felépítéssel. Az természetes, hogy egy Le Bon akkor is sok érdekeset és figyelemreméltót tud mondani, mikor zsurnaliszta felületességgel kezeli tárgyát. A mű főbb fejezetei: Politikai pszichológia. Gazdasági szükségességek és politikai elméletek. A politikai pszichológia módszerei. A törvények eredete és a törvényhozás illúziója. A törvények kártékonyasága. A félelem politikai szerepe. Az isteni jog modern átalakulása. A harci küzdelmek lélektana. A gazdasági küzdelmek lelki tényezői. Az egyetemi oktatás hatásai. Elit és tömeg. Rábészélés. A munkásosztály lélektana. A deszpotizmus előrehaladása. A szocialista és a szindikalista illúzió. A szindikalizmus anarchista fejlődése. Egy külön rész a kolonizáció lélektanával foglalkozik. Az utolsó az anarchista fejlődéssel és a társadalmi dezagregáció elleni küzdelemmel.

Ulbricht, Edmond: *Weltmacht und Nationalstaat*. Eine politische Geschichte der neueren Zeit von 1500—1815. Vollandet und herausgegeben von Gustav Rosenhagen. Leipzig, 1910. Theoder Weicher IV. + 685. p.

Az újkori történelem ama tendenciáinak feltárása, melyek az univerzális világbirodalmi eszme, a német cézárizmus és a pápaság lehanyaglásával nemzeti államok kialakulására vezetnek. Mélyebb elméleti alap hiányában ugyan, de azért a szerzők modern szemű történetírók, akik gyakran jól észreveszik a gazdasági összefüggéseket is. Jó és használható kézikönyv azok számára, akik a modern államfejlődés alaptényei iránt érdeklődnek.

Steinhoffer Károly: *Révai Sámuel élet- és pályarajza 1833—1908*. Budapest, 1910. Pallas. 81. p.

A Magyar Könyvkereskedők Egylete megbízta szerző, a Magyar Könyvkereskedők Évkönyve szerkesztőjét azzal, hogy néhai Révai Sámuel — az egylet egyik alapítója, alelnöke és tiszteletbeli tagja — emlékezetének megörökítésére az elhunyt életrajzát írja meg, mely az egyleti Évkönyvben most jelent meg.

Ezen életrajzból az elhunyt fiai különnyomatokat készítettek édesatyjuk tisztelői és barátai számára. A kis füzet nemcsak kegyeletes emlékeket ébreszt, hanem olykor érdekes adatokat nyújt a magyar nyomda- és könyvészeti ipar történetére vonatkozólag is.

Baldwin, James Mark: *Das Denken und die Dinge oder Genetische Logik*. Eine Untersuchung der Entwicklung und der Bedeutung des Denkens. Übertr. v. G. Geisse. Bde 1—2. Leipzig, 1908—10. Ambr. Barth.

Baldwin nagy Logikájának megjelent most már mind a két kötete német nyelven s az európai közönség egy újabb nagy tömegének vált hozzáférhetővé. Az első kötet címe: *Funktionelle Logik oder genetische Erkenntnisstheorie*, a másodikiké: *Experimentelle Logik oder genetische Theorie des Denkens*.

Pareto, Vilfredo: *Le mythe vertuiste et la littérature immorale*. Paris, 1900. Marcel Rivière & Cie. 186 p. Az Etudes sur le devenir social c. vállalat 5. füzeté.

A nagyon eredeti és olykor igen éleselméjű olasz professzor e könyvében az „erkölcsösködő míthosszal” akar leszámolni. Azt tartja, hogy ma már a gondolatszabadság teljes, csupán a nemi erkölcs az a tabu, melyhez még az

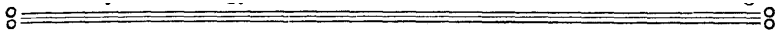
ú. n. szabadgondolkodók sem mernek nyúlni. Nagy ügyességgel és gúnnyal mutatja ki Béranger úr és társai erkölcsösködésének szűkös és logikátlan voltát. Az antik irodalmat, melyet a jeles közgazda bámulatosán ismer, olykor egész az unalomig felhasználja, hogy az álszenteskedők ellen érveket kovácsoljon.

Végül oda konkludál, hogy a történelem nagyon világosan megeáfolja azt a hitet, mely az „erkölcsösködő mithoszt” a népek anyagi és szellemi haladásához szükségesnek tartja.

Charmatz, Richard: *Adolf Fischhof. Das Lebensbild eines österreichischen Politikers.* Mit 2 Abbildungen. Stuttgart und Berlin, 1910. Cotta XVI + 461 p.

A jeles osztrák államférfiú, kit honfitársai az „osztrák Deáknak” neveztek el, színes, eleven és érdekes életrajzát írta meg szerző, akinek magasszínvonalú publicisztikai munkássága már ismert szemlénk olvasói előtt. A könyv nemcsak egy eszményekben gazdag élet érdekességével hat, hanem mélyen bevilágít a német liberalizmus történetébe, valamint vonatkozásaiba a magyar viszonyokkal.

Munkásügyi Szemle: *Közlemények a munkásbiztosítás, a szociális egészségügy, a munkásvédelem, a munkaviszony és az idevonatkozó joggyakorlat köréből.* Szerkeszti Kis Adolf. Társszerkesztők: Dr. Stein Fülöp és dr. Hahn Dezső. Ennek az új folyóiratnak, mely havonta kétszer jelenik meg, immár húsz száma fekszik előttünk. Ezek arról tanúskodnak, hogy a lap szerkesztői és munkatársai komoly és hézagpótló munkát végeznek a szociálpolitikai *Kleinarbeit* terén széles körületekintéssel és jó gyakorlati érzékkel. A nemzetközi irodalom és gyakorlat állandó szemmel kísérése különösen hasznos.

Társasági ügyek

A Társadalomtudományi Társaság f. évi október hó 18-án tartotta az ideji munkaév első felolvasó ülését Pikler Gyula elnöklete alatt, Az ülés tárgya Dienes Valéria úrnő előadása volt William James-ről. Az előadást, melyet szemlénk jelen számában közlünk, a rendkívül nagyszámú közönség élénk tetszéssel fogadta.

F. évi október hó 25-én ugyancsak Pikler Gyula elnöklete alatt Szende Pál úr tartott előadást. *Az ügyvédi proletariátus* címen. A nagy sikert aratott előadást szemlénk következő számában fogjuk leközölni.

F. évi október hó 29-én kitűnő vendége volt társaságunknak, amennyiben közös ülésén, melyet az *Institut International pour la Diffusion des experiences sociales* magyarországi csoportjával együtt rendezett, Emile Vandervelde úr, a belga parlament tagja és az

Université Nouvelle tanára tartott előadást: *La question des nationalités en Belgique* c. alatt. Pikler Gyula elnök gyöngélkedése miatt az illusztris vendéget Szabó Ervin alelnök üdvözölte. Vandervelde szabad előadásában kifejtette, hogy Belgiumban három nemzetiség van: *platt-deutsch*-sel rokon flamand, a francia vallon és kevésszámú német. A hegemonia a franciáé. De ez nem a francia faj fölényének a következménye. Valamikor, midőn a gazdasági túlsúly északon volt, a flamandé volt a vezetőszerp. A dél az ipari fejlődésének köszönheti, hogy ma Belgiumnak legkultiváltabb, legradikálisabb része. Ezzel a művelt, radikális francia déllel szemben éles ellentétben áll a hátramaradott, klerikális, konzervatív és szegény flamand észak. A gazdasági tényező hatása, hogy a francia elem vált uralkodóvá és még a flamand polgári osztály is francia nevelésben részesült. Hosszú ideig a hatóságok, különösen a bíróságok a délen egyáltalán nem értették meg a flamand nyelvet és előfordult, hogy a flamandul nem értő bíróság halálra ítélte a franciául nem értő vádlottat, kinek utóbb derült ki ártatlansága. A flamand nyelv a közigazgatásban és az iskolában jogokat csak a választójog kiterjesztésével kezd elnyerni. A merőben irodalmároscodó flamand-kérdésből nagyhorderejű politikai kérdés lett, miként ezt E. de Laveley zseniális intuícióval előre megjósolta. A flamand mozgalom hívei követelik a flamand vidéken az iskolában, a közigazgatásban és a hadseregben a flamand nyelv behozatalát. Ennek a törekvésnek ellenszegül maga a flamand polgári osztály, mely az irodalmi flamand nyelvet nem is beszéli, úgy, hogy a flamand nép ismereteit főleg a klérustól nyeri. Ez a polgári osztály a francia kultúra felé törekszik. Maga Vandervelde flamand ember fia, de azért képtelen flamand nyelven beszédet tartani. Ellensége továbbá az a tömérdek hivatalnok-aspiráns, kinél a flamand nyelv megtanulása nehézséget okoz és a hivatal megszerzésének akadályá. Ezek alkotják a vallon-liga zömét és a nemzetiségi bifurkációt követelik, hogy a flamand vidéken a flamand nyelv legyen az uralkodó, de a francia vidékeken egyedül a francia. Végül a flamand nyelv egyenjogúsítása ellen küzdenek a francia kultúra nagyságának rajongói, akik a flamand nyelvtől az emberi haladásnak és a kultúrának francia földről jött vívmányait féltik. Vandervelde szerint a progresszív ideál nem a francia hegemonia és nem a két nyelvterület teljes különválasztása. A különválasztás nemcsak a vegyes nyelvterületek miatt ütközik nehézségekbe, hanem az ország kultúrájának egységesítése helyett az egyes részek széttörésére, partikularizmusra vezetne. Az igazi ideál az, hogy minden belga ismerje úgy a flamand, mint a francia nyelvet. Ez lehetségessé teszi, hogy a kultúra a nép legszélesebb

rétegeiben is elterjedjen. Nem veszélyezteti semmikép sem a nagy francia kultúrát, ami kitűnik abból is, hogy a mai Belgium két legkiválóbb francia költője, Verhaeren és Maeterlinck flamand eredetű. Ez a kétnyelvűség eredményezi majd Belgiumban a germán és a román kultúrák nagy szintézisét és előmozdítja az emberi haladás ügyét. A hatalmas szónoki lendülettel előadott beszédet az igen nagy számban egybegyűlt közönség percekig tartó lelkes ovációval fogadta. Ez alkalomból újra felhívjuk tagjaink figyelmét az *Institut International* jelentőségére és kérjük őket, hogy minél számosabban iratkozzanak be tagjai sorába. Ez a viszony a mi szempontunkból nemcsak azért értékes, mivel hasonló élvezetes előadások rendezésének lehetőségét nyújtja, hanem azért is, mert az Intézet folyóirata, a kitűnően szerkesztett *Les Documents du Progrès* (német kiadása: *Dokumente des Fortschritts*) különösen alkalmas tribün a progresszív magyar szociálpolitikai törekvések számára. Az *Institut* magyarországi tagjai évi 18 koronát fizetnek, de ennek fejében ingyen kapják az intézet folyóiratát és egyéb kiadványait.

A Társadalomtudományok Szabad Iskoláját folyó évi október hó 27-én nyitották meg. Ágoston Péter elnöki megnyitó beszédében az iskola rövid történetét vázolta és meleg szavakban üdvözölte az iskola jeles vendégét, dr. L. M. Hartmann bécsi egyetemi tanárt, aki *Über den Untergang der antiken Welt* címen tartott előadást. A nagyérdekű előadás egyik részletét szemlénk következő számában fogjuk bemutatni. Tagsági bejelentéseket szerkesztőségünk szívesen közvetít.

* * *

Folyó évi október hó 31-én volt egy éve, hogy szemlénk buzgó munkatársa és a *Társadalomtudományi Társaság* titkára Harkányi Ede hirtelen meghalt. Ez alkalomból barátai és tisztelői közül számosan felkeresték sírját és kegyelettel gondoltak vissza az oly korán elhunyt nemes bajtársra. A Társaság válaszmánya pedig elhatározta, hogy lehetőleg még november havában megtartja a már régebben tervbevetett Harkányi-émlékünnepélyt.